

Franko, Ivan

Ivan Franko
ІВАН ФРАНКО.

BOA CONSTRICTOR.

НОВЕ, ПЕРЕРОВНЕНЕ ВИДАНЄ.

ЛЬВІВ, 1907.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

ЗАРЕЄСТРОВАНОЇ СПІЛКИ З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ У ЛЬВОВІ.

Актов : 1296

брудні шопи, поміж глинисті гори, що мов мурашки невпинно нишпорять коло закопів, — тьфу, чи то люди? Чи такі на світі люди? Зачорнені скрізь нафтою та глиною, мов ворони; на них пошарпані шмати — не то шкіра, не то якесь невидане полотно; від них на сто кроків віє нестерпний дух нечисті, сопуху, шинків, зопсутя! І голоси у них — ні, се не людські голоси, а якийсь крик глухий, охриплий, немов дренькіт розбитого баняка. А якій позір у тих людей — дикий, зловіщий! Деякі з них, що помимо ранньої пори підхмелені йшли до ям (тверезому годі видержати в глибині!), заглянули в вікно і побачили Германа. Від їх поглядів йому стало якось моторошно.

— Такі люди, — подумав собі, — як би виділи мене в багні, то не то що не витяглиб, а ще би глибше пхнули.

І ось у яким товаристві приходить ся йому, аристократови, проводити цілого півтора дня. Він сплюнув крізь отворене вікно і відвернув ся. Його очі живо оббігли кімнату — чистеньку, веселу світличку. Гладка воскована підлога, мальовані стіни, круглий столик з оріхового дерева, комода і „писемне“ бюро, — ось що перед усім насувало ся оку. Всьо блищало, ясніло до сходячого сонця, що саме кидало перше проміне крізь вікна до кімнати і золотисто-коровавими переливами грало на гладких, блискучих предметах. Але очі Германа відвернули ся від них, — він не міг знести сильного світла. На боковій стіні, супроти дверей, у півтіні висів великий образ у золочених рамах, — на ній спочили Германові очі. Була се досить гарна і вірно змальована картина тропічної, індійської околиці. В далечині, повиті синявою

мракою мріють величезні тросники — цілі ліси бамбусові Бенгалю. Здається, чуєш, як у тій гущавині з легким шумом вітру мішаєся плачливе скомлене тигра кровопійці. Близше до переднього пляну малюнка тросників не стає, тільки поодинокими купинами бовдурить ся в гору буйна, рясна, ясно-зелена папороть, а над усім зносять ся живописними групами стрімкі, широколисті пальми, царі рослин. На самім переді, трохи з боку — як раз така група, розкішна, стрійна. Під нею кілька газель; вони прийшли певно за пашею. Але необачні звірята не доглянули, що серед величезного, зеленого листя сидів страшенний змій-удав (*Boa Constrictor*), — сидів на чатах, ждучи на добичу. Вони сміло, безпечно підійшли до пальм. Нараз вуж блискавкою метнув ся в долину — хвилька мертвого переполоху — один блей ухопленої газелі, один і остатній, — і все стадо в дикім переляку ще стоїть мов закам'яніле, тільки одна, найбільша — видко мати тамтих — повалена звоями вужа. Маляр підхопив саме ту хвилю, коли газелі ще не отямались, а вуж, високо піднявши голову, з усею силою стискає своїми величезними скрутїлями добичу, аби подрухотати їй кости. Він обкрутив її шию й хребет, а з посеред закрутів його сорокатою, блискучою тіла видко голову бідної жертви. Великі очі, вигнані на верх передсмертною мучкою, блищать немов у сльозах. Жили на шії напружені; голова, немов доочне бачиш, кидася ще в останніх судорогах. За те очі змії блискають таким злорадним, демонїчним огнем, такою певністю своєї сили, що миволї мороз пробігає по тілі, коли добре у них вдивити ся. Дивна річ! Герман Гольдкремер мав

якусь глуху, невияснену вподобу в тім образі, а особливо любив цілими годинами вдивлювати ся в страшні, дьявольським огнем розіскрені очі гадюки. Сей малюнок відразу так йому подобався, що побачивши його десь у Відні на виставі зараз купив його. Правда, в Дрогобичі жінка не хотіла мати у себе в домі тої „обридливої гадини“, от тим то Герман повісив його у себе тут у Бориславі. Нераз, коли сюди до нього заходили інші промисловці або урядники і з жахом поглядали на сей малюнок, Герман усьміхався і говорив прицюмокуючи:

— Правда, гарний малюнок! Оригінал! П'ять сот ринських коштує, ще й без рами. За саму раму п'ятьдесять дав!

А потім додавав поважніючи:

— Щож, а Kampf ums Dasein! Коза хоче жити й вуж хоче жити. А хто тому винен, що вуж не може жити травою, лише козою? А ти коза будь мудра, не лізь вужеві в зуби! А бир-бир!

Але на самоті Герман якось не міг жартувати ані з вужа ані з кози. Він чув якийсь темний, забобонний страх перед тими гадючими очима, — йому здавалося, що сей вуж колись оживе і принесе йому щось незвичайне: велике щастє, або велике горе.

Поволи розвіяла ся густа, холодна паморока, що досвіта була залягла над Бориславом. Герман Гольдкремер випив каву, засїв до бюрка і добув величезну рахункову книжку, щоби позводити рахунки за весь тиждень. Але сонце лило до сьвітлиці таку повільну сьвітлу; поранний холод і глухий віддалений гамір робучого люду — все те лоскотало його змисли та разом обезсилювало, усьпляло їх. Організм,

розстрівний вчорашньою їздою і домашніми клопатами, почув якусь хвилю відразу до тої в полотно оправленої книжки і до цифер, що в ній пали ся величезними стовпами, і до пера з вирізуваною, кістяною ручкою, — йому стало так якось солодко, ні одна думка не ворушила ся, тільки віддих правильно підіймав груди. Він спер голову на долоню, і хоть не був зо-всім із людей замислених, склонних багато роз-важати (таких людей загалом між Жидами дуже мало), — то прецінь тепер, перший раз після довгих-довгих літ, не стямив ся і пустив волю всім вражінням свого життя — віджити в пам'яті, перейти живо, наглядно поперед свої духові очі...

Перед його очима промайнули тяжкою хмарою перші літа його молодости. Страшна бідність та недоля, що стрітила його при пер-шій виступі на сьвіт, і доси проймає його хо-лодом, дрожею. Хоть і як нераз йому прикре буває теперішнє житє, — однакож він ніколи не бажав і не буде бажати, щоб вернули ся йому молоді літа. Ні! ті молоді літа висіли якимсь важким проклятем над його головою: проклятем нужди, що заглушувала в першій за-роді гарні й добрі здібности його душі. Нераз чув він те прокляте в хвилях своїх найбіль-ших спекуляційних удач, — нераз мара дав-ньої нужди затроювала йому найбільшу радість, досипала гірчиці-полину в солодкі напої богац-тва й роскоші.

І доси він живо нагадує ту на-пів розва-лену, підгнилу, вохку, нехарну й занедбану хатку на Лану в Дрогобичи, в котрій побачив сьвіт. Стояла вона над самим потоком, напро-тив старої і ще відразливішої гарбарні, відки

що тижня два струповаті, каправоокі робітники виносили ношіями спотребований і переквашений луб, котрий на всю пересторону ширив кислий, задушливий, убійний сопух. Побіч хати його матери стояло багато інших, подібних. Усі були скопичені так густо, дах у кожної був такий нерівний, перегнилий та пошарпаний, що ціла тота пересторона подавала радше на одну нужденну руїну, на одну велику купу сьмітя, плюгавства, гнилого делія та шматя, як на людське житло. І повітря тут раз-у-раз таке затхле, що сонце сумрачно якось сьвітило крізь шпари в стінах і дахах до середини хат, а зараза, бачилось, тут плодила ся і відси розходила ся на десять миль довкола. В кожній із тих хаток жило по кілька родин, т. є. по кілька сварливих, лїнливих і до крайности нехлюйних Жидівок, а кругом кожної роїло ся, пищало та верещало бодай по п'ятеро дробини-Жиденят. Мужчини, руді, пейсаті Жиди рідко коли зазирали сюди, найбільше раз на тиждень, у п'ятницю вечером, аби перешабасувати. Були то по більший части капцани-міхоноси, міняйли, шматярі, кістярі, та Бог знає які ще зарібники. Деякі пробували в місті раз-нараз, інші бували тут лиш дуже рідко. Перші волїли нераз переспати дебуть у шинку на лавці, в корчех під голим небом, на холодї, аби не дихати густим нездоровим сопухом та не слухати крику, сварки й оглушливого гамору баб та бахурів.

І Германова мати була не лїпша, коли й не гірша від інших. Хоть іще молода жінка — всего могло їй бути 20 а най 22 роки — то про те вона вже, так сказати, вросла, встрягла в той тип Жидівок, так звичайний по наших місточках,

на виробленє якого складає ся і погане, нездорове помешканє, і занедбане вихованє, і цілковита недостача людської осьвіти, і передчасне заможє, і лїнивство, і сотки инших причин. Герман не пригадує собі, щоб бачив її коли оживленою, сьвіжою, веселою, пристроєною, хоть на її лицї видні були слїди якої-таккої краси. Лице, колись кругле та румяне, пожовкло згрижене брудом і нуждою, обвисло в долину, мов порожній мішок; губи давнїйше повні, румяні і різко викроєні, посинїли, віддули ся, — очи помутнїли, скаправїли. Чотирнацять лїт від роду вона вийшла за-муж, — по трьох лїтах розвела ся з чоловіком, котрий не хотїв її довше при собі держати й годувати. Старшого сина він узяв із собою Бог знає куди, — він був міняйло і їздив однокінкою по селах, промінюючи голки, зеркальця, шила та всяку господарську подріб за платянки; молодший, Герман, лишив ся при матери. Йому було тоді півтора року, коли його родичі розійшли ся, — він не затамив ні вітця ні старшого брата, а пізнїйше припадком довідав ся, що оба серед чистого поля померли на холеру, де їх знайшли аж десь за тиждень коло трупа коня. В загалї ростучи в такій пагубнїй і нездоровїй атмосферї, він розвивав ся дуже поволи і тупо, хорував часто, і найдавнїйше вражїнє, яке застрягло йому в пам'яті, то його грубий животик, у який часто штуркали його инші Жидики, мов у бубен. Дитинячі забави серед череди голих, заваланих, брудних дїтий, пригадують ся йому неясно, мов крізь сон. Дїти бігають докола тїсного подвіря поміж двома хатами, побравши ся за руки, і верещать що сили, — бігають, доки їм сьвіт не

закрутить ся, а тоді покотом падуть на землю. А ні, то бродять по калужах, талапають ся, мов купа жаб, у гнилій, гарбарським лубом на чорно зафарбованій воді потока, полохаючи величезних, довгохвостих щурів, що бігають їм попід ноги до своїх ям. Виразно нагадує Герман, як нераз качав ся з іншими Жидинятами долі берегом у потік, і як старші Жиди, стоячи на мості, реготали ся до розпуку з його грубого, буро-синього животика, до котрого мов два пачки причіплені були худі, довгі ноженята. Ще глибоше вбили ся йому в пам'ять нічліги в тіснім, поганім закамарку, разом з десятком таких як він дітенят, — ті ночі, проведені на вохкій, сирій підлозі, на соломі, що на-впів перегнила та кишіла червяками і Бог зна яким гидом; ті страшні ночі, заглушувані сьміхом і плачем дітий, штурканєм, бійкою та криком Жидівок; ті безконечні ночі, котрі він проводив скулений у клубок від холоду, після котрих уставав рано горючий і червоний по всім тілі. Ох, ті страшенні ночі дитинячих літ, що іншим сьвітять до пізної старости ангельськими усьміхами та поцілуями матери, тишею та втіхою, першим і посліднім щастєм житя, — йому вони були першим і найтяжшим пеклом! Його вони до старости пекли й морозили; сама гадка про них запирала йому дух у груди, наповнювала його відразою, глухою, смертельною ненавистю до всього, що бідне, обдерте, нужденне, повалене в багно, придавлене нещастєм. Він сам не знав, яка тому причина, не знав, що така молодість у кождім мусить притупити нерви, заглушити голову до тої степені, що нещастє і плач иншого не зможуть його порушити, що вид нужди збудить

у нїм тільки обридженє, але не милосерде. Впрочім Герман Гольдкремер нїколи й не думав про те, не старав ся розбирати причини свого поступування, а коли нераз бідні, покривджені ріпниці з нужденними лицями, в лахах просяклих кипячкою плакали перед ним, доминаючи ся повної плати, він сплював, відвертав ся і велїв слугі викидати їх за двері.

Свою матір він нагадує, як бувало цілими днями сидить під хатою з панчохою та клубком у руках, та репетує хриплим голосом усяку погань, аби перекричати котру-будь із своїх сусїдок, котрій нинї прийшла охота з нею зчепити ся. Панчоха в її руці дуже поволи поступала наперед, хоть на перший погляд могло здавати ся, що вона плете ненастанно. Нераз цілими місяцями вона носила ту саму панчошу і той сам клубок, поки панчоха, ще недокінчена, і клубок, ще недоплетений, не набирали такої барви, як усе довкола — брудно-сірої. Нераз вона довго гнала ся за деяким Жидиком, що допик їй яким острим словом, — чалапкала по баюрі розхрістана, задихана, охрипла, посинїла з лютости, — а допавши бідного бахура, хапала за волосє і бухала без милосердя меж плечі, доки дитинище не впало на землю. Нераз і Германови діставало ся від неї і то дуже прикро. Вона була, як усі лїнивї та бідні, дуже вразлива і люта, а в пересердю не перебирала, кого бє, чим і куди. Герман добре тямить, як раз мати потягла його патином так сильно по голові, що повалив ся на землю облитий кровю. Чим жила його мати, з чого удержувала себе й його, того Герман не знав. Знав тільки, що хата, в якій вони сидїли, не їх, а наймлена, — тай ще пригадує собі високого, грубого, сиво-

— Герш, — прохрипіла вона, — не підходи... до мене!...

Хлопець стояв мов отуманілий. В тій хвилі він дуже мало і дуже невиразно розумів, що воно таке діє ся. Шарпане судорогами тіло матери почало перевертати ся на всі боки.

— Герш!... чесно жий! — простогнала нещаслива, ледви дишучи. В тій хвилі впала лицем на землю.

Герман стояв, боячи ся приступити до неї, а не менше боячи ся втікати.

— Води! води! — прохрипіла конаючи, але Герман не міг рушити ся з місця, його память щезла на той час. Як довго він так стояв, два кроки віддалений від матери, того й сам не тямить. Навіть не може собі нагадати, хто і як пробудив його з того остовпіння, коли і куди спрятали трупа, — все те пожерла вічна непамять.

Він отямив ся в ночі серед вулиці. Голод рвав його нутро, спрага палила горло, тривога немов кліщами стискала груди. А докола тиша глибока, глуха, темна, безрадна. Лиш часом з якогось далекого кута, немов з під землі, чути приглушене хлипане або стогнане конаючих. По хатах, де ще лишили ся живі люди, блимає сьвітло, меркотячи в віддали і мов острі ножі прорізуючи пітьму. Малому Германови ще страшнійше робить ся, коли глядить на ті сьвітла, — він аж тепер чуває цілу пропасть своєї самоти, свого сирітства, — його зуби мимовільно цокочуть, коліна підшпотують ся і дилкотять, сьвіт починає крутити ся перед ним. Але ось подунув холодний вітер від сходу, відсвіжив його. Він ходить улицями, що хвиля

озираючись. Але голод не перестає докучати, прогонює поводи все инше, прогонює й страх, і підсуває йому нову, сьмілу гадку. Германови нема коли довго розважувати, — він тихими кроками, мов кіт, краде ся до першої-ліпшої хати, в якій не видно сьвітла, де, значить, усі вимерли. Перша, до котрої підійшов, була замкнена; добувати ся — дарма річ, сили нема. Він поповз до другої. Там лише що сконнав остатній живий чоловік. Хата стояла розтвором, і Герман увійшов до середини. Насамперед поліз до полиць, до мисника, — всюди обшарив, аби знайти бодай чим будь занести ся. Йому пощастило знайти здоровий бохонець хліба. Вхопивши його він аж стрепенув ся і в безумнім переполосі пустив ся тікати з хати. Та на лихо тікаючи зачепив ногою за ногу мерця, що лежав розпластаний на землі, і з розмахом ударив ся лицем о землю. Йому й доси пригадуєть ся те страшенне холодне почутє, що обхопило його в тій хвилі — такі хвилі не забувають ся до віку! Так немов якась невидима, холодна, страшенна рука десь із якоїсь чорної безодні вхопила його — не за ногу, а за саме серце. У нестямі Герман зверещав, але зараз же переміг себе, зірвав ся з місця і вискочив із хати, не випускаючи з рук своєї здобичі.

Заспокоївши голод, хлопець засунув ся під якийсь пліт у лопуше і заснув мов забитий. Другого дня збудив ся значно покріплений, — особливо втішив його ясний, теплий, соняшний день, при котрім щезали всякі страхи. Він побіг по вулицях, не багато зважаючи на крики і плачі довкола. Думка про власну смерть не заходила йому в голову, а з учорашнього хліба

ще добрий кусень лежав у нього за пазухою, — голоду не бояв ся. Аж ось він попав на одну вулицю, по якій возили мерців з трупарні на кладовище — далеко за місто. Він зразу цікаво приглядався всьому. Вози за возами тягли ся вулицею довжезним рядом, навалені трумнами, на борзї позбиваними з неструганих дощок. Крик та завід осирочених не вмовкав, — купами перли ся люди ріжних станів улицею, багато навіть по дорозі падало заражених. Германа знов проняв мороз, коли поглядів на ту страшну, безконечну процесию, — він що духу почав утікати з тої вулиці, сам не знаючи куди, аби лише в далекі, глухі закулки. Але ще довго потім йому причувався гуркіт домовин, накиданих купами на драбинні вози та тягнених по вибоїстій, каменистій вулиці, — причувався йому той болючий плач і лякав його не раз серед тихої ночі.

Куди блукав він до кінця сього дня, як проводив слідуєчі, він докладно не тямить. Незвичайні, а на його молодий організм надто сильні вражіння приглушили його пам'ять. Він тямить тільки те, що часто добувався до пустих хат, пертий голодом, і шарив на-потемки по кутах, поки не надібав де яку страву або кусник хліба. Чим далі, тим більше лишала його пам'ять, — йому ставало якось горячо в грудях, а перед очима часто крутили ся червоні колеса, — вкінці всьо щезло, темно...

Він прокинувся в якійсь просторій світлиці, в якій, не знати чому, було дуже холодно. Він лежав на ліжку, прикритий коцом і дрожав. Сонце, бачить ся, саме заходило і скісним промінєм освічувало блискучу, лякировану, чорну дощечку над його головою. Біля

нього багато таких же ліжок — стогнанє, оханє... Якась баба в чорнім тихо-тихо ходить докола і заглядає до хорих. Він дуже її злякав ся і затулив очі. Знов забутє...

Мов крізь сон до його слуху пробиває ся пискливий, нестерпний голос, що довго-довго, одностайно присьпіває. Він відкись ніби знає, що се шпиталь, але як він сюди дістав ся і чому — не знає.

Герман не знає й до нині, як довго лежав у шпиталі, на яку слабість, відки його взяли і за яку ласку. Вражіння з того часу мелькають у його голові, мов відблиски далеких блискавиць.

Був сумний, осінній день, коли його випустили зо шпиталю. Вийшовши після довгої недуги перший раз на свіже повітря, він почув себе таким безсильним, покинутим усіми, неспівідущим того, що тепер починати, — страх переняв його серед тої широкої, безлюдної вулиці, так як колись у ночі при виді огників, що тут і там блискали з вікон. Він ледво міг собі пригадати, що таке з ним діяло ся перед недугою. Йому збирало ся на плач, — але якось здужав перемогти себе і пійшов, куди очі видять, чалапкаючи своїми маленькими ніжками по болоті вулиці.

— Герш, Герш! А ходи сюди! — крикнув хтось на нього з боку жидівською мовою. Хлочина обернув ся і побачив невеличкого, зизоого Жида з рідким, жовтавим поростом на бороді. На Жиді була дрантава бекеша і чоботи, облиплі по самі кістки густим болотом. Германови зразу чудно стало, що хоче від нього той незнайомий Жидок, — і він мимоволі наблизив ся до нього.

— Не пізнаєш мене? — спитав Жидок.

Герман кивнув головою і випулив на нього очі.

— Я Іцик Шуберт, — знаєш? Моя балабуста там жила з твоєю мамою, — знаєш?

Герман ледви-не-ледви пригадав собі Іцка, але на згадку про маму, сам не знаючи чому і про що, заревів на весь голос.

— Ну, ну, не плач, — сказав Жидок благим, добродушним голосом. — Видиш, і мої померли, — що робити? Всі померли, всі до одного, — додав він сумно, немов сам до себе, — і Тавба і бухер, — усі! Ну, ну, — ша-тихо, небоже — плач не допоможе! А я гадав, що й ти капорес, а ось ти ще живий!

Герман нічого не говорив, тільки хлипав і обтирав очі рукавом.

— Знаєш що, Герш, — сказав Іцик, — ходи зо мною.

Герман видивився на нього, мов не розумів того слова.

— Куди?

— До Губич! Там у мене хата є, — і кінь є, і візок, — поїдемо з весною платянки міняти. Хочеш? Ей, то файно там жити, — і твій тато там жив, та бідний умер!

Герман не мав куди повернути ся, не мав де ночі переночувати, а Іцик не хотів його покинути і того таки дня попровадив з собою до своєї хати. Холера вже притихла, від коли пішли осінні холоди та слоти, але люди ще не встигли отямити ся після страшного нещастя. Загалом по вулицях рідко видно було чоловіка, а де й показало ся людське лице, то таке залякане, нужденне, сумне та позеленіле, що бачило ся, ті люди повиходили йно що з вяз-

ниць, де довгі літа конали в вохкості, холоді, пільмі та всіляких муках.

Дорога до Губич була не близька, а ще до того розмокла, иловата земля чіпляла ся ніг, тяжіла мов кайдани, так що нашим пішоходам дух захапувало з натуги. Але хоч і як силували ся, то про те йшли так поволи і незначно, мов слимаки. Іцик ще як ще, — але схорований малий Герман! Тому мало що не до смерти приходило ся, заким доліз до Іцкового помещканя. Його добродушний опікун і ніс його на руках і провадив, — радше сказати, волік за собою, і приговорював, додавав сили. Пізно в ночі вони дочапали до ціли і Герман скоро допав лавки, повалив ся і заснув, мов забитий.

Губичі — досить велике село, розложене здовж річки Тисьмениці, на половині дороги між Бориславом і Дрогобичем. На північ від села піднімає ся високо до гори споховаста площа, а на полудне ще висші горбки переходять у другу високу площу, на котрій шумно пишає ся невеличкий, чотирокутний, самий дубовий лісок Тептюж. Само село розсіло ся на низькій рівнині, широкій на яких тисячу кроків, що тягне ся від Бориславського підгір'я геть-геть долі Тисьменицею аж до Колодруб, де лучить ся з великою Дністровою долиною. Околиця Губич відзначає ся тою властивою підгірським сторонам красою, котрій рівної не подіблеш деінде. Не побачиш тут ані острих шпилів височенних Бескидів, ані голих пошарпаних скал Татрянських, ані стрімких, вимулистих урвищ задністрянських гір. Тут краєвид у дивній гармонії показує вам чаруючу привабливість і різнородність гірської околиці, і розгонисту ширину та одностайність

околиць подільських. Мила, не величня і страшна, а якась домашня, близька серцю розмаїтість барв, предметів, комбінацій, — риси все круглі, лагідні, гармонійні, — ріки невеличкі, прудкі, чисті, — повітря здорове, як у горах, але без тої гірської різкості, котра иноді стає прикрою, — а при тім усім широкий вид на далекі, легко філюючі рівнини, на сотні нив, перелісків та людських осель, розкинутих то рядами, то живописними групами, то пестрою шахівницею...

Житє Германа пішло тепер дійсно новим ладом. Іцик був чоловічок добродушний, не зовсім сильного характеру, навиклий з малу хилити голову перед усяким „зі своєї віри“. З „гоями“ він поводив ся, як кождий инший, — сварив і ганьбив одних дошкульними словами, підлизував ся иншим, шахрував і ошукував кожного, де й як міг, не роблячи собі з того зовсім ніякої важности. В загалі тут Герман перший раз пізнав, що то за народ ті „гої“, і його хлопячий розум швидко покмітив, що в кожного з „жидівської віри“, так сказати, двоє лиць: одно, що обертає ся до християнина, у всіх однаке: гризке, насьмішливе, грізне або хитре, — а друге, що обертає ся до своєї віри, і те лице нічим не ріжнить ся від лиць инших людей, значить, буває у кожного відмінне: добре або зле, хитре або щире, грізне або ласкаве. У Іцка те „своє“ лице було дійсно щире і ласкаве, тож малому Германови, що на своїм віку не зазнав ні ласки, ні вигоди, ні пестощів, аж тепер відкрила ся нова, яснійша сторона людського житя. Вже саме житє на чистім, здоровім воздуху було для нього великим щастєм. Він, що довгі літа, — перші свої

літа — дусив ся в затхлім, нездоровім повітрі перелюдненого, нехлюйного передмістя, тепер повними грудьми, розкішно надихував ся чистого сільського повітря, аж йому кров живійше грала в тілі і світ крутив ся, мов п'яному. Іцик приладив йому вигідне леговище, сухе, тепле, чистеньке, — і Германови той тапчаник з простим сінником і старою бекешою замість ковдри видавав ся Бог знає якою пишною постілю, мабуть тому, що й у його опікуна не було ліпшої. Страву варив Іцик сам, а малий Герман помагав йому як міг, — та хоть нераз і не зовсім смачно зладжена, вона смакувала їм як найліпше, бо була приправлена голодом. Загалом сказати, Іцик поводив ся з Германом, як з рівним собі, а бачучи його зручність і справність, радив ся з ним, мов зі старшим, перед усяким ділом. Сама його натура, блага та податлива, не приводила йому й на голову думки — взяти твердо в свої руки хлопака, при звичаювати його до безоглядного послуху, як то люблять робити інші опікуни, котрі хочачи ніби наломити свого вихованка на добру дорогу, прибують і приголомшають бідну дитину доразу, а коли воно, тумановате і позбавлене власної волі й живости, улягає без супротивлення їх забагам та безглуздим розказам, хвалять ся, що „Ось то ми! порядок у нас мусить бути!“ — а ні, то на додаток кидають дитині в лице своїм хлібом: „На чиїм візку їдеш, того пісню сьпівай!“

Зимою Іцик почав учити Германа читати й писати, — розуміє ся, по жидівськи, бо інакше й сам не вмів. Наука йшла досить тупо. Герман виріс у обставинах так некорисних для розвитку духової здібности, що лиш вроджена

завзятість могла допомогти йому побороти початкові труднощі. Його ум, бистрий і похопливий у щоденнім життю, в звичайних річах, — при науці показував ся таким тупим, непамятущим і неповертливим, що навіть терпливий і добродушний Іцик нераз лютив ся, кидав книжку і на кілька годин переривав лекцію. Однакж не вважаючи на його терпливість і Германову пильність, вони через зиму не дуже далеко зайшли при неприступнім, механічним способі науки.

За те як прийшла весна, настало тепло, погода, — от тоді почало ся життя для Германа! Іцик запрягав конячку до візка, накупив в місті всього подрібя, якого потребують селяни, і гайда з тим добром по селах! Яка втіха була для Германа сидіти з заду на возі на скринці: з переду і з заду копиці онуч і всього „фурфанта“, а понад тими сірим купами ледви виглядає мала головка Жидика в дрантивій шапчині, зі здоровими рум'янцями на лицях, кучерява, весела. Довкола пишні зелені поля, шумячі діброви, блискучі сріблясті річки, а над головою погідне, голубе небо, — і тепло, сумирно, любо довкола, — голоси пташенят зливають ся з черкотом сверщків, шелестом зеленого листя, шваркотом потоків у одну безмежну, стрійну гармонію щастя, величі й супокою.

Гей, кілька то разів нагадує Герман Гольдкремер, мільонер, ще й тепер оті часи свого веселого, вільного, правдиво циганського життя! Він нагадує їх не то щоби з якоюсь особливою радістю, — він з погордою дивить ся тепер на тодішню бідність, на запонадливість за тих пару крайцарів, на втіху, коли їм удало

ся вимінати багато онучок, — його навіть злить ота тиха радість, оте вдоволенє, яке чув тоді; але все таки якийсь тайний, невідомий голос шепче йому, що се була найщасливіша пора його життя, що тихе щастє, сумирні, погідні дні, котрі прожив у бідности, на Іцковім візку, не вернуть ся для нього ніколи.

Отсе їдуть бувало дорогою посеред піль: довкола ні живої душі, збіжє ще не достигло, — легенький вітрець хвилями-хвилями клонить важке колосє половіючого жита. Вусатий ячмінь денеде вирізує ся ясно-зеленою пасмугою, а озима пшениця гордо похитує ся на своїх струнких, гладеньких стеблах. Куди оком кинь, не видно людської хати, — село в долині. Далеко-далеко на сході розіллєла ся зеленим, пахучим озером лука, і відтам доносить вітер дренькіт кіс та декуди видно ряди немов великих білих комах, що порпають ся в зелени — то косарі. Іцкова конячка немов і собі рада тій величній тиші, тому теплу й запаху, йде собі нога поза ногу мягкою „польською“ дорогою, зриваючи час від часу головки конюшини на ході. Іцкик мурликає під ніс якусь жидівську пісеньку, мабуть: „Finsterer Balguleh“, — батіг застромив за пояс та рівномірно розхитує головою на лїво, на право, на лїво, на право, немов роздає поклони тим пречудовим, благословенним нивам, тій луці далекій і тому Ділови синьому, що під захід сонця вистрілив високо в небо своєю тяжкою масою, круглими лісистими верхами, та мріє в віддали, величній, спокійний, непрослідимий, немов шмат неба, котрим природа для більшої вподоби замаїла наші гори. А малий Герман за той час сидить посеред куп онучок, струже дещо, та веде сам з собою всілякі розмови,

немов се він онучкар, а до нього приходять баби і торгують ся з ним.

Але ось вони з'їжджають з гори. За ними схопив ся туман куряви, — перед ними зеленіють верби, вишні; сріблить ся річка між хатами, грають ся діти на вигоні, бродить худоба по оборах: село. Герман схапує ся, щоби отворити лісу і швидко запирає її, скоро візок проїхав, та біжить за ним, бо вже чує гавканє довкола, — вже з присп посхачували ся пси і біжать громадою привитати гостя. Непривичний стрій, ще непривичнійший візок побуджує їх до лютої завзятости, а кілька раз Іцик або й Герман протяглим, проникливим голосом закричать: „Міняй онуці, міняй!“ — то пси аж заливають ся, аж землю рвуть під ногами з превеликої лютости. Вони гурмою біжать довкола візка: деякі уїдають на конячку, котра хитає головою на всі боки, немов розкланює ся добрим знайомим, а як котрий пес надто вже до неї наскакує, форкне і підійме голову до гори, тай далі. Інші взяли на око онучкаря, — біжать попри віз, хапають зубами за колеса, але все дармо. Германови робить превелику втіху ота безсильна лютість псів, — він дразнить їх прутом і голосом, та регоче ся до розпуку, коли який смілійший зведе ся на задні лаби, щоби скочити на віз, — віз тимчасом побіжить дальше, а бідний псиско аж перекарбуляє ся з розмаху в поросі.

Аж ось по хатах, по оборах ворущня, гамір, крик, біганина... Баби, хлопці, діти, — все біжить на-впроцапі на вулицю, доганяє міняйла. Але міняйло немов не бачить їх, немов не чує, як кричать: „Жиде, Жиде, а зажди но!“ Він бачить, що їх ще мало, їде далі, де

на містках та по оборах піджидають інші, і ще раз затыгає своє протяжне: „Міняй онуці, міняй!“ Аж тепер він зупиняє коняку, кидає їй кулак сїна і обертає ся назад, аби видобути скринку з усїляким добром, за котре промінюють селяни платянки. От тут починає ся жите рухливе, говірка, веселе! Тут і для Германа робота. Охочих до мінянки купа велика: одні відходять, другі надбігають, — Іцкови годї всїх заспокоїти. Герман і воза пильнує і сам дещо торгує, -- на нього Іцик здав сїльських дїтий, котрих найтяжше обігнати ся, а найлекше одурити. Герман ще й тепер з усміхом згадує, як то він шпарко уживав ся між сїльськими хлопцями, як швидко відправляв їх, як зручно вмів підсунути кождому те, чого той хотїв, або й настирити те, чого й зовсїм не хотїв і брав від нього шматянок у-трьох більше, як варт товар. І кїлько то було сварів, криків, проклять та реготу на тих сїльських вигонах! Особливо з жіноцтвом була тяжка рада. Упре ся одна з другою і не вступає ся: дай їй тото або тото за стїлько онуч! Але тут Іцик був уже зовсїм не той, що дома: упре ся й собі, й насварить на бабу і споганить їй усю родину, і таки поставить на своїм. Довго тягнуть ся торги та передирки. Іцик поволеньки підганяє коняку горі селом, усе в супроводі цілої гурми сїльських хлопят та дївчат, у котрих нема платянок, і котрим зависливо дивити ся на ножики, перстенї та скиндячки, що понамінювали інші. Вони слїдкують за міняйлом з далека, коли він стане, стають і собіж купкою з боку; иноді їх потручують ті щасливі, що мають з чим іти на торг, — а вони стоять німо і лише голодними очима пасуть кождий

горбками, посеред піль, поперек лісів тягне ся
повільно їх торкітливий візок, розлягає ся за-
гублений у зелени проникливий Іцків голос.
Зміна за зміною, а житє все одно! Околиця
за околицею, а край все один, краса все одна,
— вічна, ненаглядна, супокійна краса пречудо-
вого Підгіря...

II.

Спомини уколисували Германа. Він чув, як у внутрі його немов таяв якийсь давній, довголітний холод. Цілі роки він носив його в собі, — цілі роки, від коли оженив ся, — він чув, що якась судорога сціпила його груди і притупила в ній усяке людське чуття.

Вчора вечером, їдучи сюди, він проїздив через Губичі. Йому прийшлося минати давно знайому, похилену і на ців розвалену Іцкову хатину. Тепер вона вже в третіх руках після Іцка. Перед нею дві верби головаті і стара поломана ліса. Стіни покривились і позападали в землю, віконця позатикані шматами. Кілько сот разів він переїздив коло неї, і ніколи не прийшло йому на думку заглянути за високий пліт, хто тут живе? Вчора, не знати як і відки, прийшла йому така думка. Він велів зупинити бричку і став на ноги, щоб заглянути через пліт. Троє Жиденят бавило ся на подвір'ю коло невеличкої, занедбаної шіпки, де колись стояв Іцків кінь. Двоє дітий були круглі, повновиді, чорноокі і дуже веселі. Третій, троха більшенький хлопчина, держав ся якомось осторонь від них, забавляв ся, видно, нерадо, і робив усе, що йому казали менші. Його лице було зовсім

щених дітей, закопаних дебуть під плотом, під вербою. Йому здає ся, що щось чупкає по поді, — він трівожно підніс очі в гору, де було в повалі старим звичаєм вирізане маленьке віконце. Мороз пробіг по його тілі. Йому бачить ся, що віконце ворухнуло ся, що піднімає ся поволи-поволи в гору, а за ним видніє ся чорний, глибокий отвір. Він замер зо страху, не можучи відвернути очий від віконця. Йому зазвеніло в ухах, — бачило ся, що в ній самім, у середині ворухають ся якісь дикі, трівожні голоси, піднімає ся крик, замішане без його волі. Нещасний хлопець безумів зо страху та очікування. Але голоси не унимають ся, стають що раз різкіші, голосніші, — якесь уриване теленканє пробиває ся крізь змішаний гамір. Герман хвилю ще сидів, мов мертвий, не знаючи, чи дійсно сесь гамір підняв ся в його нутрі, чи може доносить ся з надвору. Але одної хвилі застанови було досить. Він зірвав ся, немов у якійсь розпущі і одним скоком був коло вікна. Гамір розлягав ся вже на їх оборі, — видно якісь чорні тіни, чутно теленьканє кінської упряжи, — ах, Іцик, Іцик приїхав!...

Гамір під хатою... Загримали до дверей. Герман побіг відчиняти, і ще швидше влетів до хати, так лячно, темно, холодно було в сінях. Чи се знов йому причуло ся, чи то на правду він чув глибоке, тяжке стогнанє десь під землею? Він дрозжачи мов осиковий лист докинув дров до огню і обернувши ся лицем до дверей, ждав, хто вийде. Двері отворили ся, і повільно, важким поступом увійшли чотири селяни, несучи кровавого, ледви живого Іцка, з котрого груди видобував ся часом глибокий, несвіт-

ючи стогін болю. Герман застив на місці з переляку, побачивши той кровавий, страшений привид. Він притис ся до печи і не сьмів кроку зробити.

— Поволи, Максиме, поволи! — приговорював один селянин другому. — Бережно держи за руку, — не видиш, що кров аж крізь бекешу виступає?...

— Я й так дивую ся, що бідний Іцко доси видержав. Та в нїм певно й одної кісточки цілої нема — відізвав ся Максим.

Іцик знов застогнав, але так страшно, що Германови волосе в гору підняло ся на голові. Селяни положити його опікуна на постелі, взяли ся перевязувати його рани, як самі вмiли — (цирулик, за котрим післали до Дрогобича, не швидко над'їде в таку негодую!) — а Максим, гріючи заморожені, кровю обмазані руки над огнем, почав шептом розповідати малому Гершкові, що за нещасте спіткало Іцка.

— Ну, видиш, небоже, — почав Максим хитаючи головою, — як то нещасте нераз чоловіка здибле на дорозі! Тай то ще от-яке! Най Бог кожного боронить тай заступить від такого! От, видиш, їдемо ми дорогою понад Герасимове бережище, — ти знаєш, де воно, — он там за селом над рікою той беріг крутий та високий, — їдемо собі, віз за возом, — а тут вітер у споду реве так, що Господи!... Сніг так і жбухає межі очі, — коні ледво лізуть, — страх! Аж ось кум Стефан, що їхав, передом, кричить: „Гов!“ — Ми всі: „Що таке?“ А Стефан повідає: „Слухайте! Тут щось страшного, — якесь нещасте!“ Слухаємо, — дійсно в споді берега щось стогне, та так страшно,

Цирулик сказав правду. Іцик умер ще того самого дня, не прийшовши ані на хвилю до пам'яті. Герман не плакав на його похоронах, — його тіло все ще дрожало зі страху від тої ночі, — страх витискав усяке инше чуте. Він ночував у губицького арендаря, котрий разом узяв опіку над Іцковим маєтком, щоб ніби зберегти його для Германа. Герман пробув у нього до весни, не знаючи, що діє ся з тим маєтком. Аж коли громада упімнула ся о те діло, — арендар показав якісь рахунки, якісь Іцкові квіти, — хату й огород Іцків продано, а по сплаченню довгів лишило ся для Германа 90 гульденів, які арендар віддав йому до рук. Герман з тою сумою вийшов із Губич, — пішов у світ шукати щастя, — і ота сума була першою підвалиною його мільйонів.

Так закінчило ся для Германа супокійне сільське житє. Тепер сидючи за писемним бюроком перед рахунковою книжкою в Бориславі, він, практичний чоловік, фінансїст, не багато ваги прив'язував до наслідків, які лишило те житє в його душі. Він навіть силував ся глядіти на нього згїрдно, з висока, шукав у голові насмїшливих слів для його схарактеризованя, але про те його думка раз-у-раз вертала до тих свїтлих хвиль, і не знати чому, йому все ставало лекше на серці, коли згадував губицьке житє. Він не тужив до нього, не бажав, щоб воно вернуло ся, — але чув заразом, що теперішнє житє серед достатку й роскоші зовсїм не лїпше від тамтого, — коли навіть не поганьше. Він сам не знав, чому кождий раз при думці про Іцка й Губичі йому робить ся якось так на душі, як тому, хто блудячи в густім, темнім лісі, крутими стежками, на-

раз вийде на невеличку поляну, залиту ясним, сонічним сьвітлом, заповнену теплом і пахощами цьвітів. Він почав думати про дальше своє житє під вагою того вражіння, і йому бачило ся, що ось він знов запускає ся в темний ліс, у яким йому призначено блудити без виходу, — а доки, до якої ціли, — хто його знає! Йому робилось чим раз тяжше, тіснійше, — якось душно і лячно. Чи то від сонічної спеки, чи від вохкості в хаті йому пробіг мороз поза плечима.

Він пішов до Дрогобича, сам не знав чого. Не було у нього певної думки про заробок, до якого при тім не мав ні вмілості ні охоти. Кілька день він жив сяк-так за одержані гроші, але коли побачив, що гроші минають ся і подумав, що опісля він зістане зовсім без нічого, голий і голоден, перелякав ся дуже і завзяв ся — радше зараз згибати, а не кивати більше тих гроший. Розуміє ся, з того завзятя також не булоб нічого вийшло, колиб не щасливий випадок, що показав йому який-такий заробок. В шинку, в котрім він ночував, зійшли ся одного вечера якісь чорні, страшні люди. Герман зразу бояв ся їх, але почувши, що бесіднують між собою по жидівськи, надійшов ближше і став слухати. Се були самі молоді, 18—20 літні парубки, котрі завтра вибирали ся до Борислава „либати“ кипячку. Герман довго слухав їх бесіди про те „либанє“, але не знав, що воно таке. Він запитав ся одного з них, і сей відповів йому, випиваючи душком склянку пива:

— Ну, а що? Хиба ти не знаєш, що в Бориславі на всіх водах і багнах виступає чорна ропа, така, як нею хлопцї вози смарують. Ну, то бере ся кінський хвіст, згонить ся ним по-

верх води, то тота ропа набирає ся на волосінь, — а з неї рукою зсуває ся до коновки. Тото називає ся „либати“.

— Ну, і кудиж діває ся тоту ропу? — спитав зацікавлений Герман.

— Носить ся сюди до Дрогобича, — тут є такі, що куплять.

— А добре платять?

— Чому ні! за коновку шістка. Ну, а як добре звивати ся, та за день і п'ять коновок на-збираєш. Тільки ось носити біда!...

Герман почав роздумувати над тою бесідою. Щож, — воно то не зле, такий заробок. Хоть робота не гарна, та за те легка. А платить ся добре. Чомуж і йому не взяти ся до неї? Він рішив ся таки завтра йти з либаками до Борислава, і коли сказав їм се, вони пристали, тільки жадали могоричу. Герман на радощах упоїв їх пивом, щоб „обляти“ свій новий стан.

Від тепер почало ся для нього нове жите, зовсім відмінне від губицького. Воно ділило ся на два головні місця: Борислав і Дрогобич. До Борислава либаки вибирали ся на цілий тиждень, ночували там хто у місцевого арендаря, а хто в селян по шопях та оборогах. Де хто ночував, там мав також свій склад, одну, дві або й більше бочок на ропу. Налибавши повну бочку він забивав її чопом і зачинав нову, а наповнивши дві наймав фіру і віз свій товар до Дрогобича. Там, за окопищем на пустім громадським полі була перша, примітивна дестилярня: ропу варили в великих кітлах, домішували до неї висівоків та ометиції і робили мазь до возів. Але сей інтерес ішов слабо; мазь, чим більше її роблено, тим була дешевша,

і вже дехто з тих самосієвних дестилляторів (сю фабрикацію зрештою вони переняли від бориславських селян) думав про те, чи не можнаб инакше спожиткувати сей дивний, вонючий та легко запальний плин. Уже роблено у Львові, в Кракові й Відні проби його хемічної аналізи, вже була чутка, що десь там на Мазурах якийсь пан Лукашевич, добувши в своїм маєтку ціле жерело такого плину, спровадив десь аж із Німеччини фахового хеміка і сей роздививши та рознюхавши ту ропу обіцяв йому очистити її так, що буде ясна як вода і буде горіти ясно і майже без диму. Жиди в Дрогобичи метали ся биті ожданкою; чим раз більше їх цікавило ся бориславською ропою, і хоча ціна її все ще була не висока, то все таки дехто, спекулюючи на непевну будущину, починав уже заглядати до Борислава, нипати по мочарах та поточинах, розвідувати у селян, чи буває копаючи ями чи то на бульбу, чи на що инше не надибали більше тої „кнпачки“.

Селяни були переважно бідні, непривітні, не розмівні. Ой так, усюди, де прокопаєш трохи глубше, добуває ся та проклята ропа! А як не вона, то її сопух. Просмердів нам ціле наше житє. Десь Бог не мав як покарати людий, та отакою нуждою. Анї одної криниці в селі не можна викопати. А иноді вибереш яму на бульбу, закоплеш, усю зиму сухо, а на весну розібеш копець, а вся бульба плаває в ропі, як пироги в сметані. Особливо в долішній часті села клоніт з тою ропою. І де вона є, там анї збіжжє не вдає ся, анї паша ні до чого — ні трави тої худоба не пасе, ні

сїна анї соломи їсти не хоче. Нещастє наше тай годї.

Ось у таку пору, в хвилї перших народин галицького нафтового промислу розпочав Герман своє либацтво. Він ішов до нього без великих надїй, зовсїм не думаючи, що на тих бориславських мочарах та пустарах криють ся жерела мільйонних капіталів. Либацьке ремесло манило його головно тим, що чоловік не потребував сидїти на однім місцї, дусити ся день і ніч у тїсних, вонючих халабудах, міг блукати по полях, жити сам для себе не дбаючи нї про кого. Інші либаки були такі самі вольні козаки, що не мали иньшого пристанівку, не потребували журити ся ніким, дбати нї про кого — веселий народ, невеличка, молода компанїя, і се також дуже подобало ся Германови.

Він не без радости і не без якоїсь тихої вдяки згадує перший день своєї нової кар'єри. Був холодний маєвий поранок, коли браз із п'ятьма молодими либаками йшов стежкою поперек піль до Борислава. Вони йшли через Тептюж, лишаючи Губичі з боку. Сонце сходило над Дрогобичем і обливало кровавим сьвітлом ратуш, костел і церков сьвятої Трійці. Сюди ближше вила ся Тисьмениця блискотячи мов золота змїя, і шваркотїла в віддаленю по каміню, та так, що той шваркіт доходив до слуху як тихий, мелодийний гомін. Дуби в Тептюжи іно-що зачинали розвивати ся, — за те сподом лїщина шелестїла вже своїм широким, ясно-зеленим листем. Вони йдуть швидко, не розмовляють, квач у кожного через плече, — хто молитву муркоче, а хто й так собі дещо співає. У кожного при боці торба з хлїбом і цибу-

лею, — се його цілотижнева пожива. Ось вони минули Тептюж, — перед ними поле зелене, сьвіже, — далі лука, замаєна цв'їтами, — знов горбок, через який гадиною звиває ся стежка, і ось бориславська кітлина. Не доходячи самого села вони розійшли ся по луках, по мочарах та поточинах; старші либаки мали вже свої певні місця, прошпортані дучки, де ропамов сметана стояла на воді, і кілька її не либай, усе стояла в одній мірі. Швидко й Герман знайшов собі таке місце, пропорпав дучку, і всі стали до роботи.

Бориславське підгір'є виглядало тоді ще зовсім не так, як тепер. Бідне, підгірське, звичайне село розстелювало ся невеличкими купками будинків по підніжю Діла понад потоком. На пригірках від Бані й Тустанович були поля господарські, а низше луки і голе пасовиско. Але при всім тім земля була якась не така, як звичайно. Якийсь дивний сопух виходив із неї, особливо теплими вечерами. Весною, коли розтаяли сніги і змякла глина, чути було виразно якісь рухи в землі, щось немов тихий віддих, немов пульсованє горячої крові в глибоких, невидимих жилах. Поміж народом ходили слухи, що на тім місці, де стоїть Борислав, були давними часами великі татарські війни, що тут поховано багато наших людей і поганих песиголовців, і що трупи що року силують ся встати на сьвіт і будуть силувати ся доти, доки не прийде їх час. А тоді вони проломлять землю, розвалять весь Борислав і пійдуть у сьвіт воювати. Не знали бідні Бориславце, говорячи собі зимовими вечерами сесю казку, що вона аж надто швидко справдить ся, що страшна підземна потвора незабаром уже прорве земну опону, роз-

валить їх бідне, сумирне село і зруйнує до тла їх і їх дітей! А тим менше знали й гадали вони, що та потвора, то зовсім не трупи давніх рицарів, а отся гідка, чорна, вонюча ропа, що тепер випалювала їх сіножати, а швидко мала розійти ся по всім світі прочищеною нафтою, тисячам на зиск, тисячам на втрату, а їм самим на горе та на руїну!

Либацькі часи! Герман і доси згадує про них з уподобою! Він швидко привик до поганого сопуху ропи, і навіть полюбив його, коли переконав ся, що з тої ропи пливе його заробіток. Цілими днями, від ранньої весни аж поки не настануть осінні холоди, він чапить було над своєю дучкою та водить своїм обмашеним квачем по поверхні брудної води, якою вона заповнена. Під його руками коновка за коновкою наповняється ропою. Він либає й дивується, відки береть ся та мазь, що розливає ся по воді широкими перстнями і грає всіми барвами веселки. Він пробував копати глибші ямки, в надії, що може добуде жерело тої мази, але ні, жерела не було, замість мази підходила вода, а по якімось часі — бач, на поверхні води показували ся знайомі перстені дивного олію! Герман часто говорив про се з либаками, та се були тупі голови. Їм байдуже було до того, відки що бересь, аби лише плило в їх кишеню. Вів заговорював із селянами, що иноді бачучи либаків на своїм полі заходили до них, гляділи на їх роботу або й заборонювали їм порати ся тут і змушували забирати ся далі. Герман, привикши в Губичах поводити ся з селянами, не лякав ся їх сердитого виразу та вислову, заговорював їх гнів жартами, задобрював сердитих пачкою тютюну

і користав із страху иньших либаків та вибирав собі що найкращі дучки. Але й селяни не знали, відки бере ся ропа: одні говорили, що то предковічні гнілі трупи, другі здвигали плечима і казали, що „земля потить ся“ тай годі.

Герман слухав, потакував, ніби дивувався, але не вірив. Він знав із досьвіду, що чим глубшу дучку прокопле в землі, тим більше кипячки виступає на воді, і його бистрий розум доміркував ся зараз, що там далі в глибині мусить бути тої кипячки далеко більше, мусять бути великі стави та озера, коли з них, мов шумовинє з кипучого кїтла, стілько її підходить до гори. Ге, як би то ціна тої кипячки піднесла ся, як би то справді можна було вживати її до чогось иньшого, лїпшого, ніж до смарованя возів! І Герман либаючи та слїдячи за хвильованєм барвистих перстенїв на воді мріями лїтав далеко, але все в однім напрямі, туди, до золотого краю богацтва, достатку, туди, де „великі гроші ростуть“.

Його молодість пройшла в бідности, по части серед міської жидівської бідноти, по части серед темних та вбогих селян. Його уява не була розвинена та здеморалїзована образами роскоші та пишноти та великоміського зиску. І коли його тягло до краю, „де великі гроші ростуть“, то він не уявляв собі панського лїнивого життя, гри в карти, піятик та розпусти; йому марило ся рухливе, запопадливе жите жидівського купця, гуртівника, торговця, що висилає десь кудись вози з великими купами якихось товарів, торгує ся з селянами, з робітниками, робить тижневі виплати соткам, тисячам людей, числить видатки, числить зиски, загалом числить, числить, числить... Герман

з малку любив числити. Ще мати вчила його початків числення, а Іцик був у тім добрий майстер і силкував ся передати Германови свою штуку. Ось і тепер сидючи над своєю дучкою, весь замазаний ропою як чорт, у подраних, вонючих лахах, Герман числить: стільки коновок ропи на день, стільки треба заплатити за перевіз, по стільки центів коновка, а стільки виходить на житє, а стільки випаде на місяць... Він спекулює, як би так не возити до Дрогобича, а варити мазь тут? Е, що, а все таки мазь треба-б везти на торг... а при вареню треба сидіти... не оплатить ся. Або як би так мати свого коня і свій віз, простий драбинястий селянський віз, і самому возити ропу? Щож, на коня і на віз гроші у нього були би... можна би навіть що два дні відвозити по дві бочки... Герман числить ціну коня, воза, паші, удержання, і виходить, що се могло-б оплатити ся. А ще як би ціна ропи троха, трошечка підскочила! Се був сук, на який наскакували всі Германові рахунки! Се був одинокий пункт, із якого можна й треба було шукати вихідної точки, шляху до краю, де ростуть великі гроші. А ся точка довго не хотіла подати ся Германовим очам. Навпаки, здавало ся навіть якийсь час, що тут якась глуха вулиця і ніякої вихідної точки для далекої дороги тут нема що й шукати. Ціна ропи почала падати; у дощаних шатрах за Дрогобичем перестало курити ся; старий Туртeltaвб, що варив мазь, почав махати руками і кричати на либаків:

— А schwarze Jut на вас! Не треба мені вашої кипячки! Ніхто не хоче купувати мазь! Куди я подію те, що наварив? Нехай вона вам скисне, а я не потребую!

Правда, він не покинув зовсім варити, але платив уже за коновку ропи не по шістьці, а по п'ять крайцарів, тай то більші скількості брав не радо.

— Ка Geschäft! — подумав собі Геман і наважився покинути либацтво.

Се було в осені. Либацький сезон і без того кінчився. Герман обмивши з немалим трудом та накладом мила і навіть дрібного піску своє тіло від ропи, що за все літо наїла на ньому грубою, чорною верствою обридлого товщу, перебрався по людськи і обночувався в Дрогобичі у того таки старого Туртeltaвба на Лану, вночі, коли в хаті всі заснули, при блиску лойові свічки взяв ся на клаптиках паперу зводити свої рахунки. Його бухгалтерія була невибаглива, вся в його голові, але до чисел він мав добру пам'ять і міг одно дороге та любе йому число ховати цілими роками не боячись помилити ся. Він числив і числив, зводив суми, відтягав і знов складав, і нарешті геть по півночі загасив свічку і пішов спати веселий та вдоволений. Його капітал не лише не розтратив ся, а при його зручності й хитрості виріс майже в за-трав. Він за той час жив дуже нужденно й ощадно: не пив нічого крім води, — їв мало, переважно сухий хліб та цибулю, а проте чув себе сильним і здоровим як ніколи. Йому минуло дев'ятнацять літ і в його нутрі щось немов перло і тисло на зверх; молода сила й відвага просила собі виходу, та не знаходила його. Він довго не міг заснути, перевертався з боку на бік на своїй твердій постелі. Жадоба грошей чим раз сильніше опановувала його, — чим раз частіше він думав над тим, яким би способом

розбогатіти. Зимою, коли не було либаського заробітку, він звичайно наймався в Дрогобичі на якогось послугача чи то до готелю, чи де до склепу, спекулюючи так, щоб заробити хоч стільки, щоб мати де прожити та чим прогодувати ся. Тепер він забажав чогось більше. Він кинув ся поміж дрібних купців, бажаючи знайти собі спільника до якогось інтересу, та при тім такого спільника, де би сам він не потребував вкладати грошей. Пригадавши собі свою давню онучкарську практику він задумав зайняти ся барашівництвом. Для дотепного чоловіка барашівництво, то золотий інтерес. Ходить собі такий барашівник по торговиці, чи кінській чи худобячій, тай лиш пасе оком, хто з чим показує ся на торг. Чи то купець, чи продавець, ніхто не мине його рук.

— Що продаєте, газдо? Ялівку? Ну, що вам дати за тоту ялівку?

— Агій, скрути ся та лізь у болото! — буркне сердитий сват. — Не бачиш, що то корова?

— Корова! О-йо! А я й не пізнав. Ну, ну, вибачайте, пані корова! — жартує барашівник. І він кидає ся на бідну худобину, обмацає в ній кожде реберце, кожду кістку, загляне в писок, лічить зуби, микає за шерсть, торгає за хвіст, обіздрить ноги й ратиці, і відразу назначує ціну.

— Візьмете пять-двацять?

Селянин з разу навіть не дивить ся на миршавого Жидка, а на його пропозицію взяти „пять-двацять“ хто добродушний, скаже: „Тай то гроші“, а хто сердитий, то буркне часом:

— Ой, тобі би мере належало ся пять двацять, але цісарських, обливаних.

— Ни, що цісарських! Яких цісарських? — решетить ся Жидок. — Я вам по правді говорю. Людську ціну даю. Ідїть по торговиці, питайте, чи дістанете більше.

І він плюне і ніби йде. За хвилю приходить другий барашівник, розумієть ся, змовивши ся з першим, знов огляне, намне, наторгає худобину, прогонить її, щоб бачити, як іде, і дає 24 або ще менше. Пізнійше приходить третій, четвертий і раз у раз збивають ціну. Довкола своєї жертви вони кружать як ворони довкола стерва, силкують ся не дати їй відітхнути і отямитись, пригноблюють її настрій, а рівночасно своїм вештанем, голосним торгovanем та ще голоснійшою лайкою відбивають иньших, реальних купців. Бо жаден із них на правду сам для себе й не думає купити; вони торгують „на запас“, спекулюючи на те, що знайдуть купця, якому зараз же й відпродадуть сторговану худобину з зиском. Бо рівночасно з оброблюванем продавців барашівники пасуть очима також купців, особливо таких, що не люблять самі ходити поміж худобу та торгувати ся, отже молодих дідичів, посесорів, що удають великих панів, або панських вірників, що раді би на кождім інтересі, який роблять на панський рахунок, заробити й собі хоч би невеличке куку в руку. З низенькими поклонами, з покірним та услужним лицем наближаєть ся такий барашівник до купця з запитанем:

— Що вельможний пан купує?

„Вельможний пан“ потребує двох чи трьох пар ялівок або бичків на пашу, або волів до ярма, або дійних коров.

— О, я зараз вельможному пану приведу. Я вже тут маю — ай-яй, яй! Як би навмисне для вельможного пана! Я вже сторгував для иньшого пана, дуже мене просив. Але я знаю, вельможний пан будуть ласкаві мені за фатиґу...

Бувають і такі пани, що прибуваючи на торговицю відразу кличуть до себе баришівників і заявляють їм: потребую того й того в такій і такій ціні. Барашівники кидають ся на торговицю, як на польоване, торгують, купують, розумієть ся, не платячи, потім ведуть до пана — розумієть ся, худобину, а не продавця — і знов старають ся виторгувати від нього як найбільше. Та буває й таке, що пан або загалом грошовитий купець іде сам на торговицю, гонить барашівників від себе і оглядає продажну худобу. Барашівники, як собаки, слідають з далека кожний його рух, а коли побачуть, що якась штука подобалась йому і він починає торгувати її, і, як то буває звичайно, не може сторгувати відразу, ніби покине і відійде, знов верне і торгує і знов покине і йде далі, вони знаючи по торзі, що кращої, відповіднішої штуки він не знайде для себе, швидко надскочать, дібють торгу, дадуть продавцеві завдаток, і тоді вже покупець і добрий бариш звичайно не мине їх рук; а коли покупець упреть ся, то завдаток пропадає і барашівники все таки тратять не багато; тай то звичайно вони погрозами й криком зуміють видерти свій завдакок від продавця. Оце чесне ремесло вимагає не лише зручності й несумлінности, але також значного знання психольогії як хлопської так і панської, доброго горла, твердих рук, та, як кажуть у Дрогобичі, „невипареного пиека“,

себто рота здібного без упину божити ся, клясти себе й увесь сьвіт, жартувати, брехати й підлизувати ся на всі лади.

У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху, то й не диво, що з нього швидко міг виробити ся добрий бара- шівник. Правда, до сього ремесла, що було властиво замкненою в собі і зорганізованою розбійницькою шайкою, не можна було брати ся відразу, по самій добрій охоті. Новак на скакував зараз на старих майстрів, які не за- лишали гаркнути йому своє грізне „зась!“ А коли би такий новак упирав ся і хотів кру- тити ся по торговиці на власну руку, то їм, перелетним птахам та старим бувальцям нічого не значило де будь у затилю почислити йому кости та споневіряти фаціяту. Гершко довго заходив несміло до тих хижих вовків, пробу- вав знайомити ся з ними, трактував одного й другого то горівкою, то нічлігом, то тютю- ном, а сам тим часом ніби то й не дивив ся в той бік, займав ся иньшим заробітком. Він наймив ся у одного жидівського склепаря за продавця-рознощика: в торгіві дні набирав у нього капелюхів, кучем, хусток, люльок і всяких инших дрібязків і йшов з тим поміж вози, по торговицях, по шинках, де пють мо- горичі та хвилево бувають щедрійші на гроші. Склепар звичайно назначував ціну на всякий то- вар, здаючи його Гершкові до розпродажі, а що йому вдало ся взяти звиш тої ціни — се його. Розуміє ся, що Гершко не був з тих людей, котрі для якоїсь там чесности готові самі собі шкоду робити. Він шахрував покупців і дер із них, що міг, намагаючи де жартами й сьмі- хом, де клятбою та горячими запевненнями,

що його самого більше коштує і що він лише тому дає товар по тій ціні, аби довше не носити ся і аби зробити приємність такому чесному „пане гісподар“. Отсе занятє давало йому можливість волочити ся по торговицях і придивляти ся барашівникам, виучувати по тихо всі їх штуки та способи порозуміня. І чим більше він входив у їх секрети, тим більше тягло його до їх компанії. Він бачив тут золоте дно і чув себе в силі зрівняти ся з ними.

Він пізнав ціну гроший у нужді, пізнав, що без них жити погано, що вони одні можуть вибавити його від тої нужди, погані й униження, які так часто мусить терпіти бідний. Поволи в його душі розгорала ся страшна, горяча, сліпа жадоба гроший, заглушувала всякі инші чуття, закривала перед його очима всі завади і манила його тільки одною метою — богацтвом. Він з трівогою беріг свої гроші, заощаджені в днях недостатку ще з Іцкового промислу, а потім із либацтва, рахував їх що тиждня, і укладав собі пляни, як би найлегше і найшвидше побільшити їх.

— Слухай, Гершку! Що ти все ходиш мов курка з яйцем? — мовив до нього старий барашівник Вольф Шпербер, якому він найчастійше робив дрібні прислуги, доносив відомости про товар і про купців, про ціни і пляни поодиноких сторін, на скільки міг підслухати їх волочачи ся по торговицях.

— Що я ходжу? Ech klär!*) — коротко відповів Гершко.

— Про щож ти думаєш?

— Ну, як про що? Хотів би знайти який

---

*) Я думаю, міркую.

гешефт. Надокучило двигати оті дурниці. З того ледво виживеш.

— А може-б ти мав охоту від того товару перейти до такого, що сам пішки ходить?

— Ой, ой, ой, чому ні?

— А маєш дещо гроший на початок?

— Та... дещо би знайшло ся.

— Ну, то знаєш що? Пристань до спілки зо мною.

Гершко не кажучи нічого поцілував Вольфа в руку.

— Добре? — мовив Вольф зачудований троха такою ніжністю парубка. — Я гадав, що ти захочеш надумати ся.

— Чого надумати ся? Я вже досить думав.

— Ну, знаєш, наше ремесло не легке.

— Я легкого хліба не хочу.

— Тай не зовсім безпечне.

— Чень вовки не з'їдять.

— Часом і се трапляєть ся. Ти бачиш, ми барашівники не ходимо люзом, а все компанією. А в нас у компанії різні люди. Ой, дуже різні. Більша часть таких, що відбували практику в криміналі. Народ твердий і прудкий. Як що до чого, не завагує ся і горло здушити, і ножем під ребра помацяти. Та ще свої — нічого. Вкупиш ся в компанію, то можеш бути безпечний. Але як прийде на великих ярмарках, де гешефт іде на тисячі, збігнуть ся дві або й три компанії барашівників, і з магурщини, і від московської границі, і з Угорщини, то треба мати ся на бачности, ой треба!

— Вовка бояти ся, в ліс не йти! — мовив Герман, твердо наваживши ся не випустити з рук нагоди.

— Добре Гершку, що ти такий відважний, — мовив Вольф. — Та ще одно мушу тобі сказати. Я візьму ся ввести тебе в нашу компанію. У нас умова проста. Кожний працює на власну руку і помагає иньшим, де й як може. Що заробить, то його, але по скінченню торгу йде обрахунок, і кожний дає десять процент свого зарібку на компанію до рівного поділу. Се на те, щоб один не паношив ся занадто, коли йому пощастить, а другий щоб не виходив голіруч.

— То добре, — мовив Герман.

— Часом добре, а часом нї. Для недовтепного, незручного, для такого, що не має щастя, то воно добре, бо він усе хоч що то дістане. Але для щасливого та спритного, якому пощастить на торзї, то часом буває несмачно. Подумай, як би тобі вдало ся заробити тисячу ринських —

— Тисячу! — перервав йому Герман здивованим окриком.

— А ти як думав? На великих товарних ярмарках у Сморжу, Боринї, Лютовисках ми заробляємо часом і більше. Ну, отже, як би так тобі трафило ся, ти радо віддав би сотку на тих, що не заробили стілько або ще набрали позаушників?

— Не віддав би.

— Отже бачиш. Часом то неприємно. А від своєї компанії утаїти ся годї. Кожний добре знає, що заробив другий. Пильнують одні одних. А про те є й на се спосіб.

— Який?

— Власне те, що я хочу тобі сказати. Я приймаю тебе за практиканта до себе. Ми в компанії стоїмо за одного барашівника. Ми оба

надзираємо один за одним, а що заробимо, тим
оба рахуємо ся, а компанії з нас один пай.

— Добре так, — мовив Герман.

— Ну, не знати ще, як воно буде, — охолоджував його Вольф. — Ти ще надумай ся. Я попробую говорити з компанією, чи дозволить мені взяти тебе на практику.

— Хіба може не дозволити? — з острахом крикнув Герман.

— Може. Як якого дурного хлопчища, то легко дозволяють, але розумного, дотепного парубка, то не радо. „За надто ситий будеш“ — говорять. Ну, та вже я якось їх уговкаю. А коли згодять ся, тоді підемо оба до рабіна.

— Чого до рабіна?

— Ну, знаєш, то такий гешефт, що нераз і заробок і житє на волоску висить. Як я не можу у всьому спустити на свого практиканта, у всьому довірити ся йому, то я мов без рук і без очий. Тоді вся спілка нї на що. Мусиш мені перед рабіном дати слово, знаєш, тверде слово, під хайрем, що будеш мені вірний, не відступиш мене нї в яким припадку, не втаїш нічого передо мною, не будеш змовляти ся нї з ким против мене, в цілій компанії будеш знати тільки мене і нікого більше.

Вольф промовив ті слова з таким притиском і так дивно впер свої очі в Германове лице, що сьому аж мороз пішов по за плечима. Та про те його практичний змісл узяв швидко верх над острахом.

— Добре, реб Вольф, — мовив він, — але що ви мені дасте за се?

— Заробиш ти своїми грішми, то твої дві часті зарібку, а моя третя; зароблю я своїми

мої дві частини, твоя третя; а коли гроші складаємо оба, то в такій пропорції ділимо й зиски.

— Добре. Пристаю на умову. Моєї вірності можете бути певні. Але яке мені запевнене?

— Яке слово ти перед рабіном даси мені, таке саме я дам тобі. Добре?

— Добре.

— Ну, а тепер ходи, заплати обід і гальбу вина на згоду.

Минуло кілька тижнів, і Герман із либака зробився барашівником. Компанія прийняла його за оплатою п'яти ренських на загальну почесну, а рабін так розумно і досадливо промовив їм до сумління, що Герман даючи Вольфови слово на вірність аж розплакався. Вольф уважав це за добрий знак і почав з Германом проходити практичний курс товарознавства. Він оповідав йому про різні прикмети коней і іншої худоби, учив його, як оглядати та випробовувати кожну штуку, як пізнавати вік по зубах, хід, силу, швидкість, робучість, як віднаходити утаєні хиби і з другого боку утаювати у продаваній скотині хиби так, щоб звичайний покупець не міг їх пізнати. Він оповідав йому про ціни і способи торгівлі, характеризував панів, попів, селян та різнородних покупців і продавців, оповідав про славні ярмарки на коней в Улашківцях, на вівці в Косові та Кутах, на худобу в Сучаві та Голумуці. Всюди він бував, усюди зазнавав різних пригод, де заробляв, де тратив, і виніс із того шумного та різнобарвного життя не золото, не срібло, а стару полатану бекешу, пару брудного шмаття і голову мов напакowaną торбу повну найрізніших досвідів, смішних

і страшних пригод, знання світа й людей, самих таких скарбів, що не давали ніяких процентів і зовсім не забезпечували його рудої голови на старість та на випадок хвороби.

— Гершку, — говорив він не раз до свого практиканта, коли мандрували з міста до міста або ночували дебудь у коршмі, поки на дворі свистав вітер та хляпав рясний дощ, наводячи тоску на душу, — Гершку, дивися на мене, старого дурня! Вчи ся у мене ліпшого розуму, ніж я його мав.

— Ви не дурень, реб Вольф, — мовить Герман.

— А щож, як не дурень? Чого я доробив ся?

— Ви не мали щастя.

— Може й правда! — мовив Вольф похилиючи руду голову на груди. — Так мені не раз здається, що я ще маленький, і виходжу з батькової хати — а наша хата стояла серед поля так як і отся коршма. Виходжу з хати, а сонечко світить так ясно, на дворі так тепло, запашно. І я дивлюся кудись у далечинь — далеко-далеко! І так мені чогось солодко дивитися, хоч там звичайно нічого не видно крім темного ліса десь на краю обрію. Та ні, то не темний ліс — здається мені, — то темна хмара, і вона не стоїть на місці, а суне супротив мене все ближше й ближше. Вона не страшна, не гуркоче громами, не моргає блискавками, а наближається мов якась люба загадка. Нараз вона розчиняється, мов поли широкого кафтана, і в тім отворі робиться ясно. Я дивлюся в ту ясність і бачу в ній, ніби то нашу хату, але чисту, вибілену, високу, з ганком і блискучими вікнами. А докола

неї не голотеча, не гнилі баюри, не поломані
плоти і п'яні гої, а зелена мурава, кріслаті де-
рева покриті то молочним цв'ітом, то рум'яними
яблуками. А на ганку стоїть дівчина — ніби
моя мама, а дівчина — така гарна, чорноока
і рум'яна, як і ті яблука, і махає до мене бі-
лою-білою рукою і кличе очима, устами, але
без слів. А в мене серце б'ється так любо,
рветься до сеї гарної хати і гарної дівчини;
я перескакую через перелаз і біжу в поле,
біжу до неї. Стежка веде мене в достиглі жита;
ясна хата і гарна дівчина щезають мені з пе-
ред очей, але то лиш на хвилю, — думається
мені. Отсею стежкою я зараз перебіжу лан
і вибіжу на луку, а там уже близенько! І біжу.
Але лан тягнеся щось дуже довго, стежка
звивається то в сей бік то в той, минавши
жита я вхожу на якісь мокравини, між лози,
очерети, далі в ліс... Стежка крутиться, далі
щезає під моїми ногами. Гарна хата і гарна
дівчина нераз іще привиджують ся мені, але
все якось далі, далі, менше ясно. Здається,
немов я йду до них якоюсь безмірно крутою
та обхідною дорогою і нарешті зовсім трачу їх
з очей. Отсе була моя доля. Що то допомгло,
що я все йшов і йшов, поспішав, мучив ся, коли
стежка не та! Замість гарної хатки й гарної
дівчини гульк — аж і могила перед тобою!

— Ну, ну, ще вам далеко до неї, — по-
тішав його Герман. — А хто знає, може ваша
доля таки ще не перестала дожидати вас на
ганку того гарного дому?

— Ой, уже! Старого, дихавичного бара-
шівника! Нехай дожидає молодших. От хоч
би тебе!

Пять літ проходив Герман з Вольфом по Галичині, бував на всіх більших ярмарках, познайомився добре з барашівницьким ремеслом і заробив дещо грошей. Із тих, що наскладав із либацтва і дістав у спадку по Іцкови, він не стратив ані шеляга; навпаки, доложив до них іще пару сот ренських. Вольф пару разів говорив йому, щоб ішов на барашівництво на свою руку і розстався з ним, але Герман не хотів; йому кориснійше було бути ніби Вольфовим підручним і платити о половину менше на компанію. Кілька разів Вольф, дізнавши ся, що Герман має зложені не кепські як на початок гроші, радив йому шукати якого иньшого заробітка, заложити склеп або взяти ся торгувати худобою на власну руку. Герман і того не хотів, хоч і не зарікався. Він оглядав ся довкола, розпитував, шукав якогось корисного гешефту. Якась таємна сила все тягла його до Дрогобича; він розвідував по тихо, що чувати в Бориславі, і все неначе ждав чогось незвичайного, дивного, що мало раптом і до разу змінити його житєву течію.

Було літо. Наближала ся Спасівська ярмарка в Лютовисках. Вольф не знати чому йшов на ту ярмарку з великими надіями. Герман також був рад бачучи, що Вольф у такім рожевім настрою. Вони їхали до Лютовиск заздалегідь, від села до села, оказіями, иноді йшли пішки навправці, особливо в горах, де звичайно тяжко дістати фіру. Пробирали ся з Самбора на Турку, відси знайшли фіру до Лімни, а відси через верх пішли на Біберку до Лютовиск. Уже від самої Турки всі дороги, всі гірські стежки роїли ся то пішоходами, що чи то йшли на ярмарок голіруч, бажаючи щось купити,

чи то гнали на продаж худобу, то верхівнями, головно Жидами, факторами, барашівниками, сільськими арендарями та згінниками, що торгували худобою, арендували випаси та полонини. Ішли з далеких гір, аж від Сколього та Сморжа, і з долів, аж із за Самбора, від Рудок, від Перемишля та Лежайська, з сього остатнього головно за вівцями або вовною. Дуже багато йшло угорських Русинів, яких можна було пізнати по широченних мов жіночі спідницї штанах і не менше широченних шкіряних чересах. Цілими купами йшли Цигани, з голосним реготом та шваркотом окружуючи невеличкі однокінки, де на купках брудного фурфанта сиділи купки чорних як сажка та майже голих дїтей, а жінки одні поганяли конину, а инші до гори попихали скрипучу колїсницю.

Був передярмарочний день. Пообїдавши в лімнянській коршмі Вольф і Герман пустилися пішки через верх, щоб на вечір стати в Лютовисках. Сонце звернуло вже добре з полудня, коли вони перейшовши невисоку гору стали на другім її боці, в Біберці, над берегом Сяну. І тут вид був не менше оживлений та різнобарвний. З усіх гір, з усіх плаїв, усіми стежками йшли, їхали, неначе річками плили ярмаркові. На всіх бродах Сяну люди, воли, вівці: одні брудуть через ріку, звільна ступаючи з каменя на камінь, по колїна в воді, що беть ся і брызкає довкола голних ніг мов розтоплене скло; инші поять свій товар, мють волів від дорожньої пиляки. Ще инші попасують дебудь край дороги, держачи свою худобину на воловодах, або сидять самі на мураві, курять люльки, закусують, гуторять.

— Здається, гарний буде ярмарок, — раз по раз повторяв Вольф минаючи оті групи. — Давно вже не було такого згону.

— Коби лише на купців був урожай, — мовив замислено Герман.

— Надійють ся кількох богатих панів аж із Поділя, що хотять купувати воли на брагу, — мовив Вольф, а потім додав:

— Се не для нас пожива. Їм треба волів худих і дешевих, а тут переважно згонять випасені в полонинах. Такі воли на брагу недобрі. От як би прибули віденські купці, такі, що зараз купують на заріз, то на таких нашому братови найліпший заробок. Такий купець платить від ваги, а по чому сторгував барашівник у Бойка, се йому байдуже. А на кільку суму барашівник дожене йому худоби, від такої суми платить йому процент. Можна не раз і при тім ошукати ся: торгуєш на око, худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка і ти мусиш доплатити, бо купець більше не дасть, а скидати ся торгу не хочеш, щоб не розсердити його. Особливо ті угорські воли з великими рогами, ті кайли часто бувають такі ошуканці. Се пуста худоба, і до роботи слаба і на вигодівок не добра, а на око показна. Але наші гірські барни та полові, то найліпші. На них звичайно барашівник має подвійну користь.

Отак міркуючи та розмовляючи Вольф і Герман не кваплячи ся на вечір зайшли до Лютовиск. У Вольфа тут був знайомий арендар Сруль-Лейб: тут оба барашівники заночували тут зібрали зараз таки що найпотрібніші відомости про завтрашній ярмарок. Справді ярмарок заповідав ся незвичайно великий. Уже над вечір

у Лютовисках панувала велика тіснота, а в ночі довкола місточка майже від самої Чорної скрізь по при дороги запалалиognища; там ночували під голим небом тисячі ярмаркових зі своєю худобою, бо в місточку не було для них ані стаєн, ані заїздів.

Покріпивши ся та відпочивши троха з дороги і вислухавши арендаревих новин про ярмарок та про важнійших купців, що поприїздили до Лютовиск, Вольф не втерпів: велівши Германови сидіти в хаті і не признавати ся ні перед ким, що він барашівник, сам він побіг у місто. Вернув досить пізно. Герман сидів у ванькирику при лойовій сьвічці і дрімав. Вольф з незвичайно оживленим лицем ухопив його за плече, потермосив ним і запитав:

— Гершку, вечеряв ти що?

— Вечеряв.

— Добре. Лягаймо спати. Завтра жде нас велика робота.

— Яка робота?

— Що питаєш, як дурень? Великий ярмарок, то барашівникови велика робота. Спи, бо завтра збуджу вчасно.

Вольф не хотів говорити Германови нічого більше, боячи ся, що сей не засне під вражінєм його новини. А новина була не мала. На ярмарок приїхала компанія віденських купців, як казали, з великими грішми, і Вольф явив ся до них перший, предкладаючи їм свої услуги. Один купець знав його з давнійших лїт і зарекомендував иншим. Купці мали намір купити хоч би й 500 що найкрасших і найтовстїйших волів — се було 1847 року і заряд армії запотребував незвичайної маси м'ясних консервів, бо надїяли ся війни. Вольфови

обіцяли по 5 процент барашівного від ціни кожної штуки. Коли добре завинути ся та убігти иньших барашівників, можна було заробити гарні гроші.

Другого дня Лютовиска представляли незвичайний вид. Мов повінь, що напливає з усіх боків, так від самого ранку заливали, затісняли, затоплювали череди, ряди, полки волів, коров, овець усі шляхи, вулиці, площі і навіть подвіря домів у місточку. Коли в церкві почала ся відправа, вже ціле місточко було повне худоби так, що пройти вулицею або площею було майже неможливо; на дорогу, яка звичайно вимагала десять мінут часу, тепер треба було цілої години часу і незвичайної праці та обережности, щоб протиснути ся поміж густо збитими волами, уникнути їх ратиць та рогів. За те по хребтах та карках волів можна-б було вигідно і швидко прошпацїрувати ся вдовж і поперед Лютовиск від кінця до кінця. Рик худоби, гойканє погоничів, блеяне овець, гармідер торгів клекотїли в повітрі і гули з далека мов кипяток у величезнім казанї.

А на площі, що заступала місто ринку, було серце тої великої потвори, осередок того клекоту й життя. Там стояла дощана буда, в якій урядував комісар. Відси мов проміне з огнища йшли в різні боки жандарми помабуючи когутячим пірем на капелюхах та поблискуючи баїнетами. Вони мали робити порядок на торговицях, лагодити спори, арештувати злочинців, яких серед такого збіговища все буває немало, і що пару годин здавати рапорти комісареві. Під піддашком тої самої буди, в безпосереднім сусїдстві комісара позаймали на дощаних лавах місце багаті купці, час від

часу приймаючи рапорти від своїх факторів. Тутже під ослоною міської поліції стояла також велика худобяча вага, привезена сюди одиноко для вигоди чужих купців; звичайно на гірських ярмарках обходять ся без неї: і Бойко і барашівник купують худобу без ваги, на око, оцінюють її вартість по трицять трьох містичних знаках, так як колись єгипетські жерці пізнавали сьвятого Апіса.

Вольф і Герман від самого ранку кидали ся як мухи в окропі, вибирали що найкращі штуки, торгували, давали завдатки, тай усе лиш до ваги, до ваги! Анї одної штуки з тих, що вони доставили до ваги, не забракували їм купці — навпаки, були дуже задоволені і платили. Барашівникам щастило ся; майже на кожній штуці заробляли коли не по десятці, то по п'ятці, а на деяких то й по двацять або й по пятьдесят ринських. Ішло їм як з води; оп'янені своїм щастем вони де далі вже мало й торгували ся, підбивали ціну, певні й так свого зиску. Цілий ярмарок заворушив ся. Вольф бігав мов у горячці, не тямлячи, що дїє ся довкола нього. Герман і собіж бігав, але своїм звичаєм обережно, озираючи ся. Він дивував ся, що не здибає на ярмарці анї одного знайомого барашівника, нікого з їх компанії. Нарешті здибавши Вольфа звернув на се його увагу.

— Реб Вольф, що се таке, що нема нікого з нашої компанії?

— Нема нікого? — жахнув ся Вольф, та по хвилі зареготав ся.

— Тим ліпше для нас! Не буде з кем ділити ся зиском.

З тим і розійшлися в ярмарковій сутолоці. Та Германови було якось моторошно. Кілька разів, коли сторгувавши якусь гарну штуку давав задаток, він бачив, як якісь незнайомі Жиди позирали на нього скоса, шептали щось проміж собою та все назирці йшли за ним. Але ярмаркова горячка швидко брала верх. День був ясний, парний, довкола маса народу, то й страх не чіпався чоловіка, тим більше, що й жандарми то сюди то туди снували серед юрби.

Надійшов вечір. Вольф і Герман доставили до ваги не менше як 200 штук що найкращих волів, ціною мало що не на 30.000 ринських. Купці тут же при вазі відчислили Вольфови барашівне за всю суму, цілих півтори тисячі ринських; але він мав у своїм гаманці з котячої шкіри ще звиш три тисячі зароблені на торговій цінні. Фортуна таки раз усьміхнулася йому! Він заховав гроші і озирнувся довкола. Біля нього стояв Герман, та також радісно всьміхаючися.

— Ну, що, Гершку, — мовив радісно Вольф, — правда, що добрий ярмарок у Лютовисках? Коби ще завтра хоч половину того заробити, що сьогодні.

Та Герман нараз зблід і сїпнув його за рукав. Він побачив, що довкола них чим раз ближше товплять ся ті самі незнайомі Жиди, що так часто пасли його очима весь день.

— Реб Вольф, — шепнув він якось незначно своєму патронови, — ви знаєте отсих Жидів, що придивляють ся нам з боку?

Вольф стрепенувся, зирнув незначно довкола і стиснув Германа за рамя.

— Хлопче! — шепнув він, — буде лихо з нами! Треба нам пильнувати ся. Се бара- шівники з над російської границі. Вони пізнали мене. Я їм перебив торг, то тепер вони не да- рують мені.

— Ходімо до дому! — шепнув переля- каний Герман.

— Який тут у нас дім? Нам тут не можна ночувати. В ночі вони майстри. Мусимо втікати.

— В ночі? Куди? — ще з більшим пе- реляком прошептав Герман.

— Не бій ся, — мовив Вольф. — Ста- раймо ся лише тепер висмикнути ся з міста, так аби нас не побачили. І не гостинцем нам іти, не стежкою, а як найшвидше в ліс. Ба- чиш онтой ліс на горі?

І він показав Германови очима, так що з далека й незначно було.

— Там на краю велика обпалена смерека стоїть, а під нею криничка. Поспішай туди одним боком, а я другим. Там жди на мене, як би ти прийшов борше, а як я прийду борше, то я зажду на тебе. Знак — три рази легенько свиснути, мов нічний птах, памятай!

І вони розстали ся в сутолоці. Герман протискав ся з трудом поміж худобу, удавав, що оглядає ще воли, колесив сюди й туди, аби змити увагу тих, що могли слідити за ним, але швидко переконав ся, що за ним не слі- дить ніхто. Вибравши ся з найбільшої суто- толки він збочив з вулиці, шмигнув крізь одні отворені сїни до огорода, відси в коноплі, а вибравши ся на поле подав ся навпростець під гору, де недалеко чорнів ся край ліса вка- заний йому Вольфом. Герман не вийшов, а майже вибіг на горб, хоч сей був досить прикрий і зу-

пинивши ся під кріслатою грушею, що стояла на межі, та притуливши ся до її грубого пня, так щоб його з далека не було видно, оглянув ся довкола. Сонце вже клонило ся до заходу, з дерев і гір лягали довгі тїни і закривали долини. Перед Германом у низу, в широкій кїтловині лежали Лютовиска. Половину місточка закрила вже тїнь від далекої, покритої лісом гори Чорної; тай другої половини було мало що видно крім найблизших домів, бо над місточком висїв густий сивий туман куряви, з тої куряви йшов глухий клекїт та рев, мов від великого водопаду. Мов тріски розбитого корабля, які розбушована вода викидає тут і там на беріг, видно було на стежках і шляхах довкола місточка то одиноких кїнників, возових та піших, то цілі валки та купи, які звільна тягли ся до місточка, то з місточка. Переважно вертали з місточка ярмаркові зробивши своє діло, дехто гнав закуплену худобу, на возах діти свистали в закуплені в місті свиставки, калатали глиняними брязкалами, а парубки звисивши ноги через низенькі полудрабки возів вигравали на сопїлках. Та голосїйше від тих брязкал, свитавок та сопїлок вигравали самі вози, ті маленькі бойківські, звичайно волами тягнені возики, яких властителї звикли хвалити ся тим, що в їх возї нема ані одної частинки, ані одного цївяшка залїзного. Огі старосвітські, щиродеревляні машини сунучи ся помалу до гори на немазаних колесах видавали протяжні, меланхолїйні тони, подібні до кигикання чайки, які мешканцї Підгіря звичайно перетолковують на слова: мааа-зїйї! мааа-зїйї!

Герман довго, непорушно стояв під грушкою, пильно вдивляючи ся в ближше й далше около. Дорогою й стежками снували люди, селяни, Жиди, але нічого підозреного не було видно, нікого такого, хто-б слїдив за ним, зупиняв ся, роздивляв ся, шукав чогось чи когось очима. У нього сильно било ся серце в грудях, по часті від утоми, по часті зі страху. Він ніколи ще не бачив на Вольфовім лиці такого виразу тривоги, як сьогодні. Значить, тут на правду щось погано, їм грозить якась небезпека! І він знов придивляв ся місточку, прислухував ся його клекотови, силкував ся коли не очима, то бодай думкою проникнути ту сіру хмару, що в своїм лоні крила якусь небезпеку для Вольфа й для нього.

А тимчасом він почув голод і спрагу. Він пригадав собі, що від самого рана не їв нічого крім одного обарінка, який між одним і другим торгом купив за 4 крейцарі у перекупки і з'їв на бігу. Ніздрі й горло у нього були повні пороху і пекли мов посипані приском; лише незвичайне зворушенє, ота ярмаркова горячка сього дня держала його доси на ногах; тепер він чув, що сили опускають його. Його клопило на сон, тіло отяжіло від утоми, голова тяжіла на плечах як довбня і замість недавнього остраху в душі почало перемагати якесь обридженє та знеохоченє.

— Вольф викивав мене! — думалось йому. — Велїв мені як дурному бігти під лїс, драпати ся чорт знає куди, а сам певно забрав гроші тай драпнув у инший бік, аби не дїлити ся зо мною. Мене напудив чужими барашівниками, а тепер певно сьмієть ся в кулак! — І вже думав вертати назад до Лютовиск. Та йому

пригадало ся, що Вольф велів йому ждати коло кринички під великою обпаленою ялицею, і згадка про криничку змінила його намір. Йому страшенно хотіло ся пити. Глянув під гору, в той бік, де був ліс, і побачив, що до великої обпаленої ялиці було навпірість через поле не більше як двісті кроків, що правда, досить прикро під гору. Що під тою ялицею бє нора, видно було з далека по тім, що від неї зеленою тасьмою в низ тяг ся поперек піль невеличкий ярк зарослий корчами та лопушем. Герман не надумуючи ся довго кинув ся через вісєй йти до тої ялиці.

Як се часто лучає ся людям, що не привикли ходити по горах і не вміють оцінювати гірських віддалень, Герман порядно помилив ся. Те, що йому видало ся віддаленєм не більше 200 кроків, вимагало на правду більше як півгодинного напруженого ходу. Герман станув на місці мокрий як митка, задиханий, змучений — властиво не станув, а впав мов горстка під ялицю, ледво дишучи. Лежав так добру хвилю горілиць, не маючи навіть на стілько сили, щоб устати і пройти кілька кроків у деберку, та напийти ся чистої, холодної води, що дзюрчала з під величезного пня старої ялиці і стікаючи в низ по камінцях дразнила його слух своїм солодким дзюрчанєм. Він лежав, випростувавши змучене тіло на м'якій мураві і дихав, швидко, глибоко дихав. Уже збирав ся з силою, щоб устати і напийти ся води, коли нараз почув ось-тут над собою чи під собою не то шепіт, не то приглушене хрипінє :

— Герш, ти тут?

Герман стрепенув ся і зірвав ся на рівні ноги. Він не бачив нікого.

— Хто мене кличе? — промовив він так само стишеним голосом.

— Я, Вольф! Не стій! Зігни ся і ходи сюди!

З напряду, відки йшов голос, Герман переконав ся, що Вольф був у ярку коло жерела і очевидно тим ярком доповз сюди з самої долини, коли Герман, стільки разів озирючи ся довкола, заким зайшов сюди, не бачив його. Він схилив ся і майже рачкуючи зіскочив у ярк. Вольф був блідий, обтисаний реп'яхами та буряном; шапку мав у кишені, а широкою долонею обтирав собі піт із чола.

— Шукають нас як пси. Розбігли ся на всі боки за нами! — шептав він до Германа ледво переводячи дух. — Бою ся, що бачили мене, як я викрадав ся з міста.

— А може в місті було-б нам безпечнійше? — мовив Герман. — Там жандари.

— Що нам допоможуть жандари? Адже не будуть усю ніч стояти коло нас. А ті Жиди, то такі люди — ой, ти не знаєш, що то за люди! Сруль-Лейб, знаєш, той, де ми ночували, шепнув мені украдкой: „Вольф, утікайте! Страшенно злі на вас, змовляють ся на ваше житє“.

— І чого вони хочуть від вас? — з острахом мовив Герман. — Що ви їм винні?

— Вже що я їм винен, то я знаю і вони знають, — мовив Вольф. — А ще сьогодні ми перебили їм торг. Не дарують вони мені, тай тебе коли зловлять, то буде біда. Але нехай буде, що буде, гроший наших не дістануть.

І він виставив голову з ярка та почав роззирати ся довкола.

— Мишкують за нами! — шепнув Германови. — Ади, бачиш?

Герман і собіж прилягши до землі висунув голову з ярка і побачив на одній стежці невиразну людську постать, що йшла досить швидко в напрямі до них. Глянувши в другий бік, він побачив другу подібну постать; у третьім місці видно було третю. Всі вони йшли з різних боків, манівцями і всі немов змовивши ся стягали ся на горб, на якому в укритю сиділи Вольф і Герман.

— Бачиш? — шептав Вольф. — Добрий нюх мають собаки. Мусів їм хтось доповісти, що бачив тебе. А може й із них котрий бачив, як ти йшов півперек поля.

В тій хвилі з низу, де кінчив ся ярк, що починав ся у стіп ялиці, дав ся чути голосний свист; темні постаті, що з різних сторін ішли в напрямі до краю ліса, відповіли таким самим свистом. Не було ніякого сумніву, що облава розпочала ся.

— Чуєш? — шепнув Вольф до Германа. — Годі нам тут ночувати, треба тікати до ліса, і се найнебезпечнійше. Як би ми могли посидіти тут іще з годину, то вже би стемніло ся добре, але вони будуть тут за малої пів години. Мусимо тікати зараз, повзком, від ялички до ялички, від корча до корча, поки не владемо в лісову гущавину. Але гов! Що буде то буде, наші гроші не сьміють дістати ся в їх руки.

І він не кажучи нічого більше потягнув Германа кілька кроків у низ ярм. Там високо над потічком із обірваного берега вистирчала велика кам'яна плита. Вольф скочив до неї, витягнув при її боці одну каменюку зі стіни; за каменюкою була невеличка ямка, — видно, що ся схованка знана була Вольфови здавна.

Він одним рухом руки розперезав із себе свій черес із котячої шкіри, туго напханий банкнотами, зложив його в клубок, запхав у ямку і засунув камінь назад так, що ніяке око не добачило би, що камінь був сьвіжо рушаний.

— Бачив? Трафиш на місце?

Герман кивнув головою.

— А тепер ходімо що духу! Аби до ліса!

Ще раз визирнули з ярка; облава бережно наближала ся, але була ще досить далеко. Герман і Вольф поповзли майже рачки до гори горбком від великої ялиці до ліса. Коло великої ялиці було декілька малих смеркових та ялівцевих корчів, і тут можна було сховати ся. Але далі між лісом і тими корчами була пуста прогалина. Бережно повзучи висунув ся на ту прогалину Вольф, але ледво зробив кілька кроків, з боку почув ся різкий, уриваний свист. Такіж свисти відповіли йому з иньших боків.

— Побачили мене злодюги! — крикнув глухо Вольф обертаючи ся до Германа. — Біжуть за нами. Бігаймо й ми! За мною!

І він піднявши ся на ноги скочив до ліса мов сполошений дикий кіт. Герман шмагнув за ним.

— Куди вам тікати? — шептав Герман, у якого серце било ся сильно.

— В ліс, у ліс! Тут яр глибокий. Там не легко їм буде знайти нас.

Затріщало сухе ломаче під ногами втікачів. Лісова темрява проковтнула їх.

У Германа ще й доси тремтить шкіра і трівожно беть ся серце при згадці про сю ніч проведену разом з Вольфом у темнім, глухим лісі, в вохкім та холоднім яру під якимось

вивертом, що може вчора був леговищем ведмедя, а за своєю перегнилою корою ховав гадюку. Хоч голод і втома страшенно докучали йому і мов оловяна шапка гнули до долу його голову, то про те страх був дужший і він не заснув тої ночі ані на хвилину. Тай не диво: свисти їх переслідовників не втихали всю ніч; вони не запускали ся далеко в ліс, де в пільмі не могли би побачити нічого, але позаймали становища на різних точках так, що куди-б не пробували вишмигнути ся їх жертви, всюди мусіли б попасти ся їм на очі. Судячи по свистах, які чути було з різних точок, переслідовників було може шість, може вісім; можливо зрештою, що їх було менше і вони ходили з місця на місце по краю ліса.

Щастє, що ліс, вихопивши ся широким трикутником аж над Лютовиска, широкою підставою того трикутника притикав до другого, далеко більшого ліса, що вкривав широкий майже на милю верх гори Чорної і тягнув ся відси неперерваною масою далі на південь, по над Ступосян, до Волосатого і аж до Бескида, до угорської границі. На сьому Вольф і оснував свій плян утеки.

— Слухай, Герш, — шептав він Германови в ночі, тулячи його до себе, як рідного сина, — нам треба буде розстати ся. На якийсь час, розуміє ся. Ті собаки не дадуть мені спокою, я їх знаю. Я мушу тікати на Угорщину.

— Я піду з вами, — мовив Герман.

— Ні, не добре буде. Одному легше тікати тими лісами, а двом невигідно. А тут головна річ поспіх і тиша. Ти мусиш утікати в противний бік. Тобі легше сховати ся, тебе вони не знають, сьогодні перший раз бачили. А я

старий знайомий тай дав ся декому з них у знаки. Отже скоро лиш трошечки зачне сіріти, так що можна буде хоч дрібку бачити в лісі, біжи в низ отсим яром. Обережно, щоб тебе не побачили, старай ся дійти до села, а там уже міркуй як знаєш і забирай ся з сеї околиці. А я побіжу на Угорщину. Знаю стежки і надію ся дістати ся безпечно. Коби лиш тут прошмигнути на Чорну, а там нехай цілують мене!... Вони тут будуть іще крутити ся якийсь час. Хіба за місяць можна буде показати ся нам тут, тоді вони заберуть ся вже на иньший ярмарок. Отже слухай. За місяць приходи до Лютовиск, до Струль-Лейба, знаєш, і запитай його про мене. Я дам йому знати. Як би він не знав нічого, то знак, що я вже не верну. Тоді всі гроші, сховані під каменем — твої. Забери їх і бувай здоров!

Вольф поцілував Германа в чоло. Сей не то зі зворушення, не то зо страху та з голоду розплакав ся. Він цілував Вольфа в руку, на яку капали його горячі сльози.

— Ти плачеш? — мовив Вольф. — Не плач! Я говорив тобі, що наш заробіток небезпечний, а найбільше тоді, коли нам усміхне ся фортуна. Не забудь, що я тобі сказав і май ся на бачности!

Свисти почули ся якось незвичайно близько них. Вольф стрепенув ся.

— Вже свитає. Видно, наші собаки шукають нас по лісі. Нема коли дожидати дня. Гайда в дорогу!

Він іще раз поцілував Германа і щез, зашелестівши між корчами, мов дикий звір, що продирає ся крізь гущавину. Герман притулений до виверта, видний хіба для совячих очей,

довго слухав запираючи в собі дух, але крім звичайних лісових шелестів ту журкотання потоку в низу не чув нічого. Аж свист, що почувся, здавалось, ось-ось над його головою, виполошив його з німого наслухування. Не було ніякого сумніву: погоня була вже в лісі, шукала за ними. Правда, на разї не було безпосередньої небезпеки, щоб хтось ідучи горою понад яром (а там очевидно був той, що свистав), міг побачити його в темнім ярі та й ще схованого за вивертом. Але за якої пів години се могло змінити ся: розвидніє ся і тоді все пропало.

Міряючи вухом здогадне віддаленє того, що свистав, від його становища, Герман міркував, що він відділений від нього простором яких сто кроків. У гірському лісі, а ще в ночі, коли бігти не можна, се віддаленє значне. Коби лише не було засідки на краю ліса, там де яр виходить на вільне поле, то втекти було би зовсім легко. Та Герман навіть не думав довго: свист у лісі був для нього мов батіг для коня. Він так привик у трудних хвилях покладати ся на Вольфів досвід та знанє обставин, що й тепер ані не думав укладати иньшого плану, лиш обережно, мацаючи руками перед собою, подав ся в низ яром за течією невеличкого потічка, що плив по його дні і своїм журкотом глушив шелест його кроків.

Ішов так може з пів години, і судячи по страху, якого наїв ся за той час у самотї, судячи по трудї, якого зазнав, був певний, що уйшов з десять миль і що сей яр якийсь безконечний. На правду-ж він уйшов не більше як сто кроків. Свисту погонї не було чути, мабуть пішла в иньший бік. Та ось він поба-

чив, що над ним небо починає сіріти, дно яру клонить ся сильнійше в низ і вийшовши з по за якогось закрута він побачив нараз перед собою немов широку отворену браму або велитенське вікно; крізь той отвір у лісовій пітьмі видно було сіру мряку, що залягла дальшу, безлісну долину, а десь далеко над морем мряки видно було інші, лисі, безлісні гори. Значить, ліс тут кінчив ся. Тут треба бути обережним, щоб не наскочити на ворога! Герман стишав ся, притулив ся до кріслатого бука, що ріс звішений над глибоким дном яру, і почав уважно слухати та проникати зором у грубу лісову сутінь, яка лиш ген-ген рідла, мов величезне решето, в якому ока були з сірого сьвітла літнього досьвітка.

Герман пройшов троха швидше ще кількадесять кроків, потім поповз рачки горі стрімкою стіною яра, чіпляючи ся за корчі диких малин, що стояли тут густою лавою, і не виходячи з малинника силкував ся роздивити ся довкола по лісі, чи не побачить якого ворога. Нікого не було видно. Вид вільного поля, так недалекого, і сіре раннє сьвітло заспокоїли його, прогнали його страх. Не вилазячи з малинника він пішов корчами по краю ліса, поки не вийшов на кінець. Тут була толока, ще пуста, похилена до півночи. В низу плила якась річка, за нею була вузка сіножать, стояли копці та обороти повні сіна, а далі піднімала ся знов гора, шмат ліса і лисий високий верх. Анї села, анї хати, анї живої душі. У Германа щось стиснуло за серце; почутє самоти серед величезної гірської природи вдарило нараз холодною хвилею на його душу. Йому хотіло ся плакати.

Та нараз десь далеко, на краю ліса почувало ся різке, протяжне: Фі-і-і!

Герман зирнув у той бік, відки йшов свист: не видно нічого. Та в тій хвилі з противного боку, здавалось би, ось-ось близько нього почув ся грізний окрик:

— Стій!

Не було часу озирати ся. Герман як стояв, так скочив до яра, злетів аж на саме його дно в густі корчі і знайшовши там стежку втопану овечими ратицями погнав нею в низ. Се все було мов сон, мов привид. Він навіть не міркував ясно, що з ним діє ся, чим грозить йому стріча з незвісними переслідовниками — він біг. Та ось яр скінчив ся, береги його, що доси ховали Германа в захисті своїх корчів, мов на зло йому розступили ся, корчів не стало, і Герман опинив ся недалеко вівчарської колиби, що стояла на споховастій, безлісній площині біля обгородженої овечої кошари. Сам того не тямлячи Герман пробіг яром досить значний простір, доброї пів милі, пропустив біля себе свечу отару, що йшла толокою в гору до ліса, з дзвінками, блянням кількох сот овець, гавканєм псів та гойканєм вівчарів; він не чув, не завважив того всього, промигнув яром мов миш; навіть собаки не завважили його.

Побачивши слід людського житла Герман урадував ся, як рідному батькові. Не надумуючи ся він побіг до колиби. Довкола неї було пусто, погоні з далека не видно; з колиби одначе курив ся дим, знак, що там сидить хтось живий.

Боячи ся своєї тіни на чистім полі Герман прожогом вбіг у колибу. Там біля огнища

сидів патлатий Бойко середніх літ, старший над вівчарями, так званий бац, і латав шкіряні ходаки.

— Добрий день вам! — мовив ледво дишучи Герман.

Бойко не відповів, але звільна підвів голову і змірив задиханого, обшарпаного Жидка своїми сірими очима.

— А тобі що? — запитав. — Чого так задихався?

— Йой, таточку, гонять за мною! Сховайте мене.

— Хто гонить? За що?

— Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, сховайте мене, бо може бути смерть моя.

— Агі на тя! Смерть! У білий день! А може ти кого забив, та шандари за тобою гонять?

— Ні, ні, не шандари, а Жиди. Я нікому не зробив нічого злого. Потім вам усе скажу. Йой, сховайте мене, майте Бога в серці!

— Деж я тебе, любонько, сховаю? — мовив Бойко чухаючи ся в патлату голову і встаючи з простого дерев'яного пенька, що служив йому замість стільця.

— А давш слово, що ти не жаден дводушник? — запитав він

Герман витріщив на нього перелякані очі. Він не розумів питання. Але страх гнав його.

— Ні, ні, ні, Богом вам клянусь, я нікому не зробив нічого злого! — пролепотів він трясучи ся всім тілом.

— Ну, памятай! Як будуть шандари питати за тобою, то я не утаю тебе.

— Добре, добре. Я жандарів не бою ся. Лиш Жидів... два Жиди... три Жиди... або я

знаю, кільки їх там. Зараз надійдуть. Гонять мене цілу ніч.. із Лютовиск... Як би питали за мною...

— Ну, ну, вже я буду знати, що їм сказати.

— Але може захочуть шукати? Вони страшні, а ви самі...

— Не бій ся, я вже дам собі ради. Медвідь страшнійший, а я його не бою ся. Ну, ходи сюди!

І мовлячи се він відкидав на бік купу ріщя, що стояла приготована на паливо в куті колиби, викидав зложені під ріщем грубші пеньки, відвалив під ними кам'яну плиту і показав Германови тісну, темну яму.

— Лізь туди!

Герман не ждучи довго скочив до ями. Се була бацова криївка, де він ховав „мерендю“ принесену з села на цілий тиждень, тоб-то квашені огірки, муку, бульбу, ховав запасові будзи, одержу непотрібну для безпосередного вжитку і загалом усе ціннійше, чого не хотів лишати в колибі на вид усім вівчарям.

— А може ти голодний? — запитав бац, коли Герман щез у ямі і забив ся десь у кут.

— Йой, аж гину з голоду.

— Ну, то на тобі отсей кавалок хліба та отсей глечик жентиці. Їдж і не бій ся нічого.

І мовивши се бац закрив яму плитою, прикидав плиту колодками, потім ріщем, потім виглянув із колиби, а побачивши справді двох Жидів, що наближали ся до колиби толокою з гори, взяв свою роботу і сів на порозі, мов і зовсім нічого не бувало.

Герман розповів йому, що знав, оповів про Вольфа, не згадуючи про те, що сей сховав гроші. Бац не мовлячи нічого більше вийшов. По хвилі знов вернув і сказавши Германови: „Будь тихо! Ідуть!“ — знов сів на порозі зі своїм шитвом.

— Пане бац, — кричав один Жид з далека, — ми знайшли слід.

— Ну, то добре.

— Видно, що він утікав у низ яром, а до гори не вертав.

— То може бути.

— В такім разі мусів бігти по при вас.

— Може й біг, я не перечу.

— А ви не бачили?

— Не бачив.

— І не чули?

— Не чув.

— А може ви сховали його?

— А може й сховав.

— Як? Кажете — —

— Нічого не кажу, — сердито буркнув бац. — Адже бачите самі, що в колибі крім мене нема нікого. Хіба я його за пазуху сховав?

Герман почув тупіт кроків близько дверей колиби, — видно, його гонителі зазирали до середини.

— А може би ми перешукали? — мовив один.

— У себе за обшивкою перешукуй один з другим! — крикнув бац зриваючи ся з місця.

— Ни! — на пів насьмішливо, а на пів з погрозою мовив один Жид. — А як нам так схоче ся? Ми знаємо напевно, що він біг туди, аж до вашої колиби, а далі сліду нема. То де подів ся?

— Міг побігти толокою, а на толоці як ти побачиш слід?

— Добре, добре, але ми таки перешукаємо вашу халабуду. Як його тут нема, підемо далше.

— А я бою ся, що один або другий підете без голови! — буркнув сердито бац. — Кажу вам, що я його не сховав і не бачив.

— А ми вам не віримо і не вступимо ся, поки добре не перешукаємо вашу колибу.

— А я не позволю на се. Колиба панська, а ви не маєте ніякого права. Коли вам що треба, йдїть, спровадьте шандарів, то нехай вони перешукають, а вам не позволю.

— Е, що нам шандари! — крикнув один Жид і кинув ся до баца. Та в тій хвилі в бацових руках блиснула дубельтівка і він з усеї сили закричав:

— Івалт! Розбійники! Грицьку! Іване! Ге-по гев!

Жиди мов опарені метнули ся на бік і рівночасно гукнув вистріл.

— Ой-ой-ой! — крикнули Жиди і голосно затупотїли їх кроки.

— Ти злодій! Ти розбійник! Ти сховав того злодюгу, що нас обікрав, — кричали вони з далека.

— Йдїть до шандарів, най ідуть перешукати мене, а самі не сьмієте! — кричав їм на здогін бац.

— Вони не вступлять ся, — шептав зі страхом Герман із свої ями, коли по якімось часї бац увійшов до колиби.

— Але й не посьміють прийти близше — мовив бац. — А вечером, коли вівчарі вернуть

із псами, ми зробимо на них таке польоване, що вони й сліди позабирають звідси.

Та Жиди мабуть занюхали письмо носом і не дожидаючи ся вечера забрали ся геть. А другого дня від самого рана вони знов снували здалека довкола колиби; видно пильнували, чи Герман такп не покаже ся, не захоче йти далі. Вони підлабузнювали ся до вівчарів, частували їх горівкою й тютюном і розпитували, чи бац не сховав де в колибі такого й такого Жидка, але вівчарі не знали нічого, бо Герман не вилізав із своєї ями і вівчарі не бачили його.

На другу ніч Жиди знов шезли, але з доброю надією. Вони дали одному вівчареви срібного ринського і довідавши ся від нього, що в колибі єсть яма, де можна справді сховати чоловіка, підмовили його, щоб у ночі, коли бац буде спати, посмотрив до ями і переконав ся, чи нема там того, кого їм треба було. Вівчар зробив се діло зовсім по просту. Він знаючи добре, що яма викопана в куті колиби, прокопав з надвору невеличку діру під підлогою, просунув туди в яму свою паличку і почав з легка штуркати нею до середини. Зараз він наткнув ся на щось м'яке, а штуркнувши сильнійше почув глухий окрик Германа, збудженого зі сну ударом у бік. Вівчареви було сього досить; тепер він знав, що Жиди не даром никають довкола колиби і надіяс ся за своє відкрите заробити ще ліпші гроші. Та на лихо йому третього дня Жиди не показали ся вже. Бац продержав Германа ще й той день у ямі, а коли й четвертого дня Жидів не було, він велів йому вийти, говорячи, що тепер уже безпечно. Та Герман не вірив; хоч і як погано було йому сидіти в ямі, але страх перемагав

невигоду. Та бац заявив, що довше не буде держати його, і Германови прийшло ся таки думати про те, щоб забирати ся звідси.

— Слухайте, бац, — мовив він до свого гостинного господаря. — Я дам вам усі гроші, які маю, оту п'ятку, за те, що ви вратували мені жите від тих Жидів.

Бац засьміяв ся.

— Ну, ну, сьмійте ся, але я міркую, що як би були мене дістали в руки, то не були би мене пустили живого.

— Та за що?

— За Вольфа. Вони на Вольфа чогось дуже були злі. Ну, але чуєте, бац, що я хотів сказати вам. Нате вам отсю п'ятку, — бігме, що більше не маю нічого крім отсих пару шісток на жите, — і відпровадьте мене туди горами хоч до Турки або десь так, де багато людей. Щоб я з тих гір видістав ся.

— Страшно в горах? — з усьміхом питав бац.

— Йой, нехай вони вам адорові будуть, але я такого страху тут наїв ся, що не хочу більше бачити їх на очі.

Бац згодив ся, покликав одного вівчаря до колиби, а сам узявши свою дубельтівку під полу рушив з Германом верхами до Турки, а відси провів його ще далі, аж до Підбужа. Звідси вже лише через верх до Нагуєвич, а далі й до Дрогобича. Герман не знав як Богу дякувати, коли нарешті, змучений, змарнілий, без крейцаря опинив ся на ріднім Лані.

Що тепер робити? До барашівництва його не тягло; прийшло ся витягати зі схованки своє старе, смердюче либацьке убранє і знов іти до Борислава. Старі товариші либаки з це-

ред п'ятьох літ уже минули ся; тепер сим ремеслом займало ся молодше покоління. Дохід був невеликий, ледво можна було жити, і Германови по кількох тижнях сприяло ся те ремесло. Та ось раз, мандруючи з Дрогобича до Борислава, він пригадав собі свого патрона Вольфа, Лютовиска і захований у ярку черес з грішми. Доси він не міг без дрожі згадати про Лютовиска, але тепер аж зупинив ся торкнений несподіваною думкою. Від часу ярмарку минули як раз чотири неділі — час, у яким Вольф мав здибати ся з ним у Лютовисках. Може там ті завзяті Жиди ще чатують на Вольфа й на нього, але він тепер у либацькім убраню, і чорта з'їдять, заким пізнають його! Ануж Вольф прийде і буде ждати його! Йому з поділу зисків тої ярмарки припала би гарна сума, може ціла тисяча ринських! Герман не знав, кілько всіх грошей було в чересі, але знав, що заробок їх у Лютовисках був незвичайно великий. А коли Вольф не прийде, то він сам забере гроші, переховає їх для нього, колиб вернув ся пізніше з Угорщини.

Обдумавши по дорозі добре всю справу Герман набрав у дві коновки по троха мази, щоб не надто тяжко було їх двигати горами, і перебравши ся з Борислава до Попелів, відси на Смільну і далі в гори помандрував до Турки, а відси до Лютовиск. Усякий бачучи його думав, що се один із тих Жидів, які возять і розносять мазь по селах. По кількоденній вандрівці він зайшов до Лютовиск. Тяжко було пізнати тепер се містечко; лежало в китловині як вимерле, безлюдне, сонне та спокійне. Герман оглядав ся, пробирав ся звільна тісними вуличками, поки дійшов до хати Сруль-Лейба.

Сей, розумієть ся, не пізнав його і коли він попросив ся на ніч, зирнув на нього з під лоба і видно не мав великої охоти прийняти його.

— Гертс-іер, Сруль-Лейб, — промовив він стиха, — я мав би вам щось сказати.

— Ну, що таке?

— Та лише вам самим.

Сруль-Лейб завів його до вгнькира зава-леного подушками та всяким шматем.

— Ви не пізнаєте мене, Сруль-Лейб?

Сруль-Лейб змірив його очима.

— Ні, не пізнаю.

— Я той барашівник, що в часї ярмарки ночував у вас з Вольфом — тямите?

— Ай-вай! — скрикнув Сруль-Лейб і вда-рив ся об поли руками. — І щож ти тут ро-биш?

— Я маю у вас розвідати ся про Вольфа. І зачекати на нього, коли ще не вернув.

— Про Вольфа!... зачекати!... якто, то хиба ти не знаєш?...

Сруль-Лейб очевидно не міг договорити реченя, немов щось стискало його за горло.

— Що я маю знати, Сруль-Лейб?

— Що за тобою шандари шукають?

— За мною? На що я їм потрібний?

— Ти мав бути спільником тих, що за-мордували Вольфа,

— Я? Замордували?

Герман довго стояв мов остовпілий, не можучи сказати ані слова. А тим часом Сруль-Лейб оповідав:

— Адже його замордували — ти не чув? Зловили його на угорській границі. Мабуть до-питували його за грішми, бо пекли йому ноги на огні.. Всі ребра поламали. Лісничий знай-

шов його ще живого в лісі і він видав назви тих трьох барашівників, що його мучили. Двох зловлено в Угорщині, третій утік. А ті два сказали на тебе, що ти їх намовив.

— Алеж вони не знали мене, як я називаюся! Я з ними ніколи анї слова не говорив! — скрикнув Герман, обливаючи ся холодним потом при тім оповіданню.

— Та вони й не сказали, як ти називаєшся. Вже шандари й мене допитували, бо виявило ся, що ти ночував у мене, але я не знав також.

Герман охоловши троха з перестрашу просив у Сруль-Лейба поради, що йому робити? До шандарів іти і віддати ся їм у руки він не мав охоти; хоч чув себе невинним, але знав, що шандари не допитуючи ся його вини арештують його, а хто знає, може почнуть іще мучити. Сруль-Лейб радив одно — втікати як найшвидше і не показувати ся в Лютовисках, а там можливо, що з покаранєм правдивих убійців справа затихне і нікому не буде потреби шукати за ним. Сруль-Лейб згодив ся переночувати його у себе; на другий день раненько, ще далеко до сходу сонця Герман устав, попрощав ся зі Сруль-Лейбом і неспостережений ніким, з коновками на плечах побіг на горб до кринички під обпаленою ялицею. Не довго шукавши він у ярку знайшов плиту, знайшов схованку і в ній нетиканий Вольфів черес, і вхопивши його тремтячою рукою та сховавши за пазуху, почвалав на гостинець, відси назад через Лютовиска, до Турки й до Дрогобича.

III.

Мимовільне, важке зітхання злетіло з Германових грудий, коли отсей страшний та остаточно щасливо перебутий епізод раптово, з незвичайною пластиккою просунувся через його душу, мов процесія давно забутих тінний. Він зітхнув і разом з тим схопився з місця. Немов якась пружина в його душі, доси натискана важкою рукою, нараз звільнена скочила на своє давнє місце, так само еластично, бадьоро він схопився з крісла і зирнув на годинник.

— Дев'ята година, а я сиджу тай марамі бавлюся мов закоханий! — скрикнув він. І задзвонив.

— Покликати мені пана бухгалтера і шихтарів! Обрахунок! Книги принести! — звелів він коротко слугі, що появився на голос дзвінка. А потім пройшовся кілька разів по покою. Раптом спинена процесія образів з його життєвої драми пускала ще по собі на смак рефлексій, мов метеор падучи кидає снопи искор по небі.

— Ось що мені доводилося переживати! — думав він не без гордощів. — Ось по над які безодні вела моя дорога! Ті, що тепер кланяються мені і подивляються мою енергію

та вмілість у веденю гешефтів, не знають мо-
їх початків, початків галицького капіталіста.
А може й галицького капіталізму в загалі. Адже
той капіталізм справді починав від жебрацької
торби та дрібної крадіжки. Тай тепер іще...

Герман згідно махнув рукою згадуючи
про ті тисячні перешкоди, які йому, та й не йому
одному, приходять ся поборювати при ступневім
розвою от хоч би того одного нафтового про-
мислу. Капіталіст, промисловець, Жид чи не
Жид, ще й доси не перестав у Галичині бути
диким звірем, на якого полювати вільно вся-
кому, а особливо урядникови; вдерти з нього,
докучити йому, перебити йому інтерес, завалити
його податками та драчками, се одинокий рід
промислової політики, яку вміють вести га-
лицькі власти. Хто рве ся до якого інтересу,
починає якесь підприємство, той для них рівний
ворогови, розбійникови, що каламутить їх спо-
кій і завдає їм зайвої праці. Се суспільність
якихось лежибоків! Се польська, шляхотська
школа індоленції та погорди до праці.

Герман аж спльовував вовтузячи ся з та-
кими думками. Та ось поприходили його
підвладні, позношено рахункові книги, пішли
рапорти; тиха перед хвилею кімната заповнила
ся голосним та оживленим шваркотом. А з на-
двору втурували йому окрики ямарів, дзвінки
в кошарах, скрип возів, що тягли ся болотною
дорогою з тяжким набором, та глухий клекіт
великого промислового гнізда з його кілько-
тисячною робучою людністю. Під сей клекіт
живо й якомсь весело йшов Германови тижневий
обрахунок.

Діла йшли добре. В п'ятнадцятох ямах
черпано „княчку“ — яка яма давала дві, а

яка й по п'ять бочок денно. Шихтарі жалувалися, що в кількох ямах замість нафти добувається земний віск, із яким тоді ще не знали що робити. Сей непотрібний продукт причинює не мало марної праці, бо требаж вибирати його з ям і відкидати на бік; якусь часть беруть робітники з поблизьких сіл до дому з собою і уживають до каганців замість лою, але й вони не хочуть брати його багато навіть задармо, бо коптить сьвітячи ся та й від того коптию болить голова. Герман уже давнійше звернувши увагу на сей новий продукт, і вислав проби його ріжним віденським хемікам, але відповіді від них іще не мав. Та все таки чуючи, що селяни вже знайшли спосіб його ужиткованя, він зараз доміркувався, що з тим воском може вийти щось подібне, як із нафтою, що й йому можна буде надати форму товару поплатного на широкому ринку, велів своїм підвладним не викидати його більше, а складати на всякий випадок у магазинах.

— Алеж у нас нема місця в магазинах!
— мовив касієр.

— То побудувати нові, — мовив коротко Герман і на тім діло й стало. Він різікував, але се таке різіко, що в ньому що найменше вісім шансів против двох промовляють за будуючою користю. А от клопіт, що продукція киячки не зростає. Герман належав до спілки, що в околиці Борислава і біля Дрогобича побудувала декілька дестиларень. Попит на чисту нафту збільшувався раз у раз; вона здобувалася собі не лише хати найбідніших, ремесницькі варстати та робітні, але в міру того, як її дестильовано краще, як вона горіла ясніше і не димила та не коптіла, вона знаходила

доступ і до сальонів. По містах почали нею осьвічувати вулиці, а віденська фірма Дітмара почала на велику скалю розвивати продукцію нафтових ламп ріжних конструкцій. Тепер треба було лише як найбільше налягти на продукцію кипячки, і Герман ще минулого місяця наказав розпочати кільканацять нових закопів на сьвіжих теренах. Робота при тих закопах ішла невпинно і пожирала що тижня тисячі, але здобутків із них не було ще ніяких. Отсе найбільше турбувало Германа.

Він вірив у своє щастє. Він давно вже переступив ту межу, де чоловік тремтить над кожною дрібницею, де при кождім підприємстві ставить на карту своє бути або не бути. Його шанси були вже безпечні. Він розкинув свої сїти так широко, що щастє коли не тут, то там мусїло попасти ся в них. Воно вже не може зрадити його, хіба би стало ся Бог знає що надзвичайного. Але воно може гаятись, а йому ходило о поспїх. Йому треба було, щоб діла йшли не лише раз у раз ширше, але також раз у раз швидше, як та снігова лявіна, що котить ся з гори.

Праця над обрахунком протягла ся до другої години. Потім Герман пішов на обід. Обідав у касинї, яке головнo його заходом оснувало ся два роки тому в Бориславї. До касина належали самі лише більші промисловцї, капіталїсти та урядники. „Плебсу“ а особливо т. зв. халатових Жидів сюди не допускали. Місячна плата члена виносила 10 гульденів, то розумієть ся, що бідолахам був доступ до сеї компанїї неможливий. Касино спровадило собі реставратора, який чуючи себе серед упрїмлейованих дер їх немилосерно

і швидко й собіж накупив селянських парцель та розпочав копати за кипячкою.

Касино, се був невеличкий деревляний домок, побудований на високім горбі над болотяною бориславською вулицею. До касина йшло ся деревляним тротоаром, що в формі широкої в три дошки кладки без поручя був покладений пів ліктя понад густим, смердючим болотом вулиці. З тротоару йшла в бік також деревляна кладка, але вже з поручями по обох боках, а з неї йшло ся на такіж деревляні сходи, що вели просто на ганок касина. Внутрі одначе касино було уряджене хоч і не з комфортом, то все таки досить чисто й вигідно: була тут і досить простора реставраційна салька зі столами і жірандолом на серед стелі та з зеркалами на стінах, і саль білярдова з двома прикомірками для гри в карти. Розуміється, що анї покою для газет, анї бібліотеки, анї читальні, анї в загальї газет та книжок тут не було; се діяло ся в половині 60-тих років, і такий люксус, як потреба читати, в ту пору не дійшов іще до бориславських промисловців і капіталістів.

У касині раз у раз було повно: одні виходили, другі приходили; у всіх покоях стояв шум та гамір, було майже темно від тютюнового диму; дусив важкий запах спірітуозів, людського поту та нафтових випарів, що долітали від недалеких копалень та маґазинів. Їли тут мало, за те пили багато, особливо вечерами та ночами. Тепер, коли Герман увійшов сюди, в їдальні було ледво кілька гостей, за те при білярді та при картах було глітно і шумно.

— А, пан Гольдкремер! Витаємо! — почули ся з різних сторін голоси. — Що чувати в Дрогобичі? Як ідуть діла? Ще не докопали ся матки? Будете сьогодні вечір у касні?

Сипали ся гучні питання, простягали ся руки до витаня. Герман сопучи та фукаючи пішов просто до їдальні, щоб замовити собі обід; тимчасом кельнер уже застелював для нього стіл, розкладав тарілки та прибори, а сам ретавратор з низьким поклоном запитував його:

— Якого вина дозволить пан добродій? Токай чи Фесляв?

Герман любив обідати сам, так щоб ніхто иньший не сидів при його столі і, як він любив висловляти ся, не заглядав йому в ложку. Касинові гості знали сю його привичку і шанували її, так як шанували всяку забаганку бориславського короля. Як правдивий гешефтсман Герман обідав швидко, аби наситити живіт, не смакуючи та не розкошуючи ся. Він звичайно підчас їди обмірковував свої інтереси, та сьогодні ті міркування якомось не клеїли ся. Пообідавши він велів подати собі чорну каву, закупив цигаро і розвалившись на софі, що стояла в куті їдальні, сидів німо, пускаючи клуби диму та прислухуючи ся гаморови, що йшов із сусідніх покоїв, стукови білярдових кіїв о кулі та клетотови бориславського життя. Тепер, після ситого обіду та пів бутельки доброго вина й думки його були спокійні, якісь ситі та гладкі, плили рівною хвилею, мов ріка, що збігши з шумом і шелестом із гір вийшла на рівнину і тече тихо, широко в гладкім, глиняковатім кориті.

Так ось воно, те, чого він добив ся, за що боров ся, задля чого терпів і мучив ся

довгі літа своєї молодости, що й потому, в мужеських літах, так довго ще веліло на себе ждати! Ось воно — щастя! Богатство! Від памятного ярмарку в Лютовисках минуло вже двадцять літ. Як багато за ті літа пережив тодішній бідний барашівник Гершко! І яке все те, пережите в тих літах, було відмінне від бурливих, иноді веселих а иноді страшних пригод його молодости! Лиш одно не змінило ся до остатніх днів — невтомна погоня за капіталом, за богатством, гешефтом. І дивна річ, від часу того памятного ярмарку, а властиво від часу, коли завдяки Вольфовій смерті він зробив ся паном усеї його спадщини, тоб то капіталу в сумі звиш 6000 гульденів, фортуна не переставала всьміхати ся йому, але все якось зизом, одним оком. Вона чим раз щедрійше сипала йому зі свого чарівного рога достатки, зиски та матеріяльні добра, а другою рукою, бачилось, відбирала йому задоволенє, можливість роскошования надбаним добром, затроювала його промислові та спекуляційні тріумфи зовсім, сказати би, байдужними, посторонніми і для реального гешефтсмана навіть соромними дурницями.

Так було між иншим і з його женячкою. Зробивши ся власником шістьох тисяч ренських, що на тодішні дрогобицькі відносини значило вже гарний маєток, Герман з разу не знав, що йому починати далі. Його голова горіла від ріжних проєктів і плянів, з якими одначе він не звірював ся нікому. То він думав про гуртову торгівлю сіллю, особливо в гірських повітах, де сіль найпаче зимою робить ся страшенно дорога задля трудности довозу і при добрім веденю діла можна мати добрий зиск; то думав про торгівлю худобою, хоча сьвіжі

згадки про ярмарок у Лютовисках наповняли його страхом. А з поза всіх плянів усе незмінно вринав Борислав і його дивна мазь, та власне з цього боку не було можності уложити який будь реальний плян. Тимчасом він зложивши свої гроші в кагальній касі ніби то практикував у торгівлі крамщиною, поки несподівана пригода не вирвала його з тої колії.

Одного вечера, біжучи за якоюсь орудкою Стебницьким трактом він наскочив на велику купу селян, що чогось голосно кричали. Надійшовши ближше він почув з посеред тої купи грубих, сердитих голосів пискливі окрики і лайки якогось Жида. Гармідер робився все дужший, жидівський голос підносився все вище, і нараз із середини збитої купи почувся глухий лускіт, жидівське „гевалт“, далі зовсім уже нетямний вереск і рев розлюченої юрби.

— Що таке? Що таке? — питає Герман крайнього селянина, що хоч і не брав участі в бійці, але кричав так само сердито як інші.

— Тікай, бо й тобі таке буде, як отому! — відгукнув селянин, і обертаючи ся до центра юрби крикнув: — А бий злодія, ошуканця! Не пустіть живого! Досить насався нашої крові!

Вереск Жида в середині швидко затих, чути було тільки глухі удари, мов молочен важких цїпів, та безтямні виврики тих, що били. Та ось зі всіх боків позбігалися Жиди, розіпхнули юрбу і вирвали безтямного, закровавленого свого одновірця з під ніг розлючених селян.

— Що таке? За що бете? — донитували Жиди. Та від селян годі було довідати ся до-

кладно. „Пявка“, „ошуканець“, „кров нашу ссе“, тай годї. А надто ще побачивши Жйда зомлілого і зовсім мов неживого селяни зміркували, що се пахне недобрим, і швидко розбігли ся до своїх возів, щоб у сумерку без лиха як найшвидше вибрати ся з Дрогобича. Лиш ті, що стояли оподалїк і були сьвідками всеї історії, розповіли нарештї, що сварка зайшла із за якихось виплат, що побитий змагав ся з селянами твердячи, що виплатив їм усе, а вони твердили, що не дістали нічого, і нарештї розлючені кинули ся до бійки.

Такі вияви селянського самосуду проривали ся тоді досить часто і власть, чуючи себе безсильною запобігти кривдженю селян (се було 1849 року) не багато звертала уваги й на те, коли селяни потурбували свого кривдника, особливо коли се був Жйд. От тим то й не диво, що й отся бійка уйшла селянам безкарно, тим більше, що вони таки лишили ся при стратї, бо гроший, які їм відпер Жйд, так таки не дістали, а після побитя вже навіть не сьміли домагати ся. Та найважнійші наслідки мала ся бійка для її випадкового сьвідка Германа Гольдкремера. Він належав до тих сьмілих, що перші кинули ся розпихати юрбу розлючених селян, він на своїх дужих руках винїс безтямного, закровавленого Жйда з побоєвища, він перший кинув ся тверезити його.

— Ах, Мендель Гарткопф! Се Мендель Гарткопф! — крикнули деякі присутні пізнаючи побитого.

— Несїть його до дому! До його дому! Ось тут недалеко, — кричали инші бачучи, що побитий, хоч облитий водою, не ворухить ся.

— По лікаря! По лікаря! — кричали
інші — Він готов умерти! Він неживий!

— Ні, дихає, дихає!

Герман, весь поплямлений кровю, разом з кількома іншими молодими людьми взяли Мендля на плечі і понесли. Дорогою він очунав на стілько, що застогнав пару разів. Дорогою довідав ся Герман із розмови Жидів, що купую йшли довкола побитого, що Мендель Гарткопф — підприємець і законтрактував ся довозити будівельне дерево до військового депю, яке уряд розпочав власне того року будувати за містом. От із за того довозу й вийшла мабуть у нього сварка з селянами.

Мендля занесли до його дому. Перелякані кровавою появою жінка й дочка кинули ся плакати, не знали, що їм робити. Прийшов лікар і сконстатував тяжке покалічення: у Мендля поломано кілька ребер, пороблено кілька дір у голові та зломано одну ногу. Розпука жінки й дочки була безмежна. Сам Мендель прийшовши троха до себе йойкав найдужше, не лише з болю, а головно того, що тепер пропаде його гешефт, пропаде заробіток, що він зруйнований, бо контрактіві умови тяжкі, а їх недотримане грозить йому цілковитою руїною.

Почали Жиди радити, як би їм допомогти Мендлю в його лихій пригоді, та всі знаючи Мендлеву круту та скупу вдачу не квапили ся кидати своїх гешефтів, щоб бігати за його ділами. Тут вихопив ся Герман. Його заробіток у склепі був мізерний, він готов був узяти ся до веденя Мендлевих діл, поки сей поздоровіє, маючи надію при близшім розгляді сяк чи так знайти тут заробіток і для себе. Мендель згодив ся, вияснював йому, що й як робити, і для

Германа почала ся нова робота. Тепер він пробував найбільше в лісах, мав змови та справи зі злісними й лісничими за добір і число дерева, з рубачами та трачами, з фірманами та селянами за двигане, виношуване з лісових ярів, шихтоване, вожене. І тут він показав свою енергію та тямучість, свій бистрий розум та вірний спосіб числення, що задля сподіваної більшої користи радо посвв'ячує меншу. Мендель вів діла по старосьвітськи: підплачував лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке і в якій кількості дерево він вивозить із ліса, хапав найбільші, найгрубші і найтяжші штуки, а за те старав ся щадити на платі робітникам та фірманам. Через те досягнув ті недогоди, що трачі помалу та кепсько різали, теслі недбало опраправляли, а фірмани нерado возили дерево, опізнювали ся, перевертали в дорозі, а нарешті майстри на місці мусіли занадто грубе та неотесане дерево обробляти наново — на його кошта. Таким робом він заплутав ся і брив чим раз далі, поки нарешті фірмани, доведені його шахрайствами до розпуки, не побили його. Герман узявши веденє діл у свої руки, пішов иншою дорогою, рахунки з робітниками та фірманам повирівнював, з лісними й злісними держав добрі зносини, але все держачи ся докладно контракту, на грубе дерево не лакомив ся, та пильнував, щоб воно було добре оброблене і звезене на час. По кількох місяцях біганини, торгів і гризот він таки довів до того, що Мендлеві діла стали на чисто і з місячних обрахунків замісь недоборів почали плисти гарні зиски. Мендель, що все ще лежав хорий дома, а зразу нелюбим оком дивив ся на Германову роботу і не-

Boa Constrictor.

7

раз сердився та кляв його, тепер аж яснів, аж неначе набрав здоровля слухаючи його рапортів.

— Герсти, Герш, — говорив він при таких нагодах, — відки ти набрався такої практики?

— Ech klär immer, — відповідав Герман.

Се була перша похвала з уст дійсного ґешефтсмана, і вона тим більше врадувала Германа.

Мендльова хвороба тяглася якось без кінця. Хоча рани погоїлися і зломана нога зрослася, то про те він не вставав із ліжка. Він жалувався на біль у боці, в грудях, кашляв і сох, „хитванів“, як говорили селяни, що бачили в тім наслідки тяжкого побиття та копання тяжкими мужицькими чобітьми. Мендельчим раз частійше думав про те, що йому не встати вже більше, думав про забезпечення своєї родини. У нього були два сини, вже давно забезпечені і відділені на бік: один обняв коршму, в якій давнійше шинкував Мендель, а другий мав склеп у Самборі. При ньому лишилася жінка й незамужня дочка Рифка. Покладного капіталу в Мендлі не було; все що мав, він вложив у свій остатній ґешефт, доставку дерева до будови військових касарень; із цього ґешефту він надіявся значного зиску, та тепер, коли не було надії довести йому самому сей ґешефт до кінця, можна було бояти ся, що все його добро піде на марне. От тим то Герман явився йому як остатня дошка ратунку. Він помалу позбирав про нього відомости, дізнався, що у нього є в кагальній касі значний як на парубка капітал, і постановив собі не пускати доброї нагоди з рук.

В один шабас, обговоривши тижневі рахунки, Мендель нараз заговорив з Германом з иньшої бочки.

— Герш, чому ти не жениш ся?

— Не знаю, — відповів коротко Герман. — Не думав про се; не маю по що.

— Як то не маєш по що? Маєш шість тисяч готових грошей, можеш розпочати який хочеш гешефт.

— Та от не можу такого гешефту знайти, щоб мені був до вподоби.

— Ти з кожного зробиш золоте дно. У тебе голова добра, — підхлібляв йому Мендель.

— І на кождім можу страгати, — скромно відповів Герман, хоча Мендлева похвала хопила його за серце.

— Ну, а мій гешефт з доставою тобі не подобається?

— Та чому ж би ні? Гешефт не поганий, можна заробити. А головна річ, не треба сидіти на місці й ждати, як тут у місті в склепах. Я, реб Мендель, не привик, щоб гешефт ішов до мене. У мене лиш те гешефт, за чим я ходжу, чого шукаю і добиваю ся.

— Се дуже гарно. Ну, то може би ти пристав до спілки зо мною?

— Як до спілки?

— А так. Бачиш, я немічний, кашляю, вже навіть иноді кровю кашляю, тільки старій про се не говори нічого, щоб не гризла ся. Значить, не мені вже вганяти ся по лісах та торгувати ся з гоями. А ти молодий, здоров, до такого діла привик, значить — —

Мендель закашляв ся сидючи в кріслі. Герман думав і ждав, що він скаже далі.

— Що се значить, реб Мендель? — запитав він бачучи, що Мендень відкашлявши не кінчить свого речення.

— Значить, обіймай ти се діло.

— Ну, але якж тут спілка? Що ви будете робити?

— Я піду в землю гнити, — зі зворушенням мовив Мендель. — Але мій контракт... я вложив у се діло свій капітал, хоч і невеличкий. У мене стара жінка, молода дочка, що буде з ними по моїй смерті? Розумієш тепер, яка моя спілка? Бери мою Рифку і веди їєшефт для себе й для неї.

Герман не відповів на се нічого. Він доси якось не мав нагоди придивити ся Рифці. Він попросив Менделя дати йому пару день до намислу, а сам заняв ся далі ділом. Його тішив тепер зріст того діла і бачучи день у день, як поступала будова широкого комплексу касарень, стаєн та магазинів за містом, мов окремий квартал, він радував ся, немов би се було його власне діло.

Та при тім не переставав роззирати ся й за власним їєшефтом. Їздячи та ходячи по селах він пронюхував за можливими жерелами зиску. Та се в ту пору було не легко. Край був без ніякого промислу; селянство свіжо увільнене з під панщини, упоєне свіжою „волею“ кинуло ся пити, навіть із занедбанєм управи свого власного ґрунту. По селах день і ніч коршми гули криком, співами та бійками охочих селян, за те на полі було пусто, хіба жінки порали ся в городах. А в коршмах ішов формальний карнавал, гуляла молодіж, старші роздебендювали про колишні буки та про нову свободу, кпили з панів, та не маючи

на кім виявити свого вольного духа, за що
будь заходили в сварку, ділили ся на партії,
при чім головачі щедро поїли кожний своїх сто-
ронників і цькували їх бити ся одні з други-
ми. Підіймав ся крик і вереск, миготіли в по-
вітрі крепкі палиці, літали подіна кидані на
осліп у юрбу, дренчали розбивані вікна і йшов
лускіт по п'яних головах та хребтах, мов на
здоровім тоці. А серед тої сутолоки, затулений
десь у куті стояв арендар та дрожачи зі стра-
ху все таки лише цмокав і записував, що йому
попсовано, що збито, що випито і вилито і все
числив та числив по подвійних цінах. І Герш
часто бував свідком таких сцен, залюбки
переносив ся в душу таких арендарів і зви-
чайно кінчив рефлексією :

— Ні, нема краще в теперішніх часах,
як бути арендаром !

Та придивляючи ся ближше до арендар-
ського життя він тратив смак до нього. Що то
за гешефт? Нині хлопці п'ють, а за рік мусять
перестати, бо нізащо буде. І що за гешефт ма-
ти все діло з п'яними хлопцями, яким нічого не
значить замість на себе самих кинути ся на жида.
Випадків вимордування арендарів із усіми їх
родинами було багато і про них тихо шептано
по арендарських родинах. І мужики знали про
них з устної газети, і з бутним усьміхом пу-
джали ними своїх жидів. Ні, Гершови се не
було до смаку. Се небезпечний гешефт, не та-
кий, як носив ся перед його душею. Його тя-
гло до землі, невичерпаної скарбниці багатства,
але земля була немов глуха, не відкривала
свого нутра і він не знав, де й як доступи-
ти до нього.

Пробуваючи в Дрогобичі він ночував у Мендля, — ночував, бо весь день був зайнятий при будові та при фірманках. Мендель по-малу видужував, але не було надії, щоб міг прийти до давнього здоров'я. Кашляв сильно, плював кровю, тай зломана нога почала знов пухнути, немов гнила в середині.

— Нічого з мене не буде! — говорив він не раз Гершови і уривав. Герш потішав його, що ще воно не так зле, але Мендель хитав головою і мовчав. Мендльова жінка Хана була дуже балакуча і добродушна жидівка і старалася прогнати журу з душі свого чоловіка, та се їй не вдавалося.

— Е, що ти мені говориш, — бурчав він не раз махаючи рукою. — Я вмиру і лишу вас без нічого. Адже все, що я мав, вложено в ту доставу. То певно, що Герш заняв ся нею щиро і тепер не грозить нам ніщо, але нехай він знайде який пеньший інтерес і подякує мені за службу, то що буде? Тай без того я його довго не можу держати. Адже йому треба заплатити, а чим я заплачу?

Хана осьміхалася.

— Ну, ну, не такий він простак, щоб маючи в руках такий гешефт, як доставу, чекав на твою плату. Про се вже ти не бійся!

А під вікном тої хатини, вбогої та устроєної мов би лиш тимчасово, з брудними стінами та давно немитими дверми, з убогим спрятком та без признаки якогось естетичного смаку, нень у день за шитвом сиділа невеличка, чортява дівчина, з великими, чорними, якось тужно блискучими очима, сиділа похилена над шитєм і мовчала. Була мов чужа в хаті. Не то, щоб її не любили батько й мати, — нав-

паки, вони просто трясали ся над нею, — але її так якось ніщо не вязало до їх життя, вона не цікавила ся їх інтересами, не вміла тішити ся їх радощами і взагалі, бачилось, не знала, що таке щира втіха. Ота охочість до життя, що лежить в основі жидівського родинного побуту і не ломаєть ся ні в яких пригодах, була невідома їй. Сиділа в хаті на своїм місці біля вікна, говорила мало, іноді тихесенько співала сумні-сумні жидівські пісеньки, і лишедесь-колись підносила зір похилений над шитвом і водила ним по хаті, мов пташина всаджена в клітку, немов дивуючи ся, де се вона і чому вона посаджена тут. Герш з разу навіть не завважав її. Коли принесли Мендля покровавленого і мов неживого і вона разом з мамою припадала коло нього та заходила ся плачем, видала ся Гершови малою дитиною, на яку не варто було звертати уваги. Потім, пробуваючи частійше в їх домі, він рідко бачив її, бо вона зараз вечером ішла спати, а в ранці виходила до склепу, для якого постачала своє шитво. Аж раз, здивавши її на вулиці, Герш зупинив ся здивовано, мов перший раз побачив її. Була невеличкого росту, тонка і повільна в рухах, та той вираз тужливої задуми, який усе лежав на її лиці, поневолі зачудував Герша.

— Ти Рифка? — промовив він до неї.
— А я й не пізнав з разу. Бачучи тебе дома я вважав тебе за малу дитину.

— Не займаю багато місця, — промовила вона немов з жалем.

Герш усьміхнув ся.

— Кудиж ти ходила?

— Я тут шию для склепу. А ти що? Іздиш по селах? Ах, як я люблю село! Я в селі родила ся, батько був арендарем. Поля, ліси, садки — ах, як там гарно в селі! Я й доси згадую.

— А місто не тягне тебе?

— Щож, тут тато й мама, то й я з ними. Я не жалую ся, заробляю тут і помагаю родичам. Лише тужно троха.

— За чим? Може там був який мела-мед, що впав тобі в око?

— Ні, ні. Бажалось би подихати сільським повітрям. Тут якось душно.

— Поїдемо колись обоє.

— Як мама пустить, то й овшім.

І на тім розійшли ся. Гершко зрештою швидко й забув свою обіцянку взяти її з собою в село, тай не до того йому було, а вона також не згадувала про се мамі, боячись, що ся не позволить. Мама так привикла бачити її при собі, дивити ся на неї і почувати її присутність, що певно не пустилаб її з чужим парубком кудись у непевну дорогу.

Оттак минуло літо, минула осінь. Під зиму Мендльова слабість погіршила ся. Він стогнав, невилічена нога гнила і наповняла хату неприємним сопухом, кашель докучав йому що раз гірше. Герш перестав ночувати в них і в Мендлевій хаті зробило ся зовсім сумно й понуро. Одного шабасу по молитві в божниці до Герша підійшов знаний у Дрогобичі „реб Мойше“, якому зрештою сей титул давали лише задля його великої, сивої бороди, а який попри своє крамарство грав серед дрогобицьких жидів почесну роль шадхена, тоб то громадського сватача.

— Ти, Герш, — сказав він з якоюсь гумористичною погрозою.

— Чого? — відкликнув ся Герш.

— Що ти собі думаєш?

Герш видивив ся на нього і нарешті zdecydований сказав:

— Нічого не думаю.

— То то я й бачу, що нічого не думаєш.

А се зле. Ніколи не вадить подумати.

— Про щож мені думати?

— Як то про що? Кілько тобі літ?

— Двацять пятий іде.

— З кляс вийшов?

— Та вийшов.

— Від війська вільний?

— Не взяли, як бачите.

— Ще би не бачити! Нездара з тебе.

— Як би взяли, я-б не плакав.

— А з Мендлем що чувати?

— Та щож, він лежить хорий, а його діла я веду.

— Платить тобі?

— Я й не впоминаю ся, а зрештою маю свій маленький дохід з боку.

— Ну, ну, я вже знаю. А про те ти дурень.

— Всі ми в пана Бога дурні.

— Не мішай сюди пана Бога. Ти зле робиш, що лишаєш Мендльову жінку й дочку без потіхи.

— Чим же я їх потішу? По кождй виплаті віддаю їм гроші з рахунку, тай що можу, то говорю їм.

— А чому пересгав ночувати в них?

— Тісно там. Задуха. Хорий стогне і кашляє.

— А тобі то прикро.

— Ну, та всеж неприємно.

— А їм, думаєш, приємно, Хані та Рифці? Герш знов видивив ся на старого.

— Сеж їх муж і батько, — мовив він, — а я їм чужий.

— Хто ночує під моїм дахом, той мені не чужий. А знаєш, чому вони так посумніли в остатні часи?

— Як мали не посумніти, коли старому щораз гірше?

— Ні, не тому. Вони вже знають, що йому ліпше не буде. Ти причина їх смутку.

— Я? А то яким способом?

— А ти. Бо вони, обоє старі, уложили собі, що ти візьмеш їх дочку, а тепер ти очевидно покидаєш її.

— Я візьму?... Я покидаю?... Реб Мойше, але яж і не думав про женячку ані про Рифку.

— Яж кажу, що ти дурень, стовп, туман! Двацятий четвертий рік переступив і не думав! І щодень бачив перед собою таку красуню, як Рифка, і не думав!

— Хиба вона красуня?

— А хиба ти сліпий тай не бачиш? Та то золото, не дівчина! Ти не варт її ноги цілувати.

— То може вона не прийме мене?

— Кажу тобі, що її батько й мати на тебе всю думку мали. А вже як старі скажуть, то так і буде. Хиба ти не схочеш.

— Та я.. я не думав про се ніколи.

— Зараз подумай і скажи мені, чи маю йти в свати. Тай що тут думати? Тиж богач, гроші маєш, на яке хочеш діло підеш і заробиш. А вона також дістане щось по батькови.

Бери не думаючи! А старому лекше буде вмирати, як побачить її з тобою в парі.

Оттак було уплескане Гершове весіле з Рифкою. Він якось не мав відваги придивлятись їй ближше, жартувати з нею ані по-зволити собі якісь вольности, як наречений з нареченою. Її батьки тішилися при кождім його приході. Старий Мендель велів переписати на нього свій контракт з військовою дірекцією, Хана витала і пестила його як сина, а про те все таки він не почував особливої радости та роскоші пробуваючи в тім домі. Рифка була як звичайно ласкава до нього, всьміхалася мов місяць крізь хмару, але говорила мало і все сиділа схилена лицем над своїм шитвом, як чиста, меланхолійна поезія сеї хати.

Вони побралися і кілька днів по їх шлюбі вмер старий Мендель, благословляючи своїх дітей. Герш зараз перенісся з жінкою й тещею на инше помешканє, наняв два покої з кухнею, справив нове хоч і скромне умебльованє. Теща втішалася, але Рифка як звичайно була мовчазлива, нерухлива, і тільки її великі, чорні очі дивилися кудись у далечинь, мов у тужливої пташини замкненої в клітці. Гершови за кождим разом робилося жаль, коли заглядав у ті очі.

— Рифцю, — мовив він до неї, — що тобі таке? чого ти така сумна сидиш?

— Я не сумна.

— А я дивлюся на тебе, і якийсь жаль хапає мене за серце. Так немов би я чимось скривдив, зневолив тебе.

— Ні, спасибі тобі! Мені нічого не бракує. От так би часом на село поїхала.

Герш у найблизшу суботу устроїв санну проїздку за Дрогобич, на Млиники, через Тептюж аж до Тустанович. Опинивши ся серед ліска, якого високі, дубові конарі нависали над дорогою обсіпані снігом як здоровенна шовкова коронка, вона почула себе задоволеною.

— Ах, гарно, — прошептала і здавалось, мовчки впивала ся красою зимового пейзажа; та поки доїхали до Тустанович, їй уже захотіло ся до дому.

— Чого будемо без потреби їхати так далеко?

— Яке далеко. А ти подихай сим повітрям, полюбуй ся видом!

— Що за вид! — якось сквашено відповіла вона. — Нічого особливого.

Вернули до дому. Герш уже тоді, в першій році їх життя, слідив крок за кроком, як оте, що йому справляло почуте жалю на її вид, отой вираз туги за чимось далеким і неосязним, чого вона мабуть і сама не підозривала, погасає, тратить свій блиск і переходить у якусь апатію. Вона цілими днями сиділа нерухомо біля вікна, покинула шитво, не займала ся ніяким господарським ділом анї кухнею, і німо та безучасно гляділа на вулицю.

Гершко зайнятий своїми ділами рідко коли крім шабасу проводив дні дома і зразу не турбував ся тим. Надія, що у Рифки незабаром уродить ся дитина, яка оживить її, заставить більше рушати ся і порати ся, заспокоювала його. При тім же він не мав до жінки ніяких вимогів, вона не потребувала нічого робити, теща сама заходила маленьке домашнє хозяйство, в якому йшло тихе, одноманітне житє.

Та з часом прийшла зміна. У Рифки родився син. Порід був дуже тяжкий, мучив її майже цілий день і лише при помочи лікарів можна було дитину і матір удержати при життю.

Коли Рифка видужала з породових болів, у неї появилися признаки божевіля. Вона кілька разів поривалася зїсти свою дитину і мати мусіла взяти її до себе та наняти мамку, бо з Рифкою ані хвилини не можна було лишити її саму. Потім, десь так по році, коли хлопчик почав уже бігати і своїм гомоном заповняти хату, вона дуже полюбила його, пестила, цілувала, задля нього покинула навіть свою дотеперішню нерухливість, бігала і реготала разом із ним. Гершкови полекшало троха на душі і він тим упертійше занявся своїм заробітком. Доставив до депо тяглися три роки, потім знайшлася ще одна подібна робота і ще третя. Хоч зиск із них був невеличкий а клопотів багато, всеж таки Герш почував себе задоволеним. За намовою своєї тещі, яка здавна марила про те, щоб мати свій склеп і урядувати за його прилавком, він заложив склеп з блаватними товарами, та ледво спровадив товари вложивши в них половину свого капіталу, коли в ринку вибухла пожежа, що знищила також його склеп з товарами.

— Ні, — сказав він після сеї пригоди до тещі, — видно, не стелить ся мені дорога до склепу і не хочу робити другої проби.

І він знов пішов по селах, скуповував худобу і вислав до Відня, возив сіль у гори, та все чув якесь незадоволенє, мов не натрапивши доси на те, що властиво повинно бути його занятєм. Оттак тягло ся десять літ. В осені 1859 року, переходячи Борислав, він поба-

чив якусь нову, муровану буду обік села на толоці і поцікавив ся, що се?

— Ах, се Домсова копальня, — сказав йому знайомий селянин.

— Домс? Се що за Домс?

— Се такий собі панок, прусак. Він, кажуть, був у Гамериці і там придивив ся, як із кінячки роблять таке як воду, і вживають до освітлення.

Герш не слухав довше і побіг стежкою через потічок до нової фабрики.

— Чи пан Домс? — запитав він заживного панка середніх літ, що ходив по будинку і голосним криком давав розпорядки, раз у раз лаючи „die dummen Polen“ за їх безрадість та слямазарність.

— Was wollen? — запитав він Гершка побачивши його в нутрі будинку.

Гершко підняв на хвилю капелюх і зараз наложив його знов на голову, і сказав, що зацікавив ся новим підприємством та хотів би оглянути його.

— Eintritt verboten! — гукнув Домс вводячи його з будинка і показуючи напис над дверми. — Не вільно до середини. То мій секрет.

— Я не хочу вивідувати ваш секрет, — мовив Гершко, — але хотів тільки одно запитати ся: чи справді з отсеї кінячки можна зробити чисту нафту?

— А вжеж можна. Dummer Jud! Ще й питає. Може й ти хочеш брати ся до сего діла?

— Чому би ні? Мене вже давно кортить і я пару разів пробував перетоплювати кінячку, але нічого з того не виходило.

— Певно, такому простакови, що не має понятя про хемію і хемічне чищення, ніколи нічого не вийде. Ходи сюди і подиви ся!

І він запровадив його до своєї фабрики, де стояв великий котел повний кипячки і обік кітла дестіляційний апарат. Він показав йому конструкцію і додав :

— Dumme Polen von Galizien! Мають тут такі скарби в землі і анї пальцем не кивнуть, щоб використувати їх. Preussen müssen kommen, щоб їх навчити.

— Die Jüden könnens auch! — усьміхаючи ся докинув Герш.

— Пробуйте! Штуки нема ніякої, а продукція дасть певні зиски.

Се була перша лекція нафтярства, яку одержав Герш, і від тої хвилі його доля була рішена. Він зараз же сторгував у бориславських селян у ріжних пунктах кілька часток землі, і зараз же уложив собі плян копаня. За його прикладом пішли інші жида і не минуло року, як усі бориславські толоки та пустарі — бо такі найлекше можна було купити — покрили ся закопами, що робили ся зовсім примітивно, руками, з боків замісь цямрини обгороджували ся прутяними кошами і по кількох сяжнях прокопу давали звичайно жилю, з якої йшла кипячка.

Ся продукція була легка і нерізіковна, тай не дуже поплатна. Кипячка була тзв. зашкірна, чорна аж густа. Жида не вміли добре вичищувати її; виходила нафта жовтава, каламутна, прудка на підпалї, небезпечна в своїх вибухах. Та швидко дестіляція зробила ся кращою і нафта пішла на торзі, витискаючи американську. Рівночасно з тим вичерпала ся

зашкірна кипячка; тисячі ямок покопаних скрізь довкола Борислава давали чим раз скупійше того неапетитного, та корисного плину. Треба було копати глибше.

Перше десятиліття тої експльоатації, роблене по жидівськи, поспішно, з занедбанем усяких приписів гігієни й обережності, коштувало смерти тисячів робітників. Під напором підземних нафтових жерел ями часто валилися засипаючи робітників; многі гибли в часі наглих вибухів жерела в кипячці; поліції і власти безпечности не було ані сліду. Жиди стали всевладними панами в Бориславі, задержували в тайні тисячні свої занедбання та злочини. Герш вів перед у тім скаженім танці і весь увійшов у спекуляційну горячку. Йому щастило в усьому. Коли деякі його конкуренти вклали тисячі в іешевт, і прокопавши їх безуспішно та наробивши ще довгів утікали з Борислава „без капців“, як жартували з них ріпники, то Гершови, який тепер у зносінах із заграничними фірмами самоправно прозвав себе Германом, не тільки на власних частках щастило докопувати ся кипячки на десятім, дванацятім чи п'ятнадцятім сяжні; він закупував також ями розпочаті його збанкротованими конкурентами і звичайно прокопавши ще кілька сяжнів глубше такя докопував ся кипячки. За його почином і головне на його акціях повстала велика дестиларня біля Дрогобича, перша в тім роді в Австрії, і здобула для бориславської нафти широкий торговий відбут на на всю Европу. Герман Гольдкремер став ся одною з авторітетних і впливових фірм у нафтовім ділі; капітали, які він пускав у оборот, робили ся чим раз більші; якимось інстинктом

виробленим іще в либацьких часах він відчував кожду добру конектуру в торзї, кожде корисне місце на теренї. Йому завидували, різні конкуренти старали ся наводити на нього всякі клопоти, денунціювали його до суду за найменші надужитя в його роботах, та все те він умів поборювати, скрізь умів зробити лад і опанувати ситуацію.

І тепер згадуючи се десятилітє горячкової боротьби, Герман аж швидше задихав, аж стрепенув ся в своїм кріслі. Гарний був час, пора ненастанного зусилля. Треба було день і ніч пильнувати, стояти на сторожі, обороняти ся від несумлінних конкурентів, що сотки разів підкидали огонь у його маґазини, ушкоджували його апарати, підмовляли його робітників, навіть засїдали ся на нього самого, бо в Бориславї в ту пору панувало право п'ястука і не щадило ані робітників ані головачів. Та все те вмів Герман оминати щасливо, запобігаючи шкодам, підставляючи ногу своїм противникам, викручуючи ся від властей. Він не сипав грішми, як інші Жиди, коли їх прикрутить якесь лихо в відносинах до влади, не лякав ся чого будь і скрізь умів показати себе чоловіком солідним і певним свого там, де інші тратили голову.

Він майже не жив у ту пору родинним житєм. Не бував дома цілими місяцями, то їздячи до Відня, Вроцлава та Берліна, то працюючи на місці в Бориславї. Часом тільки він зітхав згадуючи свою домівку, до якої його не тягло нічого. Жінка почувала до нього якесь обриджене, викликане її хоробливим станом, і не любила й на очі бачити його, тай із сина він не зазнавав потїхи. Те, що йому вважа-

Boa Constrictor.

8

ло ся найпростійшим, найнатуральнішим — дочекати ся з сина такогож іешетемана, як і він сам і гідного наступника його капіталів, подавало мало надії на справджене. Малий Дувідко вже з самого малку був дивної, хоробливої вдачі. Страшенно нервовий і дразливий він у дитинстві терпів від нападів корчів подібних до епілепсії, які мучили його до десяти літ і спиняли його духовий розвій. У тім часі в ньому розвили ся жорстокі інстинкти, любив мучити звірів і людей, дивити ся на терпіння і конане, обливав покових собачок своєї матери окропом, випікав їм очи, врізував вуха і хвости і сердечно реготав ся при їх болізнаму скомліню. Так само жорстоко він поводив ся зі слугами, з сусідськими дітьми; взагалі скрізь, де він появляв ся, ширив ся страх серед дітей; усі звали його не інакше як стеклим Дувідком і тікали від нього, щоб не потерпіти від його диких капризів, що нападали його якомсь раптом, серед веселої забави та діточого гомону. Герман мав багато клопотів із за тих дитячих забавок свого Дувідка. То він витаючи ся з дівчинкою, яка йому дуже подобала ся, покусає її лице або запалить на ній сукенку і плеще в долоні та регочеть ся, коли дитина верещить і веть ся з болю; граючись з хлопцями він нї з сего нї з того одного посадить у кропиву або пове терном або вдарить каменем у голову. Часто родичі поранених дітей тягали Германа до суду за пакости його сина і забороняли дітям ходити на забаву з ним.

На шестім році віддали Дувідка до василіянської школи, тай тут було не лїпше. Дувідко був тупої голови, при тім упертий і непо-

слухний і ніяк не можна було відучити його від того, щоб не робив пакостий своїм товаришам. Він дер їх книжки, різав їх одежі, копав і смикав за волосе, кого міг попасти, і виробляв тисячні збитки, що свідчили не так про його гумор, як радше про якусь брутальну дикість його вдачі і замилуванє до жорстокости. Вчителі упоминали його з разу лагідно, далі острійше, а нарешті один, не можучи витерпіти з його збитками, які виробляв підчас години, велів ученикам простягти його на лавці і сам власноручно вліпив йому кілька тростинок у „стару паню“. Страшно було глянути, що діяло ся тоді з Дувідком. З разу він немов сам собі не вірив, що його сьміють бити. Дома його не карали за жадні пакостий навички, мати ще захвалювала його і вважала сї пакости за обьяв енергічної, самостійної натури. А тут нараз посьміли, ще з такою церемонією, простягати його на лавку! Він розпучливо, закусивши зуби, боронив ся, відбивав ся руками й ногами, а далі винявши ніж, який завше носив при собі, поранив руку одному з тих, що тримали його, і був би поранив ще й інших, як би учитель із заду не вирвав йому ножа з руки. Колиж удари залоскотіли на його тіло, Дувідко нараз замовк, поблід увесь і закусив уста аж до крови, і аж тоді, як його випустили з рук, оглянув ся тупим зором довола, зверещав страшенно і кинув ся на землю в епілептичних корчах. Діти перелякали ся, та не менше перелякав ся й сам учитель. Його почали трусити, відливати водою, але се не помагало нічого; покликали сторожа і учитель велів віднести його до дому. Страх, якого репету наробила Рифка, побачивши свого Гот-

ліба — бо так з великої любови вона кликала Дувідка — в такому стані. Вона прибігла до школи і мало не видерла очий учителеви, а потім побігла на скаргу до ректора. Сей прийняв її не дуже то чемно, закидаючи їй, що розвезла свого сінка як циганську пугу, і такого розпущеного та злобного хлопця вони не можуть стерпіти в школі.

— Алеж він хорий, хорий! — кричала Рифка, у якої серце рвалося на саму думку, що хтось міг доторкнути ся її божества.

— Коли хорий, то держіть його дома, — сказав ректор. — У нас не шпиталь, а школа.

— У вас не школа, а шкіродерня, катівня, — верещала Рифка. — Я вас до суду подам, я пошукаю свого права. Я вас навчу!

На цьому одначе справа й скінчила ся, бо в суді не прийняли скарги — тоді ще не розуміли науки без биття — а Василіяни не прийняли Дувідка до школи. Він так і лишив ся в приватній науці.

— По що йому та школа? — говорила Рифка своїй мамі. — Він і без того все ліпше знає від них. Вони з одної зазисті знущали ся над ним. Отже я їм покажу, що він сам без них більше навчить ся, як у їх дурацькій школі.

Дувідкови ваяли приватного вчителя, але справа через те не посунула ся на перед. До деяких предметів, головню до рахунків, його зовсім не тягло і година рахунків бувала йому найтяжшою мукою. Тільки модні тоді кримінальні романи „Рінальдо Рінальдіні“ та повісті Ежена Сю, Габорію, Монтепена і інших романтиків зацікавили його, і від тепер увесь час вільний

від пустого байдикування він обертав на лектуру, від якої кипіло в його голові і бурило ся в його фантазії. Батько зрештою не дбав про його вихованє. Він також був неосвічений і не відчував потреби книжки, тай знав при тім, що Дувідкови ніякого спеціального, фахового знання не потрібно, бо він буде мати гроші.

— Гроші велика річ, — говорив нераз Герман у своїм домашнім крузі. — Слухай, синку, гроші, то всемогучий пан! З грішми ти мудрий, а без грошей дурень. З грішми ти пан, а без грошей капцан. З грішми тебе шанують, а без грошей на тебе плюють.

— А мені про гроші байдуже! — мовив Дувідко.

— А чогож тобі треба? чимби ти хотів бути?

— Розбійником, — мовив усьміхаючи ся Дувідко — не для грошей, не для рабунку — що мені гроші? Візьму і закопаю в землю. А для самої безпеки, для тих дивних пригод, що на саму їх згадку аж мороз іде по тілі. Отсе мені жите!

— Ах, то рицарська кров! То рицарська кров! — шептала Рифка подивляючи Дувідкові слова.

А Герман сьміяв ся.

— Ну, ну, синку, тепер то не в моді. Ми також по своєму розбійники, стоїмо на чатах, пильнуємо хвилі, плянуємо напади і відбиваємо чужі, ставимо засідки і ризикуємо. То, синку, війна, в якій треба більше дотеку, хитрости, безоглядности і обережности, як у розбійництві.

— Але я тої війни не люблю, — скрививши рота мовив Дувідко. — Я люблю, як щось живе треплеть ся мені в руках, а я раз за разом затоплюю ніж у його тіло і слїджу його передсмертні судороги і люблю ся струмками горячої крові, що бе ключем із його ран, і слухаю його передсмертного стогону і харчання. Отсе приємність! Чуєш, що ти пан над життям людським, коли можеш відібрати його в кожній хвилі.

Германови ніяково було слухати таких концептів, хоч він не вірив у їх серйозність та вважав їх вискоками тих розбійницьких повістей, якими зачитував ся його сні. Лише блиск його очий, дикий і кровожадний, коли його фантазія забігала на такі теми, велів бачити в них вплив дійсного нахилу його вдачі. Герман здвигав раменами і йшов за своїм ділом, а Дувідко довго ще з матір'ю фантазував на тему розбоїв і вбійств, і вона з подивом слухала його фантазій та все лише шептала:

— Рицарська удача! Що за рицарська удача.

— От дїтвак, нехай фантазує, — мовив Герман спльовуючи на підлогу, потім зажмурих очі і задрімав.

І снить ся йому, що він лежить на зеленій мураві, пахучій подихами весни, а над ним висить ясне небо глибоко-блакитною безоднею. І мурава під ним мов ледова крига пливе кудись по якомусь невидному, безбережному морю. Його серце починає бити живійше, мов у чоловіка, що летить, але рівночасно все його тіло таке ослаблене, знесилене, що він не може ворухнути ані рукою, ані ногою. І глядить у гору і бачить, що край його голови виростає

пальма і звішує над ним своє здоровенне листе мов великий парасоль. А в тім листю ворухить ся щось неясне, невидне в тіни листа, а замітне тільки якимись металевими відблисками, що пробігають від часу до часу, коли те неясне частиною свого тіла висунеть ся на сонічне світло. Ах, тепер він бачить: се гадюка, величезна гадюка, Boa Constrictor, що склубив ся серед пальмового листа і отсе висунувши голову в низ і загнувши шию гаком своїми пронизливими очима вдивляється в нього. Герман і собіж не може звести очий від зору гадюки; його серце бється швидко-швидко — не знати, чи трівогою, чи радістю; ані думки про те, щоб тікати кудись, кликати помочи. І нараз лускіт, мов би з батога тріснув, гадюка випростувала ся і впала з дерева на мураву ось-ось біля нього і на своїй шиї він почув холодний дотик її голови. І прокинувся.

— Ну? — вирвало ся несвідомо з його уст.

Перед ним стояв Дувідко, покритий пилом, задиханий і з густими румянцями на лиці.

— Се ти? — промовив Герман окидаючи його очима. — Пішки йшов?

— Ні, верхи їхав. На буланім, — мовив Дувідко.

— І не скинув тебе?

Дувідко не відповів на сю невинну інсинуацію, але сів на ріг стола мов на коня і почав махати ногами.

— Може що стало ся дома, що ти приїхав? — питав Герман не ворущачи ся з фотелю і докінчуючи свою сіесту.

— Ні, не стало ся нічого.

— А чогож ти приїхав?

— Так собі. Нудно стало. Що мені робити?

— Щобудь роби, то не буде нудно. Ось тут до веденя рахунків здалась би ще одна сила.

— До веденя рахунків! — скрикнув Дувідко. — Тяж знаєш, тату, що мені рахунки обридливіші від усього на сьвіті.

— Попробуй, то швидко й засмакуєш.

— Ні, не хочу. Як засмакую, то візьмуся, а тепер не хочу.

— Ну, то може полізеш у яму?

Дувідко витріщив очі на батька. Така думка, щоб він ліз у яму як простий ріпник, не приходила йому ніколи в голову.

— У яму? Чого?

— Копати, — з усьміхом відповів Герман. — Коли тобі нудно, се найліпший спосіб. І небезпечно, почувеш, як заморока ходить по нафтових жилах і булькоче і преться до стін ями. Ну, і плату дістанеш.

— А ти був там, у нязу?

— Певно, що був.

— Ну і що?

— І нічого. Побув, покопав тай виліз.

— Ну, то мені байдуже. Не піду. І загалом, тату... я хочу бути великим чоловіком.

— Добре, будь.

— І славним, голосним на весь край.

— Не знаю, на що се тобі придасться, але як хочеш, то будь.

— Чую в собі силу, відвагу, рішучість...

— То дуже красно. Лізь у яму і працюй.

— Тату, не сьмійся з мене! Мене пре щось, розпирає до якогось незвичайного діла, а ти мені: лізь у яму.

— Якогож тобі незвичайного діла треба? Що ти можеш зробити незвичайне?

— О, зробити незвичайне діло! Певно, на се треба й незвичайного чоловіка, незвичайної вдачі. А все те в мене єсть. Мене розпирають гадки. Якість високі бажання не дають мені спати.

— Скільки знаю, — мовив усміхаючи ся Герман, — усе спиш міцно і храпиш як жорновий камінь.

— Але й у сні не покидають мене думки! — говорив Дувідко не звертаючи уваги на батькові кпини. — Я би хотів видумати щось таке, чого доси ніхто не видумав, збудувати щось таке, чого ніхто не збудував. Я би хотів видумати чоловіка иншого, висшого понад те, що живе нині на землі. Щоб він плавав у воді як риба, літав у повітрі як птах, щоб міг піднести ся на місяць, на сонце, пролітати всесвітні простори як промінь. От се було би раз! Отсе була би задача гідна найбільшого філософа.

— Видумати се, Дувідку, потрафить і дурень, а зробити — от що труднйше. Та вжеж і повідумували всякі машини і до бігання і до плавання і до літання...

— Машини! Що таке машини? Ти її зроби, ти її монтуй, ти її обслугуй, а вона поспуєть ся і ти стій як дурень! Тьфу, паскудство! Тут не машин потрібно, а натуру людську перемінити, піднести на вищий ступінь! Ось що мені хотілось би видумати.

— А може би ти хотів дещо гроший?

— На що мені гроший?

— Ну, так, на цукерки, чоколядки.

— Що то, я дитина, щоб їв цукерки та чоколядки?

— Та хоч і не дитина. Все таки менше б тобі нудило ся і ти не займав ся б такою філософією. Ну, але годі з нею. Мені пора йти оглянути роботу. Підеш зо мною?

IV.

Сонце починало хилити ся з полудня. Його горяче промінє сипало ся іскристим дощем на бориславське підгір'є, розсипаючи ся по сугорбах сірої глини, видобутої з глубочезних ям, розпалюючи тонкі, дротяні ливни навинені на корбах, заломлюючи ся і мигтячи всіми фарбами веселеки на калюжах густої кипячки. Тягло душним, нафтовим сопухом. Мелянхолійно поскрипували корби, якичи спускано робітників у глубінь або добувано з низу леп у кіблях. Поміж ямами вештали ся тут і там дозорці; біля корб стояли робітники і раз у раз то згинали ся в низ, то підіймали ся в гору, крутячи корбами; вся праця заховала ся в глубінь землі, там у тісні, темні ями, де блимали лише маленькі лямпочки, а заморока глухо булькотіла в підземних жилах.

Тут і там поміж ямами здійсмали ся кошари або великі шопи, що були складами робучих знарядів та добутого матеріялу. Тут звичайно й самі робітники спочивали дожидаючи своєї черги — йти в яму. Робили день і ніч, на „шихти“, кожда шихта по шість годин. Виробивши шихту одні робітники виходили на верх, а инші йшли на їх місце на дно. При корбі один робив звичайно три шихти, тобто 18 годин без упину; молоді хлопці, яких найчастійше уживано до сеї праці, в перших днях блювали від за-

вороту в голові при тій роботі і часто падали знесилені, поки дозорець копняком не доводив їх до притомности.

— Не лежи, пся твоя мати! — кричав дозорець. — Хочеш у ямі хлопа задушити? Дуй свиня за штири шістки!

І хлопець хапав ся знов за корбу, якою млинковано повітре з гори до ями, щоб виперти відтам удушливі нафтові сопухи.

Дзїнь - дзїнь - дзїнь! Дзвінок з ями. І два парубки хапають ся за иншу корбу, що стоїть на двох стовпах над ямою і починають тягти в гору відро. Одно йде в гору, друге рівночасно в долину, і поки тут одно випорожняють, друге в низу наповняють. І так далі, також без упину вісімнадцять годин.

Герман із сином ішов поміж ямами, поміж довгими рядами отих корбарів, що раз у раз мов автомати хитали ся, мірно кланяючись у пояс і знов простуючи ся. Їх видно було скрізь, куди оком глянь. Звиш десять тисяч ям на широкій леваді прозваній Новим світом, було в руху, і вся та левада виглядала як велика нива покрита отакими розхитаними людьми. Якийсь сонний, понурый дух лежав над левадою. Лиш деде в кошарах цюкали телі лагодячи нові цямрини для ям; у шлюсарні біля Домсової фабрики пищать і свищать циркулярки, острячи знаряди до лупання каменя, який декуди попадаєть ся в ямах; дим чорними стовпами стоїть над дахами дестиларень на Волянці, і там, коло тих дестиларень чути гамір і крики робітників, фірманів та факторів. Герман з залюбованем роздивляв ся по крайобразі, що для ока не проявляв нічого принадного крім хіба темнозеленого Діла, який за-

кривав західну і південну часть обрію. Для нього сей крайобраз був найлюбійший з усіх, бо з нутра сеї землі плило його багатство. Зашкірна нафта вже давно вичерпала ся, треба було йти глибше; тут появили ся багаті поклади воску, з якого Герман надіяв ся великих зисків, маючи вже звістку про спосіб його чищення. Треба буде будувати для сего нову дестиларню, ну, та се не біда. Аби тільки докопати ся багатших жерел кипячки та покладів воску, аби тільки пустити діло в більший рух! Оттой сонний супокій, що лежав над Бориславом сього літнього пополудня, дуже не сподобав ся йому; він рад би був, щоб тут стояв гамір, клекотіло житє, вештали ся купи народу. Адже се жерело світла на весь край, жерело промислового руху. Не вже все в Галичині мусить іти так сонно, мляво, так якомсь по патріархальному, немов би тим людям усе на світі було байдуже?

— Тате, чуєш? — промовив Дувідко.

— Дзвінок із ями. Ну, щож у тім дивного?

— Алярмовий дзвінок!

Дзвінок над найблизшою ямою зазойкав нагло якимось розпучливим голосом і нараз затих. До ями підбіг дозорець.

— Що там таке? — запитав тих, що крутили корбою.

— Не знати. Відро не йде.

— Обвалила ся яма.

І дозорець живо накинув на себе пояс безпеки, засилив його за лямку і вступив у відро.

— Спускайте! — мовив до тих, що стояли при корбі. За хвилю щез у пітьмі, лише

світло лампки, яку мав при поясі, мов червоний червячок мигало іноді з глибокої півми і знов щезало в ній.

Уже десятій, уже двадцятій, трицятій, сороковий сяжень. На п'ятдесятім сигнал — тягти назад.

— Що там таке? — запитав Герман дозорця, коли сей появил ся на світло.

— Завалила ся, — сказав він коротко. — Нафта виперла стіну і залила все до самого споду. Двацять сяжень криниці.

— Ну, слава тобі Боже! — мовив Герман. — А бє ще жерело?

— Сильно бє. Бачите, я до половини мокрий, поки підтягли. Ще хвильку, булоб і мене залило.

— А копач?

— Ну, що про нього й балакати! — І він махнув рукою.

Герман також махнув рукою і пішов далі. Що значить копач, коли нове жерело нафти відкрило ся! Що значить одно жите людське, а хоч би й сотки й тисячі їх, де ходить о отворенє нових жил земного багатства, з яких попливе користь на многі покоління! Зрештою копач погіб через власну необережність — чом не сігналізував швидше? А в тім хто там буде питати за копачем! Пусте діло! Не він перший, не він і остатній.

І Герман ішов далі. Нині очевидно щастило ся йому, бо з кількох ям підходили до нього вісти, що показали ся надзвичайно багаті жерела нафти. Він рад був тому, та проте в кожній кошарі докладно переглядав рахунки, копальняні знаряди, млинки, ливви —

любив порядок і точність. І робітників розчитував, чи не кривдять їх дозорці.

— Та що нас мають кривдити, — сказав один зачорнений як дідько, що тільки що вилізши з ями лежав на землі і важко дихав. — Най Бога просять, аби ми їх не кривдили, бо з нами нема що зачіпати ся.

В кошарах, при огнищах, що розпалювали ся на ніч та тліли й весь день, де робітники курили люльки та варили собі страву або пекли бульбу, йшли між ними веселі та свобідні розмови. Одні оповідали про свою домашню мізерію, про сварки в родині, про процеси та військові екзекуції по селах. Інші згадували залюбки про давніх опришків, що мстили ся на злих панах, оповідали дива про Довбуша, що скрізь позакопував скарби, про велетнів, що став на однім версі і відси подавав топір другому, що стояв на другім версі. А всі вони хвалили собі Борислав.

— То наш тато, наш опікун! — говорив один копач. — Що мені тепер пан і його окомон! Я їх і знати не хочу і на роботу до них не піду. Я тут маю римський, а при камени й півтора римського на день, а у пана за день косовиці по штири шістки. І навіть горівки не дасть. Най собі шукає дурних.

— А в йиму не лєчно лїзти? — питає якийсь патлатий Гуцулик, що недавно прибув у „Буриславку“ та не міг іще відважити ся лїзти в яму.

— От дурний! — відповідає копач. — Чогож має бути лєчно? Робота як робота.

— Але може обвалити си або кипечка залле, йик вібухне, — мовить Гуцул.

— Овва, та що з того! Смерть як має постигнути чоловіка, то постигне, хоч ти й за піч сховайся. Адже нас тут працює зо пятьдесят тисяч, а як десь коли одному чи двом притрафить ся нещасте — овва! Чого тут лякати ся!

— А ти вважай, — кидає своє слово инший плакаючи люльку, — що ти тут свободний як птах. Батько тебе не лає, мачуха не пилить, ніхто тобі в ложку не заглядає. Що заробиш, то твоє, робиш собі з тим, що хочеш.

— У мене жінка й діти, — відмовляє Гуцул, — мені аби заробити на податок, тай до дому.

— То лїзь у яму, бо так на верха при корбі не швидко заробиш.

— Відав, шьо мусю, — мовив Гуцул, — хоч бою си, ой, мамко моя, йик бою си тої йими!

Всі присутні сьміють ся, а Гуцул плакаючи люльку все повторяє: Бою си, тай шьо ми зробиш! Все ми си здає, шо йик у ню влїзу, то вже бірше світа не побачу.

Герман проходячи по при ями нераз залюбки підслухував такі розмови і всьміхав ся. Сеж було сьвідोцтво тих простих людей про добродїйства нового елементу в їх житю — промислового руху. Він дає їм можливість вийти зі старої тісноти та безрадности патріархального життя, пізнати більше сьвіта, розвинути свою волю. Що з того, що сотки, тисячі їх погинуть або зведуть ся нї на що! Без того ніяка переміна в суспільному житю не відбувається ся, тай без того чи меншеб їх пропало в домашній глуші? Герман був чоловік практичний, далекий від усякого сантименталїзму. Як генерал в часї битви бачить тільки свою

мету і стараєть ся досягнути її, хоч би кілька його людей упало, так само й він при своїх промислових спекуляціях. Дбати про якусь особливу безпеку робітників, про те, щоб стіни ям були солідніші оцямбровані і не валили ся, він не вважав себе в обов'язку. Най про се дбає поліція! Як вона накаже, то я й зроблю, а так на що мені зайвого кошту? А робітники все знайдуть ся.

Ось зміна шихти. Завойкали дзвінки по кошарах, і з ям почали витягати копачів. Вони були звичайно цілі мокрі від поту і виринувши на світ довго видихували ся після задиху, яка не вважаючи на помповане повітря з гори стояла особливо в глибших ямах. Біля ям іде гамір, дехто жартує собі з тих, що вилізли, а ті, що тепер на черзі, приготавляють ся йти на низ.

— Glück auf, товариші! — гукають їм ті, що лишають ся на версі, і звільна ями знов проковтують тисячі людей.

— Glück auf! — повторяє й собіж Герман. — Так і треба! Нехай ідуть, нехай коплють і викопують се жерело світла! І їм самим з часом яснійше стане в їх безпросвітній пітьмі. А в тім стане чи не стане, для мене головна річ розвій моїх діл.

— Тате, — озиваєть ся Дувідко, — а по що тобі так убивати ся при сих ділах?

— Як то по що? — дивуєть ся Герман. — Хиба тут може бути питанє?

— Я не бачу ніякої ціли. Мені обридливо дивити ся на се.

— Що ти розумієш! — мовить Герман. — Ти ніяким ділом ще не займав ся, то й не знаєш, як воно захопує чоловіка. Хоч би він

Boa Constrictor.

9

і не бачив ніякої иншої ціли перед собою, а для самого діла, для оказання своєї сили й зручності він працює далі. Аби щастя вхопити в свої руки! Та я надіюся, що й ти раз засмакувавши набереш охоти до діла.

— Ні, ніколи не наберу! — мовив Дувідко. — Нудно се все. Тай по що? По що мені бути багатим?

— Щоб панувати над людьми. Щоб бачити, як вони хилять ся перед тобою, готові віддати тобі на услуги свою силу, свій розум, свою науку, щоб тільки запопасти твоєї ласки. Ти ще не розумієш, сину, яка се розкіш — почуте своєї сили, в тій певности, що як я захочу, так воно й станеться, хоч би там люди надривали ся й гибли для мене.

— Гоїв не жаль, — мовив Дувідко мов із задуми. — Вони брудні й вонючі.

— То би ще байка, що брудні. Гірше те, що дурні. То єсть, для них гірше. Ади, як вони лізуть у ями і гадки не мають, і задовольняють ся мізерним заробітком, який тут же зараз і пропивають. А моглиб були давно робити се для себе і доробляти ся капіталів. Адже се їх ґрунт був. Вони бачили, як із нього скрізь виступає кипячка, і кляли його тай кляли свою долю, що їх посадила на таким ґрунті. А придивити ся до тої мази, довести її до вартости — борони Боже! Сотки літ вона була для них лише завадою. А тепер бач, вона ожила і їх поперед усього змела з землі. Вони попродали свої ґрунти за пів дармо, пропили гроші, а тепер як непишні йдуть у нас шукати заробітку. Земля, їх земля мстить ся на них, проковтує їх день за днем. І мені не жаль їх. Дурному так і треба.

Оттак розмовляючи вони під захід сонця вийшли аж на Волянку, де стояв головний Германів магазин, була контора і в ній сидів завідатель Германових копалень. Власне почала ся виплата робітників, що купами приходили з різних часток, весело гуторячи, звичайно від пробувався в атмосфері лепу, воску й кипячки від ніг до голови чорні як дідьки. В канцелярії був натовп, ішов гармідер і брязкіт дрібних гроший; ждучи своєї черги юрба робітників стояла перед дверима канцелярії і гомоніла.

— Добрий вечір вам! — промовив Герман наближаючи ся до них. — Ну, що чувати?

Робітники поздіймали капелюхи, та зараз же й повкладали їх на голови. З жидом вони не церемонили ся, говорили сьміло, не так як з першим ліпшим паном.

— Та гаразд би було, — сказав один із них, — коби в ямах безпечнійше було. А то йде чоловік до неї тай свого життя непевен.

— Ну, що я на те пораджу? — мовив Герман.

— Треба би міцнійше цямбрувати ями.

— Я вже наказав. Тут заложимо варстат, нехай роблять цямрини, кільки треба.

— А инші жиди й слухати не хочуть про дощані цямрини.

— Бо капцани, — згідно мовив Герман, — боять ся кошту, а про людську безпечність їм байдуже. А я не хочу, аби в моїх ямах люде дусили ся та гибли.

— Дай вам Боже здоровле, пане Гольдкремер. Ми у вас не маємо кривди.

Обступили його зі всіх боків, пішли жарти та оповідання. Дувідко тимчасом пішов дал

дорогою і зайшов у ліс. Він ще не був у ньому ніколи і жидівським інстинктом якось жахався його. А ліс стояв чорною, велетенською стіною, вкриваючи гору геть аж до найвисшого верха. Війшовши стежкою якийсь шматок дороги Дувідко почув себе мов у бочці. Хоч на дворі було ще добре видно, тут стояла вже нічна пітьма. Дувідко зупинився і почав прислухати ся. Над лісом стояв глухий гомін, де-неде скрипіли ялиці розхитані вітром зовсім нечутним у низу. Заскиглила сова в верховіттю, а друга захихотала ся жасно десь у дуплі під корою. Захрустіли у низу гіляки, і Дувідко затерп, задрожав усім тілом і пустив ся що духу тікати з ліса. Сам не знав, чого бояв ся, але тікав спльовуючи що хвиля на боки.

— Ни, ліс! Най йому всячина! Страшно тут, — шептав він опинивши ся на вільнім полі. — Я би тут не ночував! Здасть ся, що згиб би зо страху.

Звільнив кроку. Стояв на високім склоні гори, куди вела стежка, і дивив ся на Борислав. Сумерк покрив уже село, огорнув його густою, смердючою парою, що ніяк не хотіла підіймати ся під небо і очистити повітре в низу. Крізь сю пару де-де проблискували мов вовчі очі огневі ватри в кошарах, а на дальшій обрії на північ миготіли світла в вікнах селянських хат. Дувідко думав про щось, надумав ся і не гаючись спустив ся стежкою з пригірка, перескочив потічок, що вив ся і шваркотів у його стіп, і попростував до Борислава.

Вже й ніч надійшла. Герман сам вернув до Борислава думаючи, що син перед тим вернув до дому, але там не було його. Були на-

томісь сьвіжі листи, замовлення на нафту і на віск, якого рафінерію треба було робити як найшвидше. Герман засїв зараз писати листи. Упоравши ся з сею роботою подзвонив і запитав у слуги :

- Дувідко ще не прийшов?
- Ні. Певне буде в касині на вечері.
- Ну, ну. Піду й я туди.

Він одяг ся і пішов до касина. І там не було Дувідка, та він не дуже турбував ся сим. Адже не згубить ся ніде. Походить тай верне незабаром.

Він засїв до вечері і поки приготували йому пару котлетів, сїв під вікном і дивив ся на ту часть Борислава, де лежала головна група його копалень. Кошари з високими деревляними вежами бовваніли в сивому тумані мов пеньки здорового зрубу, а десть колись у низу проблискували сьвітла ліхтарень, коли хтось ішов з кошари до кошари. Протяжно застогнала свиставка в далекій дестилярні, і пугач запугував на старій вербі тут же над дахом касина. У Германа пробігла дрож поза плечима.

— Гарна птиця, — буркнув він сам до себе, — а чомусь ніколи не можу її чути без жаху. Чи справді вона ворожить якесь лихо? Тьфу, і сам не вірю тому, а чогось страшно. Така вже дивна людська натура.

Та в тій хвилі бухнув здоровенний сніп проміня від землі аж під небо і щось глухо загучало, мов із горла десяти волів. Потім підняло ся величезною лійкою в гору кроваве полумя, почув ся тріск розваленної і горючої кошари — в ямі наступив вибух. Бовдурами за-

клубив ся над ямою густий, удушливий дим, якого важку масу з низу лизало полум'я.

— Моя яма! — скрикнув Герман і зірвав з місця, щоб бігти на пожежу. Вхопив капелюх і погнав що духу. Не далеко бігши здивав Дувідка, що задиханий, заляканий біг йому на зустріч.

— Ти тут? Де ти був? — запитав батько.

— Де був? Був у лісі. А бачиш факерверк?

— Бачу, та се ще байдуже, аби огонь лише не розширив ся.

— Куди йому ширити ся? Яма далеко від інших.

— А все таки треба побігти. Чи не спав хто в кошарі?

Дувідко не сказав нічого. Та коли прибігли на місце, вже робітники з сусідніх кошар працювали закидаючи пожежу глинною, а інші з недогарків кошари виносили трупи робітників, що спали там, були захоплені вибухом, обризькані горячою кипячкою і майже моментально подушені полум'ям. Дальшої небезпеки не було. Герман зітхнув важко дивлячи ся на обгорілі тіла робітників, але Дувідко розсміяв ся істеричним сміхом.

— А бачиш, бачиш, як вони тепер виглядають! — говорив до батька заходячи ся від сміху.

— Бідні люде, — мовив Герман. — Що то може необережність! Допустили огонь до ями тай самі потерпіли.

— Та де допустили, се я сам підкинув, — мовив Дувідко. — Хотів побачити, як позривають ся від гуку та почнуть утікати, а вони поснули твердо тай не чули гуку.

Герман перелякав ся і кинувши ся до сина затулив йому рот :

— Та чи ти здурів тай голосно признаєш ся? Хочеш, аби тебе арештували за підпал? От іще дурень!

— Овва, що мені зроблять! Я собі для забавки, — мовив Дувідко здвигаючи плечима.

— Алеж живі люди! Посиротив діти! — мовив Герман.

— Овва, яка шкода! Що вони варті всі на купі? Мені їх не жаль. А варто було подивити ся, як вони побудили ся серед огню і мов безумні кидали ся на всі боки. Один осліплений полум'ям просто бовтнув ся в горючу яму. Ха, ха, ха! Се був вид, якого не забуду ніколи.

Та Герман ще раз затикаючи йому рота потяг його з собою до касина і не чекаючи вечері сів із ним на візок та почав що духу гнати до Дрогобича. Коли виїхали за Борислав, він оглянув ся і бачив ще лиш огняні недогарки кошари. Полум'я погасло. Він зацмокав і обертаючи ся до сина сказав :

— Ну, чи не збиточник ти? Адже як би хто почув, що се ти зробив, то не багато й хибувало би, щоб і мене з тобою кинули в той огонь. І що б було тоді?

Дувідко здвигнув плечима і почав свистати.

V.

Минуло декілька місяців. У Бориславі знов починав ся оживлений рух. По десятилітній „нафтовій горячці“, що якийсь час почала вже була притихати, почала ся воскова горячка. Бориславська нафта стратила деякі ринки на заході, виперта звідси американською; Угорщина виключила у себе галицьку рафіновану нафту і побудувавши свої рафінерії брала з Галичини лише сирівець. Доходили чутка про величезні нафтові жерела за Кавказом і про те, що спілка заграничних капіталістів робить величезні приготування до експльоатації тих жерел на таку скалю, про які доси не мав ніхто ані в Європі, ані в Америці. Галицькі нафтярі похнюпили ся і не ждали собі добра від такої конєктури, обмежували продукцію боячи ся краху. Але віск земний не мав конкуренції. Завдяки працям бельгійського хеміка Ван Гехта спосіб його чищення і приготування для фабрикації свічок був удосконалений і віск пішов у гору. Германови Гельдкремерови пощастило за-контрактувати Ван Гехта на директора для великої рафінерії воску, яку він збудував біля Дрогобича, і він розпочав фабрикацію сего нового товару на великі розміри.

Йому вдало ся закупити в Бориславі значні засоби сирого воску в тих маґазинах, де він

лежав без ужитку; закупив їх у недогадливих нафтярів по дуже низькій ціні і пустив свою фабрику в рух. Товар пішов над сподіване добре, замовлень приходило чим раз більше, і з Німеччини, де якась велика спілка капіталістів заходила ся увільнити німецький торговий ринок з під американської переваги, і з Росії. Ходило тепер о можливе збільшене власної продукції воску та о можливо дешеве за купуванє його у інших фірм, поки ціна сирівцю не підскочить, і тут Герман розвинув діяльність з тою енергією, яка характеризувала його за молодших літ. Він переніс ся до Борислава, день у день бігав по всіх магазинах, наглядав усі ями, в яких докопано ся воску, переводив сотки дрібніших і більших умов на його доставку і силкував ся зібрати весь сей артикул у своїх руках. Приходилось пару разів розбивати готові вже консорції капіталістів на будованє нових рафінерій, приходилось перетягати на свій бік, навіть приймати до спілки з собою деяких властивців, що в своїх ямах натрапили на значніші воскові жили, а при тім треба було дбати про скорий транспорт матеріалу і про тисячні дрібниці, які надавав сам хід роботи. Герман постарчав усьому, був скрізь, де насувала ся якась трудність, і ще знаходив час лазити особисто по ямах та досліджувати при помочи спеціаліста-геолога, спровадженого зі Львова, де би можна надіяти ся богатших покладів воску. В тій ненастанній біганині, в тім напруженю всіх своїх духових і фізичних сил він почував те задоволенє, що одно може заповнити жите живим змістом, а дати йому змисл і мету.

Одного дня, коли „пан інжінер“ уже виїхав

був до Львова, Герман не видержав і вже сам, без його проводу спустився в одну яму, на яку чомусь мав велику надію. Ся яма лежала на самім краю його парцелі і припира́ла безпосередно до громадської толоки, якої окружна вла́сть чомусь не дозволила продавати нікому. Германови від самого початку „воскової горячки“ видалося, що тут, під сею голою толокою, декуди зовсім лисою, а декуди в видолинках порослою тернами та песью травою, тут, у низу мусять лежати багаті скарби, які природа заздрісно ховає від людського ока. Він велів копати яму так близько свої границі, як тільки дозволяв урядовий припис, і стратив на ту саму яму, доведену до 80 сажнів, уже кільканацять тисяч, але доси зовсім безплідно. Та Герман не тратив надії і отсе другий чи третій раз надів на себе ріпницьку блюзу і велів спустити себе помалу в низ, по дорозі скрізь обмацуючи цямрини, чи де не загнулися під напором воску, нюхаючи на всі боки, стукаючи та гукаючи, чи не почує щось такого, що навело б його на щасливий слід. Та ні, яма була глуха й німа, не давала ніякого знаку. Ось Герман уже опинився на дні і важко дишучи почав лямпою освічувати, шпортати та обнюхувати стіни. В ушах його шуміло — знак, що воздух у ямі був спертий. Та ні, не те лишень! Звідкись очевидно віяло холодним газом! Мав би се бути який знак? Герман ще раз похилився до стіни, з якої йшов той газ, ще раз наблизив до неї лампу, і побачив у ній тоненьку як нитка розсілину, що зигзаковатою лінією скісно бігла з низу в гору і губила ся в пільмі. Він притулився до тої розсілини і почув зовсім виразно: дме з неї вонючий дух!

То не нафта, бо та давно проломала би стіну і бухнула би в яму. Се тверде тіло — очевидно віск! Се той скарб, якого він шукав і який дасть йому нову силу. Він аж захлипав зі зворушення і подзвонив, аби тягли його в гору. А коли його витягли на верх, він був увесь задиханий, аж дусився, і не міг сказати ані слова. Робітники, що працювали при корбі, підхопили його за підруки, відв'язали від ланки і хопилися натирати його водою думаючи, що він умліває від задухи, але Герман, ще не можучи встати з землі, затріпав руками й ногами.

— Ні, ні, мені нічого! — скрикнув він уриваним голосом. — Біжіть, кличте мені обер...оберштайгера! Живо! живо!

Не минуло пів години, а вже Герман був по нараді з оберштайгером. Тай що було тут нараджувати ся? Герман ані слухати не хотів скептичних уваг оберштайгера, що там у тій ямі нема ані сліду воску, що поклад глини, який там надибано, по всім геологічним познам виключає віск (се вже оберштайгер повторяв фрази пана інженера) і що се буде ще одна даремна робота. Герман лиш руками тріпав на таке балаканє.

— Що ви плетете! Що плетете! — кричав він. — Я вам кажу, зараз робіть штольню, в тій стіні, що до толоки! Зараз робіть. Там віск — чути газ, що віє з розсілини! Там віск, багато воску, будете бачити!

— Про мене! — відповів оберштайгер похитавши головою. — Але се не наш терен.

— Що вас то обходить? — закричав нетерпливо Герман. — Хто вас про те питає?

Ви робіть, що вам кажу, а тереном не турбуйте ся. То вже мое діло.

І за дальшої пів години вже над ямою цюкали теслі, роблячи цямрини до штольні, а в глибині працювали оберштайгер і два робітники, прорубуючи в глинястій стіні простору позему печеру. Ледво пройшли отак два сяжні, в печері показав ся віск — мало сказано, по відлупаню глиняної брили одної, другої, третьої вся дальша стінка зажовтіла ся, показала ся одностайною верствою воску, якої грубости ані глибини не було можна дошукати ся.

Герман так і знав. Він доси не обідавши ждав біля ями, не скидаючи з себе гірничої блюзи надітої поверх його звичайного убраня. Скоро почув ся знак, що докопали ся до воску, він велів спустити себе знов на місце праці. Опинивши ся на дні ями він зараз скочив у штольню і схиляючи ся в ній до половини, коли робітники ще вбивали остатні бруси в шпуги повкопуваних стовпів, побіг на сьвітло, що горіло при кінці штольні. Тут був оберштайгер ще з одним ямарем і обчищували від глини решту воскової стіни. Герман аж скрикнув з радости.

— А що, не казав я? Не моя правда? — мовив він радісно, оглядаючи воскову брилу, відкриту в маленькій частині, що визирала з глини мов зеленковата скеля мармуркована темножовтими жилками. Він доторкав ся до неї пальцями, що застрягали в мягкий віск, обнюхував її, цмокав раз по разу, мов би хотів сказати: нівроку тобі! Потім узяв довгий сталевий прут, що стояв у куті штольні, і рішучим рухом руки застромив його в воскову брилу, але півтораметровий прут потонув у вос-

ковій масі увесь, і Герман силкував ся віпхати за ним ще й свою руку аж до ліктя, але твердої глинки чи опоки годі було домацати ся.

— А що, бачите? — знов з тріумфом промовив Герман обертаючи ся до оберштайгера. — Бачили коли таку жилку?

— Гратулюємо, гратулюємо! — мовив оберштайгер стискаючи подану Германом долоню. І інші робітники наблизили ся до нього.

— Дай вам Боже щасливо, пане Герман! Бог вам то дав за ваше добре серце.

— Богу дякувати! — відповів Герман здіймаючи капелюх із голови. — Тай вам усім спасибі за роботу!

І Герман видобув із за пазухи шкіряну теку і дав оберштайгерови 20, а обом робітникам по 10 ринських на руки.

— Се вам тимчасом, — сказав він. — Тільки прошу вас, мої любі, не розголошуйте якийсь час нікому, що ми тут знайшли. Знаєте, у нас люди завидючі. А є й такі, що собі тим не допоможе, але рад иншому пошкодити. Прощу вас, заховайте се в тайні. Я платитиму вам потрібну платню за щоденну працю в шахті, а потому, дасть Бог заробити на ній, то будьте певні, я вам сего не забуду.

Робітники раді так несподіваній щедрости Германа і його обіцянкам кланяли ся і прирікали мовчати, а Герман велів при собі видупати першу брилу воску, велів подати її в відро і з нею разом велів тягти себе на верх.

Германові надії оправдали ся в повні, ще й над сподіванє. Воскова жила чи „матка“, як звали її ріпники, okazała ся нечувано великою і багатою. Завглубшки мало не на два сяжні вона тягла ся в шир і в довжину невідомо як да-

леко, розгалужувала ся, заповняла глибокі ви-
долинки в опоці, то знов розбігала ся тонкими
жилками в різні боки, до інших подібних „ма-
ток“. По вичерпанню головної жили, що дала
пару тисяч сотнарів воску, Герман велів гнати
штольні за ходом тих менших жил. І тут йому
щастило : очевидно випадок напровадив його на
один із центрів воскових покладів.

От тепер пішла його фабрика! В ямі
і в її бокових штольнях працювало що день по
20, далі по 30 і по 50 робітників в міру того,
як розширяв ся простір, зайнятий штольнями
під землею. І на Германовім ґрунті знайдено
воскові жили, хоч не такі багаті, як на гро-
мадській толоці. День у день десятки возів на-
вантажених здоровими, в форму бочок витисне-
ними брилами воску тягли ся з Борислава до
фабрики, а з лісів і з Дрогобича везли терті
ялиці та дубові стовпи на цямрини нових што-
лень.

А Германові конкуренти аж вили ся з за-
висти над його фортуною. Вони зразу й не
завважили нічого, бо Германові робітники
справді держали язика за зубами; але швидко
почали бігати глухі чутки, що Герман знайшов
незвичайно багату воскову матку і бере з неї
тисячі сотнарів воску. Пішли розмови і сплетні,
головно коли нові слухи донесли, що та нечу-
вана матка знайдена не на Германовім ґрунті,
а на громадській толоці. Зараз полетіли доноси
до староства в Дрогобичі, але тут мало що
зиськали: Герман давно вже виєднав собі у
старостві дозвіл копати штольні під громад-
ською толокою, не нарушуючи її зверхнього
посядання. Говорили, що такий дозвіл коштував
його пару тисяч, але Герман на се все сьміяв

ся і не відповідав нічого, або по prostu покликав ся на Schurfgesetz, яким таке поступуване дозволене.

Особливо Іцко Цаншмерц мав здавна завязате на Германа. Се був високий, рудий чоловік з вісповатим лицем, з рідкою бородою і одним вусом, бо другий на поритій віспою верхній лівій губі не ріс і зазначав ся лише тут і там рідкими волосками. То був мовчущий, сердитий чоловік, якийсь невдачник, котрого доля весь вік гонила з кута в кут. Він був з разу арендаром і оженив ся з дуже гарною дівчиною, дочкою иншого арендаря, яка надіяла ся у нього значного маєтку і в якій крові горіла ненаситна жадоба житєвої роскоші. Вона занудивши ся від перших днів подружя зі своїм понурим та поганим чоловіком намовила його відпродати аренду і перебрати ся до міста та взяти ся до торгівлі. Іцко послухав жінки, в якій здужав при її близшім пізнанню пристрасно закохати ся, і вволив її волю. Та ледви осіли в місті, ще Іцко не встиг винайти собі якийсь відповідний гешефт, коли його жінка в змові з одним гарним офіцером обікрала свого мужа зі всіх його грошей і драпнула з ним до Америки. Се була тоді новість у Галичині і збудила загальну гутірку. Даремні були Іцкові телеграми та покликана поліційна поміч; офіцер незабаром вернув, але Іцкова жінка, у якої він вимантив усї гроші і яку без нічого лишив у Гамбурзі, з розпукі скочила в Родан і втопила ся.

Іцко затиснувши зуби боров ся з долею. Замкнув у собі своє горе, заціпив уста і дбав, бачилось, лише про одно, щоб удержати ся на своїм становищі, не потонути в вирі життя. Та

йому не щастило. Люди дивили ся на нього як на заповіреного, обминали його склеп і він мусів спродати все, щоб ратувати ся від повної руїни. Зліквідувавши свою мізерію він подав ся до Борислава, притягнений загальною тоді горячкою нафтовою, і кинув остатні свої гроші в той шалений вир. Щастє почало грати з ним, раз усьміхало ся до него, наповняло його ями кипячкою, та рівночасно не з одного то з другого боку напускало на нього різні клопоти: то найкраща його яма завалить ся, то робітники збунтують ся, то конкурент підставить йому ногу — все немов на злість йому. Оттак він уже пять літ бив ся в Бориславі, держав ся в ряді і ніби то мав успіхи, дехто навіть завидів йому і вважав його багатцем, але він сам найліпше знав важкість свого положеня, сердив ся на свою долю, громадив у своїй душі злість і завзяте і з затисненими зубами бігав по Бориславі ніби то за ділом, а найчастійше лише як той павук, що замісь меду збирає отруті соки.

Герман Гольдкремер від першої появи Іцка в Бориславі стояв йому найбільше в дорозі. Все, все у Германа було ненависне Іцкови: і та його йовіяльна ляпідарність у висловах, що свідчила про певність себе і внутрішню силу, і та нежидівська прямота його плянів та діланя, і поперед усього той шалений, а так незамітний, не реклямований успіх кожного Германового підприємства. В почутю своєї низшости, свого безсиля і ненастанного роздразнення Іцко дивив ся на Германа як на свого особистого ворога, як на якусь елементарну силу, що ось-ось навалить ся на нього і здусить його. Се почуте мимовільного жаху ще

заострювалося до якоїсь божевільної ненависти, коли Іцко, бачив, що Герман зайнятий своїми ділами навіть немов не підозрівав його ворожечі, не завважує його на світі. Се вертіло Іцка мов хробак у серці. Він навмисно нераз підсував ся Германови перед очі, зачіпав його ostrimими словами в касині, розносив про нього погані сплетні поміж нафтарями, та Герман немов і не чув нічого і збував його дотепними жартами, від чого Іцко ще дужше сердився.

Бувають такі ненормальні, кліщові натури, що ні з сего ні з того мусять причепити ся до сильнішої, багатшої індивідуальності і ссати, томити та путати її — іноді своєю любов'ю, іноді ненавистю. І Іцко належав до таких натур. Зосередивши раз усю гіркість своєї душі, всю свою ненависть на Германовій особі він дійшов до того, що метою своєї діяльності замість шукання зиску зробив майже виключно старанне зробити як найбільше пакости своєму противникови. Він насилав шпівнів у його кошари й фабрики і про кожде найменше надужитє доносив безіменними листами до влади; збирав відомости про його домашнє житє і також уживав їх на кованє всяких сплетень. І в самім веденю нафтарського діла він старав ся як і де можна підкопати ся під Германа.

От і тепер, коли по Бориславі пішли чутки про величезну воскову матку віднайдену Германом у парцелі біля толоки, Іцко пригадав собі, що й на його парцелі, сумежній з Германовою, є стара, давно вичерпана від нафтових засобів яма, хоч і не така глибока, як Германова; її було доведено лише до 50 сажнів. Тепер його опанувала думка копати в сій

ямі далі в глуп і ступнево гнати в боки штоль-
нями, бож певно воскова жила не обмежуєть
ся на саму Германову парцелю. Зі звичайним
своїм завзятєм він зібрав робітників і почало
ся копанє. Справді вже на 60-тім сяжні на-
трафив на воскову жилу, але не довго тішив
ся нею, вона показала ся досить убогою, дала
не більше двох вагонів воску, а штольні на
всіх боках ями показали ся безхосенними, бо
виказували тільки тверду опоку без знаків
воску. Іцкови довело ся гнати свою яму ще
десять сяжень глибоше, але й тут повторило ся
те саме: знайшли покладець воску, але ще
скупіший як першого разу, і знов довкола
ями лиш тверда опока або ще твердша піскова
скеля. Даремне знавці радили йому покинути
сю пусту яму та копати де інде; він велів
гнати її далі в глуп маючи певну надію, що й
тут мусить бути віск, багато воску, бодай
стілько, що в Германа. Щось тягло його мов
ланцюхом до сеї ями; він занедбав інші свої
закопи, його доходи робили ся чим раз менші,
роздразненє чим раз більше, на отсїй ямі дер-
жала ся вся його надія. Він раз у раз кружив
довкола своєї ями, не занедбуючи при тім шпію-
нити, що дієть ся в Германовій кошарі. Коли
від одного ріпника довідав ся, що Герман часто
лазить сам до своєї ями, обходить у нїй усі
штольні і всі закутки та слїдить за знаками
нових воскових жил, Іцик повзяв шалений плян,
який попробував і виповнити. Він велів у своїй
ямі гнати штольні власне під громадською то-
локою. Доводило ся пробивати ся крізь грубу
піскову скелю, в якій камінь треба було роз-
саджувати динамітовими набоями. Даремне ро-
бітники приставлені до сеї роботи остерігали

Іцка, що се грозить заваленем штолень, що були оцямровані досить недбало. Іцко анї слухати не хотів про можливість якоїсь небезпеки. Він був певний, що за тою скелею лежить восковий поклад, той сам, із якого черпає Герман. У його сердитій душі клубилися думки про те, що він добивши ся з сего боку до воску зробить Германови велику шкоду підбираючи ся під його скарби, і ся жадоба більше як жадоба зиску гнала його в той бік.

Майже силою змусив Іцко своїх робітників, що повертіли в скелі ямки на встромлене набоїв. Перший вибух динаміту одначе був слабкий і не дав значних добутоків; скелі відлупали ся лише невеличкі шматочки; приходило ся вертіти нові діри і робити дальші вибухи. За кожним вибухом дудніло в штольні, тріщали вязаня склепінь і змагав ся восковий сопух у штольні. Іцко не відступав робітників, сам помагав вертіти камінь, сам запалював льонти набоїв.

Але скеля була груба і тверда, видовбуване прорізу в ній трівало вже цілий тиждень і ще не було їй кінця. За те Іцкові капітали кінчили ся. Він мусів відправити всіх своїх робітників крім чотирьох, із яких два стояли при корбі, а два з ним разом лазили до ями. І ті чим раз більше тратили охоту працювати в тій ямі і кожного разу при вибухах динаміту блідли і тремтіли.

— Ей, пане Іцко, бійте ся Бога! — остерігали його робітники. — Хиба не бачите, як тремтить земля від тих вистрілів? Не чуєте, як тріщать дошки?

— Що то значить — кричав Іцко сам себе

не тямлячи. — То воскові жили близько! Ще один вибух, два вибухи, і будемо коло них. Ану, ану!

— Ні, нам жити милійше! — відмовилися робітники. — Коли хочете, ми вам ще раз навертимо дірок, а вибух робіть собі самі.

— Нехай і так буде! Робіть дірки! — мовив Іцко сїдаючи на відломок тільки що відлупаного каменя і важко дишучи зі зворушення. Він гряс ся як у лихорадці і не міг дождати ся тої хвилі, коли дірки в камені будуть повиверчувані і динамітові патрони понастромлювані в них. Доконавши сего діла робітники подали ся геть, до виходової ями, що лежала кілька сяжень від того місця, а Іцко лишив ся сам.

Він усе ще важко дихав, палений горячкою й сердитістю на всіх людей. Далі оглянув ся і побачив недалеко себе велику пачку динамітових набоїв, яких робітники не взяли з собою. Хотів гукнути, щоб вернули ся і взяли динаміт, але не міг видобути з затисненого горла настільки голосу, і рівночасно подумав собі: „Сам візьму запаливши льонти“. Ще раз зирнув і побачив гірничий дзюбак опертий о стінку штольні. „І се добре, що він тут лишив ся“ — мелькнула йому в голові думка. Він помалу встав і запалив льонти від патронів...

Германові робітники, що власне працювали в штольні за тою скелею, систематично довбаючи грубезний восковий поклад, давно вже почувли стуканє і вибухи за скелею і проняті забобонним жахом перед підземними демонами, що, мовляв, добивають ся на сьвіт, дали знати

Германови. Сей зараз спустив ся до ями і прибіг на небезпечне місце.

— Що тут стало ся? Чого ви злякали ся? — запитав він.

— Тут щось стукає та гуркоче в скелі, — була відповідь.

— Де? В котрім місці? Як стукає? — питає Герман і наблизив ся до скелі.

— Стукає, як коли би хтось камінь лупав.

— Ну, що вам! — крикнув Герман бючи кулаками о скелю. — Одже я нічого не чую.

Та в тій хвилі почув ся страшений лускіт камяної стіни розірваної динамітом. Один кусень каменя, вирваний із свого відвічного місця, розторочив Германови голову і на місці положив його трупом; інші поранили декількох робітників, а по кількох хвилях у виломі показала ся руда борода Іцкова. Його лице було бліде як крейда, але уста протягли ся до незвичайного на них, колючого усьміху, і він киваючи головою мов на привитанє переляканих робітників промовив якимось гробовим голосом:

— Ну, wie gehts?

Потім побачив Германа з розторощеною головою, що ще лиш трошка дригав ногами лежачи горілиць і розкидавши руки, і повторив ще раз механічно:

— Ну, wie gehts, пане Герман Гольдкремер?

Та в тій хвилі гукнув новий вибух — се був вибух тої пачки динаміту, що лишила ся

була в Іцковій штольні і якимось випадком загоріла ся. Іцка розірвало на штуки і тільки його руда голова немов торгнула ся раптово на перед і закрутивши козла в повітрі вточила ся до Германової штольні. Робітники ледво живі зо страху хрестили ся та шептали беззв'язні фрази молитов на сей вид.

